

Харківська академія неперервної освіти

Джерело

педагогічних інновацій

*Інноваційна діяльність учителя правознавства:
від теорії до успіху*

Науково-методичний журнал
Випуск № 3(43)

Харків
2023

Схвалено вченою радою Харківської академії неперервної освіти
(протокол № 2 від 08.06.2023 р.)

Головний редактор:

Покроєва Л. Д., доктор філософії, доцент, ректор Харківської академії неперервної освіти, заслужений працівник освіти України

Відповідальні:

Китиченко Т. С., завідувач кафедри соціально-гуманітарної освіти Харківської академії неперервної освіти, кандидат історичних наук;

Сідорчук В. П., методист центру методичної та аналітичної роботи Харківської академії неперервної освіти;

Смирнова М. Є., завідувач Центру інноваційного розвитку освіти Харківської академії неперервної освіти, кандидат педагогічних наук;

Писаренко Т. І., методист Центру інноваційного розвитку освіти Харківської академії неперервної освіти;

Семисошенко С. В., методист Центру інноваційного розвитку освіти Харківської академії неперервної освіти

Журнал видається КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти».
Серія ХК № 2065-806Р, зареєстровано Головним управлінням юстиції
у Харківській області 22 січня 2013 р.

Джерело педагогічних інновацій. Інноваційна діяльність учителя правознавства: від теорії до успіху. – Випуск № 3(43). – Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2023. – 156 с.

За підбір і вірогідність фактичного матеріалу, точність цитування та посилань відповідають автори статей.

© Харківська академія неперервної освіти

Зміст

Вступ	5
Розділ 1. Концептуальні засади правової освіти та правового виховання в сучасній Україні	7
Сучасні тенденції розвитку шкільної правової освіти в Україні <i>Сідорчук Валентина</i>	7
Правове виховання в системі роботи ЗЗСО <i>Чаркіна Тетяна</i>	13
Потенціал правознавства у формуванні екологічної компетентності <i>Грінченко Олександр</i>	17
Безпечне середовище: нормативно-правові та концептуальні основи <i>Астахова Марія</i>	21
Розділ 2. Теоретичні та практичні аспекти навчальної діяльності вчителя правознавства	25
Правова компонента сучасної середньої освіти в Україні <i>Олійник Олександр, Солошенко Олена</i>	25
Правове регулювання реалізації права дітей на освіту в умовах воєнного стану в Україні <i>Андрущенко Діана</i>	28
Мобінг у трудових відносинах: причини виникнення та шляхи подолання <i>Красюк Тетяна</i>	32
Проблеми заохочуваних норм у Кримінальному кодексі України <i>Григор'єва Марина</i>	35
Теоретико-методологічні аспекти насильницького зникнення людини <i>Войтович Євген, Чаркіна Тетяна</i>	39
Особливості викладання правознавства: теоретичні та практичні аспекти навчальної діяльності вчителя <i>Сергієнко Всеволод</i>	47
Формування позитивної мотивації до вивчення учнями основ правознавства <i>Сідорчук Валентина</i>	53
Розвиток громадянської та соціальної компетентності вчителя правознавства <i>Китиченко Тетяна</i>	61
Кейси як ефективний дидактичний засіб у роботі вчителя правознавства <i>Кузьменко Олександр</i>	65
Цифрова компетентність учителя правознавства <i>Волкова Оксана</i>	77
Розділ 3. Практичні аспекти реалізації змісту шкільної правової освіти (з досвіду роботи)	82
Міжпредметні зв'язки на уроках правознавства <i>Махаріна Лариса</i>	82
Сучасні підходи та практичне застосування навчальних методів на уроках правознавства у спеціалізованому закладі <i>Сосновська Зоя, Ретунська Поліна</i>	84
Особливості формування критичного мислення в сучасних здобувачів освіти на уроках основ правознавства <i>Зеленова Анастасія, Ашортія Євген</i>	88

Медіаосвіта як процес розвитку й саморозвитку особистості сучасного школяра на уроках правознавства <i>Іванченко Олена</i>	91
Вправи для розвитку медіаграмотності учнів у курсі «Основи правознавства» 9 клас <i>Проценко Андрій</i>	94
Практично зорієнтована робота сучасного вчителя правознавства в умовах дистанційного навчання <i>Коханова Олена</i>	99
Застосування інтерактивних вправ і тестових технологій на уроках основ правознавства в умовах змішаного навчання <i>Мальований Валентин</i>	101
Сучасні засоби візуалізації навчального матеріалу на уроках правознавства в умовах дистанційного навчання <i>Шмат Наталія</i>	105
Візуалізація правових знань: навчання з ТікТок <i>Бабич Марина</i>	109
Інтегрований підхід на уроках правознавства: теоретична основа та практичний аспект <i>Шаповалова Вікторія</i>	114
Дискусійні методи на уроках правознавства як засіб розвитку критичного мислення та оптимізації пізнавальної діяльності учнів/учениць <i>Жиглова Юлія</i>	116
Формування в учнів ключових компетентностей у процесі дослідницької діяльності на уроках правознавства (з досвіду роботи) <i>Шумаков Олексій</i>	120
Правова характеристика понять «людина», «особа», «громадянин». Громадянство України (розробки уроків) <i>Терещенко Олена</i>	124
Правомірна поведінка, правопорушення та юридична відповідальність (розробка виховної години) <i>Терещенко Олена</i>	137
Приклади вправ для інтеграції елементів медіаграмотності в теми уроків із курсу «Основи правознавства» в 9 класі <i>Кабак Олена</i>	141
Тематичний тезаурус Thematical thesaurus <i>Севіль Семисошенко, Тетяна Писаренко</i>	149
Відомості про авторів	155

Вступ

Шановні колеги!

Пропонуємо вашій увазі випуск науково-методичного журналу «Джерело педагогічних інновацій. Інноваційна діяльність учителя правознавства: від теорії до успіху», у якому розглядається інноваційна діяльність учителя правознавства в контексті правової освіти.

Ми будуємо нову українську школу. Найважливішою умовою її успішного розвитку є високий рівень професійної компетентності вчителя, здатного до безперервного особистісного та професійного саморозвитку.

Компетентність педагога обумовлює інноваційну діяльність закладу й мотивує педагогів на пошук нових можливостей у підвищенні ефективності своєї праці та результативності навчання учнів. В умовах освітніх трансформацій інновації в навчальній діяльності стають особливо затребуваними. Це викликано необхідністю якісного перетворення змісту, методів, форм і суттєвою модернізацією всього освітнього процесу.

У Термінологічному словнику «Інноваційна діяльність вчителя» «інноваційна компетентність педагога» трактується як система мотивів, знань, умінь, навичок, особистісних навичок педагога, що забезпечує ефективність використання нових педагогічних технологій: творча здатність генерувати нові педагогічні ідеї, високий культурно-естетичний рівень, освіченість, інтелектуальна глибина та різнобічність інтересів, толерантність, широта мислення, бажання працювати в команді та ін. До дій щодо розвитку інноваційної компетентності педагога автори Термінологічного словника відносять: вивчення досвіду інших навчальних закладів, талановитих педагогів-новаторів. знайомство з інноваційними освітніми технологіями, творче використання нововведень, порівняльний аналіз результатів педагогічної діяльності, проектування інноваційного змісту освіти, вивчення науково-методичної літератури, обговорення нових науково-методичних розробок, участь у науково-практичних конференціях і семінарах, науково-дослідній роботі, публікація результатів досліджень у наукових виданнях тощо.

Поняття «інноваційна компетентність» унормовано у професійному стандарті «Керівника (директора) закладу загальної середньої освіти» (21.09.2021) і визначається як «здатність генерувати і впроваджувати в управлінську практику нові, перспективні ідеї, освітні інновації» та є складовою трудової функції «Забезпечення власного безперервного професійного розвитку», а також у професійному стандарті вчителя закладу загальної середньої освіти (23.12.2020), де визначається як «здатність застосовувати наукові методи пізнання в освітньому процесі» та віднесена до трудової функції «Безперервний професійний розвиток». ***Саме здатність учителя застосовувати наукові методи пізнання в освітньому процесі в контексті тих трансформацій, що відбуваються в освіті, є актуальною та затребуваною.***

Сьогодні багато говорять про вмотивованого вчителя. Що вкладається в розуміння такої мотивації? Міністерство освіти і науки України, роз'яснюючи суть Нової української школи, пояснює, що це вчитель, який прагне до професійного та особистого

зростання, учитель, який розуміє потребу в переосмисленні традиційних підходів до навчання, позитивно сприймає ідеї Нової української школи та з прийняттям ставиться до своїх нових (у якомусь сенсі) професійних ролей. Із цих позицій інноваційну компетентність учителя слід розглядати як складову загальної професійної компетентності вчителя, що пов'язана з цілеспрямованим упровадженням нових ідей і підходів у педагогічну практику.

Використання інновацій у навчанні шкільного курсу правознавства переорієнтовує професійну діяльність учителя права на пошук, використання й активне застосування методичних прийомів, освітніх технологій, які суттєво підвищують пізнавальну активність учнів на уроках правознавства та уможливають швидше досягати запланованого результату. Сучасні підходи у навчанні, дистанційний формат спілкування активізували використання інтерактивних технологій, діалогової взаємодії між учителем і учнем.

Суттєво змінилась і змістова лінія правової освіти. Багато питань правового характеру в теперішніх умовах набувають нового розуміння та потребують нових форм і способів донесення інформації. У контексті розвитку особистості школяра, зокрема його правової свідомості, учителі приділяють увагу медіаосвіті, формуванню критичного мислення, використовують вправи для розвитку медіаграмотності.

Сьогодні все частіше вчителі правознавства використовують ігрові технології в навчанні предмета. Ігрова форма проведення уроку спонукає вчителя до опанування інноваційних прийомів мотивації учнів до навчання, сприяє візуалізації правових знань.

Інноваційна компетентність учителя правознавства виявляється і в дослідницькій діяльності: як власного педагогічного дослідження, так і в організації дослідно-пошукової роботи дітей. Це пошук і аналіз інформації, її обробка, отримання та оформлення результатів проведеного дослідження.

У цьому виданні науково-методичного журналу ми намагалися висвітлити питання реалізації інноваційної компетентності вчителя правознавства, актуалізувати проблему правової освіти в сучасних умовах, звернути вашу увагу на теоретичні та практичні аспекти інноваційної діяльності вчителя правознавства, поділитися досвідом використання технологій компетентнісного й діяльнісного підходів на уроках правознавства.

Сподіваємось, що представлені матеріали будуть для вас цікаві й корисні.

Успішного вам опрацювання їх і подальшої творчої наснаги!

Концептуальні засади правової освіти та правового виховання в сучасній Україні

Сучасні тенденції розвитку шкільної правової освіти в Україні

Сідорчук Валентина

На початку XXI століття відбуваються демократичні перетворення в соціально-економічній і політико-правовій сферах життя. У центрі соціальних відносин на першому плані людина, її внутрішній та духовний світ.

Становлення демократичної правової держави, яка ґрунтується на верховенстві права та пріоритеті прав і свобод людини, потребує підвищення правосвідомості та правової культури кожного громадянина України.

Основою демократичного розвитку українського суспільства мають стати громадяни, здатні розуміти значення права, здійснювати виважений вибір, критично мислити, аналізувати інформацію, толерантно ставитися до думок інших, брати активну участь у суспільному житті.

Сьогоднішнє соціальне замовлення школі полягає в підготовці активних освічених громадян і професійно компетентних членів суспільства. Учень має опанувати правові норми, необхідні йому як громадянину для ефективного соціального функціонування, що є базовими для формування в нього відповідних правових умінь, ціннісних орієнтацій і компетентностей. Нові підходи до змісту правової освіти та комунікації між учителем і учнями в навчально-виховному процесі має перетворити школу на демократичний правовий простір [8].

У закладах загальної середньої освіти в 9-х класах викладається курс «Основи правознавства» (1 година на тиждень) і в 10-11-х профільних класах – курс «Правознавство» (3 години на тиждень).

У 2022 році було внесено низку змін до програми «Основи правознавства» для учнів 9 класів.

З огляду на новітні методологічні принципи викладання суспільних предметів зазначається, що доречно розпочинати вивчення основ правознавства з обмірковування таких основоположних цінностей, як людська гідність, свобода, рівність, справедливість, які частково відомі учням з інших предметів, акцентуючи увагу на тому, що людина є найвищою цінністю демократичного суспільства. Слід звертати увагу учнів на соціальні передумови виникнення права, що сформувалися на засадах суспільної згоди, спираючись на моральні ідеї та релігійні принципи.

За сучасною парадигмою праворозуміння, право має базовий характер у системі соціального регулювання та історично передує виникненню держави, тому доречним є пояснення сутності правового регулювання суспільних відносин через визначення службової ролі держави щодо суспільства, спираючись на правові інструменти, зокрема принцип верховенства права. Для з'ясування значущості права важливо формувати в учнів розуміння не лише його інструментальної цінності (способи, методи, типи, прийоми), а й соціальної цінності, вираженої через служіння інтересам людини, а не держави [5].

Комплексним показником рівня навчання учнів правознавства є правова предметна компетентність у сукупності її складників (компетенцій).

Правова компетентність – це сукупність набутих учнями в навчанні правознавства правових знань, предметних умінь, характерних рис, необхідних для виконання певних дій із метою розв’язання завдань, проблем, ситуацій згідно з приписами норм права в навчанні й житті. Вона виступає сукупністю пов’язаних між собою правових компетенцій, що уналежнюються в когнітивному (правові знання), діяльнісно-процесуальному (правові вміння та позитивний соціально-правовий досвід у правовій сфері) й аксіологічному (особистісно ціннісне ставлення до правових явищ і процесів) компонентах.

Складниками правової предметної компетентності є:

- *інформаційна компетенція*: уміння учня / учениці працювати з джерелами права та юридичними документами; користуватись підручником із правознавства, довідковою літературою (зокрема, енциклопедичною), Інтернетом тощо для самостійного пошуку правової інформації; аналізувати й систематизувати інформацію правового змісту, складаючи плани, тези, таблиці та схеми; користуватися зразками юридичних документів;
- *логічна компетенція*: уміння учня / учениці тлумачити та застосовувати правові поняття, терміни, категорії для аналізу й пояснення правових явищ, процесів, подій державно-правової дійсності; визначати причиново-наслідкові зв’язки, сутність і значення правових явищ, процесів і подій; визначати суть і форми зв’язків особи і суспільства, суспільства і держави, держави і особи; аналізувати, синтезувати, порівнювати й узагальнювати інформацію правового змісту;
- *діяльнісно-процесуальна компетенція*: уміння учня/учениці представляти правові знання в різних формах (усній, письмовій, графічній тощо), використовувати їх для виконання практичних завдань, аналізу правових ситуацій та розв’язання правових задач; здійснювати й пояснювати вибір моделі поведінки в життєвих ситуаціях на підставі норм права й положень законодавства, реалізувати їх у правовідносинах різних видів; визначати ситуації, що потребують звернення до правника по правову допомогу; усвідомлювати відповідальність за власну поведінку в правовому просторі;
- *аксіологічна компетенція*: уміння учня формулювати емоційно-ціннісне ставлення до права як суспільного явища, що задовольняє інтереси і потреби суспільства, окреслює бажані ідейно-ціннісні настанови людини; висловлювати власні оцінні судження, оперуючи такими категоріями, як справедливість, право, демократія, свобода, гідність, відповідальність, права людини, спираючись на набуті знання, загальнолюдські й національні цінності та особисту систему цінностей; формулювати обґрунтовану думку щодо суспільних проблем і державних реалій, пов’язаних із правом [8].

Метою навчання правознавства на базовому рівні середньої освіти є надання учням / ученицям основ правових знань, виховання поваги до гідності людини, права, державотворчих і правотворчих традицій, любові до держави Україна, забезпечення умов для формування правової культури, правових орієнтирів і правомірної поведінки.

Основи правознавства як навчальний предмет сприяє становленню особистості учня, розвитку критичного мислення й логіки, здатності розуміти й оцінювати правові явища та процеси, аналізувати різноманітні життєві ситуації відповідно до дії правових норм; спонукає ставити запитання та шукати відповіді щодо ролі права, значення прав людини в житті суспільства і держави.

Опанування основ правознавства спрямоване на формування системи цінностей, правосвідомості, правової культури учнів, пробудження їхнього інтересу до права, заохочення до свідомої реалізації, застосування й дотримання правових норм [7].

У програмі «Основи правознавства» особливу увагу приділено правовідносинам, учасниками яких є неповнолітні особи. Це сприяє як формуванню конкретних знань і загальноправових уявлень учнів, так і застосуванню ними правових знань для реалізації й захисту прав, свобод і законних інтересів, регулюванню взаємовідносин з іншими людьми, вибору правомірних моделей поведінки в життєвих ситуаціях.

Зміст тем розділів не розподілений за окремими уроками. Учителі, автори підручників визначають тему уроку, кількість, обсяг і перелік питань, які вивчатимуться, орієнтуючись на вимоги до підготовки учнів. Пропоновані програмою питання є мінімумом знань, що підлягають обов'язковому засвоєнню учнями на різних рівнях навчальних досягнень відповідно до розвитку їхніх пізнавальних можливостей.

Вимоги до результатів навчання учнів подано в програмі як перелік умінь, навичок і оцінок, яких вони мають набути під час вивчення певної теми. Цей перелік відповідає вимогам Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти, є їх детальною конкретизацією, на яку має орієнтуватись учитель, забезпечуючи виконання навчальної програми з предмета.

Засобом інтеграції ключових і загальнопредметної компетентностей є наскрізні лінії, що виступають соціально значимими надпредметними темами, які допомагають формуванню в учнів уявлень про суспільство в цілому, розвивають здатність застосовувати набуті знання в різних навчальних і життєвих ситуаціях. Такими наскрізними лініями є: громадянська відповідальність, підприємливість, фінансова грамотність, екологічна безпека і розвиток, здоров'я і безпека.

Опанування учнями предмета передбачає реалізацію в навчанні особистісно орієнтованого, діяльнісного та компетентнісного підходів, що потребує певної організації їхньої навчально-пізнавальної діяльності.

Обов'язковим складником навчання учнів предмета є практичні заняття. Кожне із зазначених у програмі практичних занять – тематичне, воно має певне змістове наповнення відповідно до місця заняття в контексті конкретної теми. Такі заняття є уроками розширення знань, застосування й удосконалення вмінь і навичок учнів. Вони передбачають їхню індивідуальну / парну / групову роботу над певними аспектами змісту теми з використанням різноманітних джерел (підручників, посібників, довідкового матеріалу, Інтернет-ресурсів тощо). На практичних заняттях учитель виконує роль консультанта – організатора самостійної дослідницької, творчої діяльності учнів, надаючи допомогу відповідно до їхніх пізнавальних можливостей і потреб [7].

Відповідно до сучасних методичних підходів учитель не сам пропонує проблему, а визначає її спільно з учнями. Також спільно слід виробити критерії оцінювання роботи учнів.

Оцінювання учнів – обов'язковий складник освітнього процесу. Його метою є не лише перевірка і контроль знань і умінь учнів, а й забезпечення їхньої рефлексії та зворотного зв'язку вчителя. *На уроках слід застосовувати формувальне оцінювання, що спрямоване на відстеження особистісного поступу кожного здобувача освіти, опанування ним навчального досвіду як основи компетентностей, забезпечення його індивідуальної траєкторії розвитку. Формувальне оцінювання здійснюється постійно і передбачає надання учням педагогічної підтримки, коригування засобів, форм і методів, проєктування подальших цілей навчання. Крім формувального, учитель застосовує підсумкове оцінювання (тематичне, семестрове та річне).*

Оцінювання процесу та результатів навчання предмета потребує застосування на уроках як усного опитування, тестових і письмових завдань тощо, так і оцінювання

участі в діяльності, самооцінювання та взаємооцінювання. Вибір методів, способів і форм оцінювання вчитель здійснює з урахуванням характеру об'єктів оцінювання. Це можуть бути усні відповіді, письмові роботи учнів, завдання з виявлення їхніх операційних умінь, моделювання життєвих ситуацій, участь у дискусіях, рольових іграх, написання есеїв, створення презентацій тощо [7].

Профільне навчання правознавства реалізується на засадах предметного поглиблення знань, що передбачає більш повне порівняно з рівнем стандарту опанування учнями понять, законів, теорій правової науки, формування в них складних предметних понять і вищого рівня правової компетентності в процесі активного навчання, дослідницької та проєктної діяльності учнів. Профільний предмет «Правознавство» відіграє важливу роль у професійній орієнтації учнів на діяльність у сфері юриспруденції.

Правознавство як профільний предмет старшої школи базується на юридичній науці, що вивчає право як особливу систему соціальних норм, правові форми організації й діяльності держави та політичної системи суспільства загалом [8].

Метою профільного предмета «Правознавство» є:

- формування в учнів системних уявлень про державу та право як основних засобів упорядкування суспільних відносин і вміння використовувати їх у практичному житті;
- формування правової компетентності учнівської молоді, що забезпечує її здатність відповідально реалізовувати свої права та обов'язки в конкретній ситуації, налагоджувати соціальне партнерство в розв'язанні суспільних проблем;
- виховання в учнів поваги до людської гідності, дотримання прав людини, демократичних цінностей, верховенства права, справедливості, рівноправ'я;
- розвиток правової та соціальної грамотності школярів, толерантності, комунікабельності, здатності до активної участі в житті суспільства;
- сприяння професійному визначенню випускників у майбутньому.

Завданнями, реалізація яких забезпечить досягнення означеної мети, є:

- 1) сприяти оволодінню учнями поняттєвим апаратом, загальнотеоретичною основою для розуміння сутності сучасної держави і права, особливостей їх виникнення, функціонування й розвитку, ролі та функцій в організації суспільних відносин;
- 2) поглибити знання учнів про соціальні норми, верховенство права, державний устрій України;
- 3) сформувати системне уявлення учнів про права та свободи людини і громадянина та механізми захисту прав і свобод;
- 4) сформувати позитивне ставлення до дотримання правових норм, ініціативності в реалізації своїх прав;
- 5) сприяти усвідомленню учнями тісного зв'язку між правовими знаннями й суспільними відносинами, розумінню системи загальнолюдських принципів і цінностей, відображених у Конституції та законах України, правової системи в цілому;
- 6) виробити в учнів вміння аналізувати суспільно-політичні події, правові явища і процеси;
- 7) розвинути вміння учнів користуватися правовими актами, правничою літературою, Інтернет джерелами;
- 8) сформувати в учнів вміння застосовувати норми права в конкретних життєвих ситуаціях.

Зміст навчального матеріалу профільного предмета «Правознавство» побудований на основі людиноцентричного й аксіологічного підходів у контексті юридичної науки. Право розглядається як відкрита система, що базується на невід’ємності суспільства від держави, законів від повсякденного життя.

Методологія відбору змісту програмового матеріалу ґрунтується на системі наукових ідей і понять юридичної науки, загальнолюдських цінностях (право, справедливість, демократія, права і свободи людини), сучасних психолого-педагогічних вимогах до навчання учнів старшої школи.

Наскрізнi змістові лінії «людина-людина», «людина-суспільство», «людина-влада», «людина-природа» враховані у змісті програми та очікуваних результатах навчально-пізнавальної діяльності учнів із профільного предмета.

Теоретичними основами предмета є: філософські, психолого-педагогічні знання й уміння, необхідні для системного вивчення і вирішення суспільно-педагогічних проблем; методологічні принципи (гуманізація та демократизація навчально-виховного процесу; природовідповідність і свободовідповідність; системність; диференціація; міжпредметна інтеграція; наступність і безперервність; культуровідповідність; інтеркультурність), що є підґрунтям для конструювання змісту, вибору форм і методів навчання правознавства; сучасні психолого-педагогічні й методичні підходи (особистісно орієнтований, діяльнісний, компетентнісний, системний, міжпредметний, контекстний, загальношкільний, педагогічного партнерства).

В основу профільного предмета «Правознавство» покладений компетентнісний підхід, що корелюється ключовими компетентностями, визначеними основами стандарту нової української школи [8].

Особливостями навчально-виховного процесу з правознавства є формування в учнів здатності орієнтуватись у складних суспільно-правових процесах, оцінювати правові події та явища, усвідомлювати специфіку правничих професій. Слід заохочувати плюралізм думок і поглядів учнів; активно залучати школярів до проблемного навчання, розвитку критичного мислення, самостійності суджень, творчої діяльності.

Навчання учнів правознавства передбачає системний підхід у формуванні поняттєвого апарату, оптимальне поєднання в навчальному процесі фронтальних і кооперативних методів навчання, індивідуалізацію навчання через застосування прийомів самостійної роботи, розвиток й удосконалення предметних умінь.

На уроках правознавства слід застосовувати такі інтерактивні методи, як імітаційні та рольові ігри, спрощене судове слухання, мозковий штурм, прес-метод, дискусія та ін. Учитель має залучати учнів до роботи в малих групах, аналізу нормативно-правових актів і правових ситуацій, розв’язання юридичних задач, складання правових документів, підготовки доповідей та презентацій, індивідуальних і групових проєктів, процедур рефлексії та самооцінювання тощо [8].

У навчанні правознавства слід акцентувати увагу на **правах людини** як наскрізному компоненті всіх навчальних предметів і курсів. Відповідно до Указу Президента України №119 «Про Національну стратегію у сфері прав людини» від 24 березня 2021 року, зміст освіти повинен включати формування в учасників освітнього процесу поваги до прав людини, її гідності, засад демократії, ненасильницької культури та культури доброчесності. Важливо забезпечити формування цінностей та світогляду здобувачів освіти як невід’ємних складників компетентнісного підходу, а також імплемувати в освітній процес положення Всесвітньої програми освіти у сфері прав людини та Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і освіти в галузі прав людини. (Рекоменд 23/24)

Невід’ємним складником роботи вчителя правознавства є постійний моніторинг нових сучасних концепцій у розвитку теорії права, стандартів захисту прав людини,

відхід від прив'язки до законодавства та навчання учнів основних принципів, доктрин та інститутів, в основу яких покладено права та основоположні свободи людини [5].

Викладання правознавства в сьогоденні обумовлене особливостями національної правової системи в **умовах дії правового режиму воєнного стану** та повномасштабної збройної агресії РФ проти України. Це потребує поєднання у викладанні загальних питань права з урахуванням законодавчих змін, пов'язаних із введенням воєнного стану та створенням правових умов для підвищення обороноздатності держави, захисту національної безпеки і територіальної цілісності.

В умовах бойових дій на території України необхідно актуалізувати теми програмового матеріалу, присвячені правовому і соціальному захисту внутрішньо переміщених осіб, забезпеченню прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території України, правовому статусу біженців та осіб, які потребують тимчасового захисту, а також осіб, зниклих безвісти за особливих обставин [6].

В умовах війни вкрай актуальним є вивчення питань **міжнародного гуманітарного права**, що сприятиме формуванню вміння використовувати гуманістичні цінності як базові в повсякденному житті та в подальшій професійній діяльності, вести діалог, спілкуватися з носіями різних культур і цінностей; розвиток культури ненасильницьких відносин, уміння аналізувати свої погляди тощо. Надзвичайно важливим є формування громадянсько активного та відповідального учнівства, здатного дотримуватися норм гуманітарного права і принципів поваги до життя та людської гідності, захищати й розвивати їх у майбутніх сферах своєї діяльності. Учні мають розуміти причини появи тимчасово переміщених осіб, біженців, складнощі їхнього життя тощо [5].

Компетентісно орієнтоване навчання учнів основ правознавства передбачає суттєву зміну функції самого вчителя: він повинен організовувати самостійну пошукову діяльність учнів. На уроках із основ правознавства учні мають вправлятися в аналізі правових ситуацій та розв'язанні правових задач, складанні за зразком юридичних документів, аналізі фрагментів нормативно-правових актів, побудові схем, логічних ланцюжків, карт понять тощо. Це надаватиме навчанням практичного спрямування й сприятиме формуванню діяльнісного (процесуального) складника правової предметної компетентності учнів.

Компетентісно орієнтоване навчання передбачає також позитивний вплив на вміння учнів швидко й адекватно реагувати в нестандартних ситуаціях, ухвалювати ефективні рішення. Ці риси розвиваються в діяльності, що вимагає творчого підходу, гнучких рішень. Тому важливо «виводити» предмет за межі уроків, залучаючи учнів до соціальних проєктів та ініціатив. Зростанню пізнавального інтересу учнів до предмета сприятиме їхня участь у позаурочних і позашкільних заходах із правової тематики – конкурсах творів із прав людини, податкового законодавства, тематичних декадах і тижнях, конкурсах малюнків, олімпіадах і турнірах юних правознавців, правових клубів тощо.

До проведення уроків правознавства та позаурочної роботи з правової освіти варто залучати ресурсних осіб – депутатів місцевих рад, державних службовців місцевих органів виконавчої влади, суддів місцевих судів, представників обласних (районних) управлінь юстиції. Їхні знання й досвід практичної роботи сприятимуть підвищенню мотивації та інтересу учнів до права, чинитимуть профорієнтаційний вплив.

У навчанні учнів правознавства вчитель має тримати в полі зору сучасні напрацювання правової науки, результати активної нормотворчої діяльності органів державної влади, зміни, внесені до окремих законів [9].

Отже, узагальнюючи, можемо зробити висновок, що за останні роки вдосконалено методичні підходи до навчання учнів правознавства, що створює умови

для формування в них загальних і предметних компетентностей, виховання активних освічених громадян України.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
2. Закон України «Про загальну середню освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>
3. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/244862959>
4. Концепція «Нова Українська школа». URL: <http://zakinppo.org.ua/images/2017/docs/10/konczepczyia.pdf>
5. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 н.р. Основи правознавства. URL: <https://is.gd/XtQ9X6>
6. Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 н.р. Громадянська та історична освітня галузь. Освітня галузь суспільствознавство. URL: <http://surl.li/lppgp>
7. Основи правознавства. 9 клас. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.osnovy.pravoznavstva-9.pdf>
8. Правознавство. 10 – 11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (профільний рівень). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
9. Ремех Т. О. Методика навчання учнів 9-х класів основ правознавства: методичний посібник. К. ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.

Правове виховання в системі роботи ЗЗСО

Чаркіна Тетяна

Постановка проблеми. Побудова правової держави та громадянського суспільства в Україні вимагає підвищення правосвідомості та правової культури громадян, оскільки без них неможливо побудувати демократичну державу і суспільство. Успішне вирішення цих завдань залежить від багатьох факторів, які є в системі роботи закладів загальної середньої освіти, зокрема в напрямі правового виховання та правової освіти її здобувачів. Правове виховання – необхідна умова підвищення правової активності учнів, формування їх правової культури, умова подальшого зміцнення законності та правопорядку в суспільстві. Воно тісно пов'язане з іншими видами соціального виховання, зокрема моральним, ідейно-політичним, естетичним.

З огляду на зростання вимог до особистості в умовах розбудови правового гуманістичного суспільства в Україні все більшу роль відіграє суб'єктний підхід, ґрунтований на свідомому компетентному ставленні учасників освітнього процесу до прав і обов'язків людини в суспільстві. Такий підхід розвивається в межах гуманістичної парадигми освіти й закарбований у положеннях Конституції України та Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [1]. Увага акцентується на освіті людини не стільки як на категорії навчальної діяльності, а як на процесі, результатом якого є набуття особистістю правової грамотності, громадянської стійкості,

засвоєння нею цінностей гуманістичного суспільства, вироблення тих її смислових утворень, які забезпечують обґрунтовану суб'єктну позицію людини в сучасному світі.

Аналіз досліджень. Питання правового виховання молодого покоління досліджували О. Бандурка, Л. Горбунова, О. Кануннікова, М. Ткаченко, І. Яковець, Т. Ярошевська та інші дослідники.

Мета статті полягає в дослідженні сутності та можливостей правового виховання в системі роботи закладу загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Правове виховання – це цілеспрямований, повсякденний і систематичний вплив держави та її органів, громадських об'єднань і організацій на свідомість людей з метою виховання в них відповідного рівня правової свідомості, правової культури та зразкової правомірної поведінки.

Сутність правового виховання в системі роботи ЗЗСО полягає у формуванні в учнів правосвідомості, правової культури, правомірної поведінки засобами, способами, методами освітнього процесу. Метою правового виховання є надання учасникам освітнього процесу необхідних для нормальної життєдіяльності правових знань, формування у них правових переконань, а також формування мотивів і звичок, правомірної, соціально активної поведінки. Тобто необхідно навчити їх поважати й додержуватися законів і підзаконних актів, виробити у них стійку орієнтацію щодо законослухняної поведінки.

Завдання правового виховання:

- формування правосвідомості учнів і підвищення на цій основі їх правової культури;
- виховання поваги до правових норм, формування особистісних переконань, формування правових звичок;
- поширення правової інформації серед різних вікових і соціальних категорій, підвищення їх правової активності;
- сприяння в оволодінні всією сукупністю правових знань із різних галузей і сфер функціонування права;
- формування поважного ставлення до держави та її органів, особливо до судових і правоохоронних органів;
- прищеплення навичок правомірної поведінки, критичного ставлення до правопорушників, потреби особистої участі в боротьбі з правопорушеннями.

Правове виховання – це складна й багатоаспектна система діяльності, що забезпечує певний порядок і організацію.

До основних елементів, які складають систему правового виховання, відносяться:

- 1) *суб'єкти*, тобто державні органи, їх посадові та службові особи, громадські організації, політики, юристи, викладачі, учителі, журналісти та інші спеціально уповноважені державою особи, що здійснюють право-виховну діяльність;
- 2) *об'єкти*, тобто свідомість (думки, почуття, уявлення), воля та поведінка громадян, окремих соціальних груп або колективів, яку під час право-виховного процесу необхідно сформувати, надавши їй правових знань, навичок і вмінь;
- 3) *механізм правового виховання*, який є засобом управління право-виховним процесом і визначає межі дій, місце та значення кожного його компонента, тобто за допомогою якого суб'єкти правового виховання впливають на суспільну та індивідуальну свідомість громадян, допомагаючи їм сприйняти правові принципи і норми.

Важливе місце у процесі правового виховання належить засобам, формам і методам право-виховної роботи. *Засоби правового виховання* – це система предметів і джерел правової інформації для передачі змісту правових норм, інформації тощо. Серед них визначальними є:

- нормативно-правові акти й акти застосування норм права;
- засоби масової інформації (телебачення, радіо, комп'ютерна система Інтернет, газети, журнали);
- культурно-освітні заклади (кінотеатри, театри, будинки культури, клуби);
- заклади освіти;
- наукова і навчальна юридична література.

Правове виховання здійснюється у певних формах, серед яких виділяють такі основні:

- 1) *правова освіта (навчання)*, тобто процес передачі, накопичення та засвоєння правових знань (одна з цілей правової освіти – подолання правового нілігізму, який є антиподом правової культури, коли громадяни свідомо заперечують, ігнорують і негативно ставляться до права, чинного законодавства та правових форм організації суспільних відносин, прав і свобод інших людей: правовий нілігізм породжує правопорушення, і тому він несумісний з правовою державою);
- 2) *правова пропаганда*, тобто цілеспрямована діяльність із формування високого рівня правосвідомості та правової культури, роз'яснення правової політики держави й розповсюдження правових ідей, вимог та іншої правової інформації із застосуванням, як правило, засобів масової інформації;
- 3) *правова агітація*, тобто правовий вплив на правосвідомість і настрої, шляхом колективних та індивідуальних співбесід, виступів на зборах, а також за допомогою засобів масової інформації;
- 4) *правове самовиховання*, тобто цілеспрямована, повсякденна, систематична і самостійна діяльність з оволодіння правовими знаннями та навичками правомірної поведінки. Важливим елементом процесу правового виховання виступають різні методи право-виховної діяльності.

Метод правового виховання – це сукупність прийомів і способів, за допомогою яких здійснюється вплив на формування у населення правових знань, умінь і навичок, поваги до права й тих суспільних відносин, які регулюються та охороняються чинним законодавством.

До основних методів правового виховання належать:

- 1) *метод переконання*, який передбачає вплив вихователя на свідомість, почуття і волю вихованців різноманітними засобами з метою формування у них позитивних особистих якостей та активної життєвої позиції;
- 2) *метод позитивного прикладу*, який передбачає цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість і поведінку вихованця сукупністю позитивних особистих прикладів із боку вихователя;
- 3) *метод заохочення*, який передбачає застосування комплексу засобів морального та матеріального стимулювання за успіхи й кращі результати в різнобічній діяльності вихованців;
- 4) *метод примусу*, який передбачає застосування таких заходів, які впливають на свідомість і поведінку невихованої частини населення і тим самим примушує їх виконувати покладені на них обов'язки та чинне законодавство всупереч їх волі. Також вихователь примушує вихованця вдосконалювати свої кращі якості і відмовлятися від шкідливих звичок.

Правове виховання може бути ефективним лише за дотримання таких провідних засад, як науковість, плановість, систематичність, послідовність і диференційованість, забезпечення комплексного підходу, а також створення сприятливих умов для реалізації розвиненої здорової правосвідомості на практиці.

Реалізуючи зміст правової освіти і правового виховання в ЗЗСО, необхідно акцентувати увагу на такі підходи:

Особистісно зорієнтований підхід, за якого в центр освітнього процесу ставляться інтереси учня. Центральною ідеєю правової освіти при цьому є виконання «Декларації прав людини», а зміст її спрямовується на виховання громадянина демократичного суспільства, патріота України, який будує свою діяльність на основі визнання абсолютної цінності прав людини. Особистісно зорієнтований підхід при формуванні змісту правової освіти передбачає врахування вікових особливостей учнів, розробку змісту кожного конкретного етапу навчання та виховання за віковою вертикаллю у взаємозв'язаному контексті всього змісту освіти і виховання.

Діяльнісний підхід, який визначає спрямування змісту правового виховання на формування вмінь, що забезпечують розвиток соціальної активності особистості. Цей підхід реалізується шляхом створення навчальних, виховних ситуацій, в яких апробуються на практиці засвоєні загальнолюдські та громадянські цінності. Реалізація цього підходу здійснюється через роботу шкільного самоврядування, шляхом реалізації глобальних проблем через локальні на основі позитивного досвіду участі учнів в окремих акціях, проєктах тощо.

Правове виховання в ЗЗСО повинно здійснюватися засобом цілеспрямованого впливу на організацію освітнього процесу за такими напрямками:

- **Створення тематичних курсів спілкування.** Ознайомлення школярів з елементами правової освіти починається вже в початковій школі на годинах спілкування.
- У середніх і старших класах на таких бесідах треба давати учням певні знання щодо теоретичних засад демократії, історичного досвіду й життя сучасних демократичних суспільств, взаємозв'язку політичної та економічної системи, прав людини і механізмів їх захисту.
- **Уведення змісту правового виховання до шкільних заходів.**
- **Розроблення та впровадження тематичних блоків у процесі виховної роботи.** Можливе введення окремих елементів змісту правового виховання при організації дозвілля та відпочинку школярів. Організація правового виховання під час позакласної та позашкільної діяльності. Для цього застосовуються найрізноманітніші форми та методи роботи: традиційні зустрічі з працівниками правоохоронних органів, з викладачами правових дисциплін ЗВО, екскурсії та експедиції, які мають право виховання спрямування, диспути, дебати, заходи змагального характеру. Це дає можливість учням набути безпосереднього досвіду в реалізації прав і свобод людини, сформуванню організаційні та комунікативні вміння.
- **Організація демократичного шкільного життя.** Школа як цілісний інститут є середовищем реалізації правової освіти і виховання. Правові навички діти засвоюють, беручи участь у повсякденному житті школи, спільноти, громади. При цьому школа може виступати як модель світу дорослих. Практичною школою демократії має стати учнівське самоврядування. Ефективне правове виховання можливе лише за реалізації прав і свобод людини в самій школі.
- **Стиль спілкування**, зокрема між адміністрацією та вчителями, має бути для учнів практичним прикладом толерантності, взаємоповаги, відкритості,

демократизму. Педагоги повинні поважати гідність учня, його право на власну думку. Необхідно залучити до співпраці зі школою батьків, культивувати й серед них правову культуру.

Узагальнюючи, можемо зробити висновок, що успішність здійснення правової освіти та правового виховання значною мірою визначається методами, які використовують педагоги в процесі роботи. Пріоритетну роль відіграють активні та інтерактивні методи, що стимулюють творчість, ініціативу, самостійне та критичне мислення. Можна використовувати також традиційні: лекції, диспути, бесіди, самостійна робота з періодикою, написання рефератів, учнівські доповіді, повідомлення. Застосування наведених форм і методів правового виховання створює умови для формування в особистості поведінкових норм, здатності адаптуватися до нових соціальних умов, орієнтуватися в них, захищати свої права, поважати інтереси та права інших. *Правове виховання може бути ефективним лише за умови створення правового простору ЗЗСО на засадах взаємної довіри, поваги до прав і свобод людини, толерантності, забезпечення умов для розвитку в учнів почуття власної гідності.*

Список використаних джерел

1. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5207-VI. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/244862959>
3. Концепція «Нова Українська школа». URL: <http://zakinppo.org.ua/images/2017/docs/10/konczepczya.pdf>
4. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 н.р. Основи правознавства. URL: <https://is.gd/XtQ9X6>
5. Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 н. р. Громадянська та історична освітня галузь. Освітня галузь суспільствознавство. URL: <http://surl.li/lppgp>
6. Основи правознавства. 9 клас. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.osnovy.pravoznavstva-9.pdf>
7. Правознавство. 10 – 11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (профільний рівень). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
8. Ремех Т. О. Методика навчання учнів 9-х класів основ правознавства: методичний посібник. К. ТОВ «КОНВІ ПРИНТ», 2018. 96 с.

Потенціал правознавства у формуванні екологічної компетентності

Грінченко Олександр

У Законі України «Про повну загальну середню освіту» зазначено «Система загальної середньої освіти функціонує з метою забезпечення: всебічного розвитку, навчання, виховання, виявлення обдарувань, соціалізації особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і здобуття освіти упродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності, дбайливого ставлення до родини, своєї країни, довкілля, спрямування своєї

діяльності на користь іншим людям і суспільству; формування в учнів компетентностей, визначених Законом України «Про освіту» та державними стандартами» [3; ст.3, п.2].

Однією з ключових компетентностей, згідно з цими базовими документами, що визначають мету та принципи освітнього процесу, є «екологічна компетентність, що передбачає усвідомлення екологічних основ природокористування, необхідності охорони природи, дотримання правил поведінки на природі, ощадливого використання природних ресурсів, розуміння контексту і взаємозв'язку господарської діяльності і важливості збереження природи для забезпечення сталого розвитку суспільства» [1, с.3].

У багатьох наукових джерелах поняття «екологічна компетентність» ототожнювалося вченими з поняттями «екологічне мислення», «екологічна грамотність», «екологічна відомість» тощо. Але з плином часу ці поняття були інтегровані в дефініцію «екологічна компетентність». Таким чином, екологічна компетентність, окрім наявності екологічних знань, умінь і навичок, включає ще сформованість цінностей, установок, особистісних сенсів, що забезпечують здатність і готовність сучасній особистості мобілізувати отримані знання та реалізувати їх у конкретній екологічній ситуації, відповідально вирішувати життєві ситуації, підпорядковуючи задоволення своїх потреб принципам сталого розвитку.

Які і інші ключові компетентності, екологічну компетентність учні набувають під час вивчення різних предметів на всіх етапах освіти. У навчальній програмі для закладів загальної середньої освіти «Основи правознавства. 9 клас» зазначено, що ***потенціал правознавства для формування і розвитку екологічної компетентності учнів/учениць полягає в уміннях:*** розрізняти основні екологічні проблеми та діяти задля їх розв'язання; досліджувати питання охорони довкілля та охорони здоров'я; діяти без шкоди для довкілля й оточення; долучитися до виявлення й розв'язання проблем, пов'язаних зі станом довкілля та сталим розвитком; надавати допомогу собі й тим, хто її потребує; ухвалювати рішення, прогнозуючи наслідки для свого здоров'я, добробуту і безпеки; демонструвати рухові вміння й навички з фізичної культури та використовувати їх у різних життєвих ситуаціях [8, с. 6].

Під час вивчення теми «Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина» учні/учениці мають навчитися аналізувати взаємозв'язок конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля та конституційного обов'язку не заподіювати шкоду природі. Адже головною внутрішньою функцією сучасної демократичної держави є забезпечення прав і свобод людини, створення кожному члену суспільства належних умов для існування. Лише держава зі своїми можливостями здатна вирішити чимало нагальних екологічних проблем. Але ця спроможність держави прямо залежить від здатності готовності її громадян дотримуватися норм екологічного законодавства, принципів сталого розвитку.

На сьогодні стратегія сталого розвитку є провідною стратегією подальшого існування інформаційного (постіндустріального) суспільства. Розумної альтернативи сталому розвитку немає, і все світове співтовариство робить певні кроки для переходу на нову стратегію свого розвитку у XXI столітті. Реалізація Цілей сталого розвитку (ЦСР), які були затверджені на Саміті Організації Об'єднаних Націй зі сталого розвитку у 2015 році, можлива лише за умови формування нової системи освіти – освіти для сталого розвитку (ОСР).

Згідно з рішеннями конференції в Ріо-де-Жанейро принципи сталого розвитку повинні бути включені в усі освітні програми та мають розглядатись як елемент постійного і неперервного навчання та виховання, тобто повинні формувати особливий освітній напрям – освіту в інтересах сталого розвитку.

ОСР охоплює екологічну, економічну та соціальну проблематику навчання та виховання під кутом зору формування нової системи ціннісних орієнтирів і моделей

поведінки підростаючого покоління та суспільства загалом. *Дуже важливо довести, що причиною екологічних негараздів у наш час є не технічний розвиток людства, а зневага до законів природи, людська байдужість.*

Однією з необхідних передумов сталого розвитку є поєднання вивчення законів природи з досконалим вивченням суспільних і гуманітарних наук. У процесі навчання учні мають критично оцінювати своє місце в житті, визначати, який шлях розвитку є найбільш сприятливим для їх громади чи суспільства. Вони повинні мати навички критичного осмислення пріоритетів і вміння вибирати.

Шкільна екологічна освіта є основою для формування світогляду, виховання дбайливих господарів, любові до рідної землі, набуття умінь і навичок адаптації до навколишнього середовища, адекватної поведінки в ньому. Екологічна освіта і виховання повинні мати безперервний характер для того, щоб розвивати високу свідомість і культуру населення у спілкуванні з природою як основи ефективного захисту життєвого середовища. Це забезпечить у майбутньому свідоме включення населення у формування та впровадження екологічної політики держави.

Основними засадами державної екологічної політики є досягнення Україною ЦСР. ***Державна екологічна політика спрямована на досягнення стратегічних цілей:***

- формування в суспільстві екологічних цінностей і засад сталого споживання та виробництва;
- забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України;
- забезпечення інтеграції екологічної політики у процес прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України.

Таким чином, реалізація Цілей сталого розвитку, окрім екологічної, включає ще й економічну та соціальну складові. Екологічний аспект ЦСР полягає у тому, що реальний природно-ресурсний потенціал біосфери обмежений, і тому будь-яке господарське рішення має враховувати його близькі та далекі соціально-екологічні наслідки для біосфери. ***Основне завдання екологічної політики – розробка шляхів гармонізації взаємовідносин людського суспільства й природи, збереження здатності біосфери до самовідновлення, самоочищення й саморегулювання.***

Основним напрямом державної екологічної політики є охорона природи – комплекс заходів із збереження, раціонального використання та відновлення природних ресурсів, дії, спрямовані на захист природного навколишнього середовища від забруднення, посиленої експлуатації чи іншого шкідливого впливу життєдіяльності людини. Охорона природи включає правові, технологічні, природничо-наукові, економічні, громадсько-політичні заходи міжнародного, державного, регіонального та локального рівня.

Завданням законодавства про охорону навколишнього природного середовища є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною [2; ст.1].

Державній охороні та регулюванню використання на території України підлягають: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси.

Особливій державній охороні підлягають території та об'єкти природно-заповідного фонду України й інші території та об'єкти, визначені відповідно до законодавства України [2; ст. 5].

Природно-заповідний фонд становлять ділянки суші та водного простору, природні комплекси й об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища.

До природно-заповідного фонду України належать як природні території та об'єкти – природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, так і штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Соціальний аспект ЦСР спрямований на збереження стабільності наявних суспільних систем, попередження руйнівних соціальних конфліктів шляхом забезпечення справедливого розподілу ресурсів і благ між людьми. Важливою умовою реалізації соціального аспекту ЦСР є розвиток освіти. ОСР відображає умови існування людей у суспільстві, їхній спосіб життя та діяльність і розкриває широку проблематику правової освіти, валеологічної освіти, громадянської освіти, освіти з питань безпеки, гендерної рівності, полікультурності тощо. Тобто соціальний аспект ОСР полягає в розкритті умов життєдіяльності людей та особливостей їхньої взаємодії в контексті досягнення сталого розвитку.

Економічний аспект ЦСР спрямований на оптимальне використання обмежених ресурсів, використання екологічних – природо-, енерго- і матеріалозберігаючих технологій, створення екологічно прийнятної продукції, мінімізацію, переробку та знищення відходів.

Основними принципами державної політики у сфері поводження з відходами є пріоритетний захист навколишнього природного середовища та здоров'я людини від негативного впливу відходів, забезпечення ощадливого використання матеріально-сировинних і енергетичних ресурсів, розробка науково обґрунтованих підходів суспільства щодо утворення та використання відходів.

Підсумовуючи, можемо зробити низку висновків. Практична реалізація закладених основ сталості, забезпечення дострокових дій із вирішення екологічних проблем, а також проблем сталого економіко-соціального розвитку нашої держави і світової спільноти в цілому можливі в разі успішної діяльності в цьому напрямі системи освіти.

Для розвитку освіти, підвищення її суспільної ролі у вирішенні проблем сталого розвитку необхідно змінити у викладанні акценти із загальноосвітніх на практичні. Зміна функції освіти повинна базуватися не лише на її ролі у формуванні світогляду людини та суспільства, а й на розробці моделей організації, управління та розвитку територіальних громад, регіонів і країни в цілому за принципами сталого розвитку.

Зміст шкільної правознавчої освіти має стати засобом підготовки особистості до життя, до поведінки в навколишньому середовищі, у суспільстві, а навчальний процес необхідно будувати так, щоб знання стали фундаментом ефективної природовідповідної практичної діяльності.

Список використаних джерел

1. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/Npas/Pro-Deyaki-Pitannya-Derzhavnih-Standartiv-Povnoyi-Zagalnoi-Serednoi-Osviti-I300920-898>
2. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
3. Закон України «Про повну загальну середню освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
4. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Коренева І. М. Феномен «освіта для сталого розвитку»: сутність та сучасні особливості концепту / І. М. Коренева // Український педагогічний журнал. – 2018. – № 2. – С. 113– 23.
6. Освіта в інтересах сталого (збалансованого) розвитку / Всеукраїнська екологічна ліга, 2005. URL: <http://www.ecoleague.net/65490196-441.html>
7. Основи правознавства. 9 клас. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.osnovy.pravoznavstva-9.pdf>
8. Підготовка вчителів до викладання питань сталого розвитку. Навчально-методичні матеріали для викладів вищих педагогічних навчальних закладів та системи післядипломної педагогічної освіти : посібник / О. І. Пометун та ін. За ред. О. І. Пометун. – К. : Педагогічна думка, 2015. – 120 с.
9. Програма дій «Порядок денний на XXI століття»: Ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт «Планета Земля», 1992 р.): Пер. з англ. – 2-ге вид. – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.
10. Стратегія сталого розвитку України. URL: <http://who-is-who.com.ua/bookmaket/ust/6/61.html>

Безпечне середовище: нормативно-правові та концептуальні основи

Астахова Марія

Сучасні умови розвитку суспільства характеризуються збільшенням кількості факторів, здатних викликати надзвичайні та небезпечні ситуації для життя і здоров'я людини, а саме: природні й техногенні аварії та катастрофи, забруднення довкілля, побутовий, виробничий та шкільний травматизм, масове поширення девіантних форм поведінки дітей і шкільної молоді, зростання загроз, обумовлених запровадженням воєнного стану.

Пріоритет безпеки закріплено в таких державних документах: Конституція України, Кодекс цивільного захисту України, Закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі», Концепція «Безпека життя і діяльності людини» та «Безпечна і дружня до дитини школа» й інших.

Уведення в дію Закону України «Про повну загальну середню освіту» унормувало термін «безпечне освітнє середовище» як «сукупність умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди, зокрема внаслідок недотримання вимог санітарних, протипожежних та/або будівельних норм і правил, законодавства щодо кібербезпеки, захисту персональних даних, безпеки харчових продуктів та/або надання неякісних послуг із харчування, шляхом фізичного та/або психологічного насильства, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації (булінг (цькування), поширення неправдивих відомостей тощо), пропаганди та/або агітації, у тому числі з використанням кіберпростору, а також унеможливають вживання на території закладу освіти алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних засобів, психотропних речовин» [4].

Одним із завдань усіх учасників освітнього процесу, залежно від повноважень і обов'язків, є створення та підтримка безпечного освітнього середовища, формування нових поглядів, цінностей і поведінки з метою виховання в них культури безпеки, запобігання небезпекам для їхнього життя й здоров'я [1].

Формуючи безпечне освітнє середовище, потрібно врахувати такі елементи єдиної системи безпеки:

- система організації роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності;
- організація роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності під час проведення: освітньої, науково-дослідної; позакласної; позашкільної; адміністративно-господарчої діяльності;
- навчання учасників освітнього процесу питань безпеки життєдіяльності;
- забезпечення фізичної безпеки в закладі освіти: санітарії та гігієни, безпеки будівель і організації укриття, дотримання пожежної безпеки, безпеки технологічного та навчального обладнань;
- формування безпечного інформаційно-цифрового освітнього середовища: захист персональних даних, кібербезпека та протидія загрозам цифрового простору;
- організація якісного харчування та формування культури харчування в дітей;
- створення комфортного психологічного простору: ефективна комунікація, формування відчуття захищеності, протидія булінгу, психологічному насиллю, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації;
- реалізація здоров'язбережувального компоненту в освіті, формування здорового способу життя в дітей, профілактика дитячого травматизму, негативних звичок і хвороб та ін.

Національною стратегією розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у Новій українській школі, схваленою Указом Президента України від 25 травня 2020 року № 195/2020, обумовлено необхідність побудови безпечного та здорового освітнього середовища у новій українській школі для забезпечення прав дітей на освіту, охорону здоров'я, створення умов для надання учням якісних освітніх і медичних послуг [5].

Окремі концептуальні та нормативні основи безпечного середовища зафіксовані в таких документах: Декларація про безпеку шкіл, яку розробила у 2015 році ООН, (станом на 2022 рік підписали 109 країн); вимоги та рекомендації щодо облаштування безпечного укриття в закладі освіти, розроблені Державною службою з надзвичайних ситуацій, рекомендації «Безпечне освітнє середовище: нові виміри безпеки», розроблені Державною службою якості освіти спільно з експертами ініціативи «Система забезпечення якості освіти» (упроваджується в межах проекту «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe), що реалізується компанією Alinea International); Санітарний регламент для закладів загальної середньої освіти (наказ МОЗ України від 25.09.2020 № 2205); «Про затвердження порядків надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах» (наказ МОЗ України від 09.03.2022 № 441); «Правила пожежної безпеки для навчальних закладів та установ системи освіти України» (наказ МОН України від 15.08.2016 № 974); Міністерством освіти і науки України розроблені рекомендації щодо створення та забезпечення функціонування класів безпеки, якими передбачено організацію укриття в об'єктах фонду захисних споруд цивільного захисту персоналу та дітей (учнів, студентів) закладів освіти (додаток до листа ДСНС від 14.06.2022).

Нормативне підґрунтя створення безпечного освітнього середовища також зафіксовано у Професійних стандартах, а саме: «Керівник (директор) закладу загальної середньої освіти», затверджених наказом Міністерства економіки України від 17.09.2021 № 568-21 / «Керівник (директор) закладу дошкільної освіти», затвердженому наказом Міністерства економіки України від 28.09.2021 № 620-21 / за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)», затвердженому наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.12.2020 № 2736-20 / «Вихователь закладу дошкільної освіти», затвердженому наказом Міністерства економіки України від 19.10.2021 № 755-21 / «Практичний психолог закладу освіти», затвердженому наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 24.11.2020 № 2425, виокремлено трудову функцію: «Участь в організації безпечного та здорового освітнього середовища» / «організація або участь у створенні, підтримці та розвитку здорового, безпечного, розвивального, інклюзивного освітнього середовища».

Одним з основних завдань збереження життя і здоров'я учасників освітнього процесу є формування в кожного з них культури безпечної поведінки. Цьому питанню приділяється значна увага: створені та впроваджуються проєкти «Безпечне освітнє середовище у школі», «Шкільний офіцер поліції», «Вихователь безпеки» та ін. Активно запускається проєкт Міністерства освіти і науки України, ухвалений розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про внесення зміни до плану основних заходів цивільного захисту на 2022 рік» щодо відкриття класів безпеки, метою яких є посилення профілактичної роботи з питань безпеки життєдіяльності здобувачів освіти, формування в учнів здоров'язбережувальних компетентностей, отримання знань щодо правил пожежної, мінної безпеки та цивільного захисту, розуміння алгоритму дій у разі виникнення надзвичайних ситуацій, формування вмінь надання домедичної допомоги. Також посилено безпеку орієнтовний компонент у навчальних предметах і на рівні виховної роботи.

Досліджуючи питання організації роботи зі створення безпечного середовища, необхідно пам'ятати, що така сфера діяльності – це система відносин, які направлені на організацію діяльності щодо забезпечення безпеки праці, збереження життя та здоров'я учасників освітнього процесу закладу освіти й реалізуються через сукупність взаємопов'язаних правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, медично-профілактичних заходів [2], а *система управління охороною праці (СУОП) є складовою частиною загальної системи управління закладом освіти й передбачає підготовку, прийняття та реалізацію завдань щодо здійснення зазначених вище заходів, спрямованих на збереження життя, здоров'я та працездатності працівників у процесі їх трудової діяльності. Метою впровадження СУОП є підвищення ефективності роботи із забезпечення безпеки, зниження травматизму, що базується на вирішенні комплексу завдань зі створення безпечних і здорових умов праці, а також працездатності педагогічних працівників у процесі роботи.*

Базою СУОП є нормативно-технічна документація з охорони праці, яка включає в себе системи стандартів безпеки праці, норми і правила з охорони праці, законодавство України про працю, Закон України «Про охорону праці», та директивна документація з охорони праці, яка містить накази, розпорядження, директиви та інструктивні листи вищих організацій, накази директора школи, рішення та приписи контролюючих органів. При цьому основними завданнями із забезпечення безпеки праці є дотримання законодавства з охорони праці, забезпечення медичного контролю та оглядів, навчання, інструктажі та атестація, забезпечення безпечних і здорових умов праці, забезпечення безпечних умов під час експлуатації навчальних кабінетів, комп'ютерів і технічних

засобів навчання, забезпечення працівників засобами індивідуального захисту, забезпечення оптимальних режимів праці та навчання.

СУОП повинна запроваджуватися з урахуванням таких принципів [2]:

- забезпечення реалізації законодавчо закріплених прав і гарантій у сфері охорони праці, збереження життя і здоров'я людей на виробництві та в побуті;
- пріоритет охорони життя та здоров'я людей, їхніх прав та інтересів у цій сфері над будь-якими іншими пріоритетами в регіоні;
- адекватність заходів соціального захисту у сфері охорони праці та безпечної життєдіяльності населення реальній потребі в ній;
- адресний та диференційований підхід до формування соціальних гарантій життєзабезпечення працюючих в умовах, які відхиляються від норм і вимог охорони праці;
- націленість на профілактичний характер системи пільг і компенсацій за роботу в шкідливих і важких умовах праці;
- попереджувальний характер управлінської діяльності у сфері охорони праці та безпечної життєдіяльності, націленої на недопущення виникнення факторів ризику для життя і здоров'я людей на виробництві та в побуті;
- орієнтація на реально досяжний і можливий рівень охорони праці та безпечної життєдіяльності;
- гласність інформації про вплив шкідливих і небезпечних факторів на життя та здоров'я працюючих і населення, вироблення громадського погляду на причини, які викликають цей ризик;
- популяризація передового досвіду зі збереження життя та здоров'я людей на виробництві й у побуті;
- прагнення до збалансованості інтересів, до регулювання суперечностей та конфліктів, які виникають у сфері охорони праці; створення умов для реалізації соціального партнерства;
- розвиток системи соціального страхування, адекватного потребам робітників і населення регіону.

Отже, законодавчою базою нашої країни життя, здоров'я та безпека учасників освітнього процесу визначається як пріоритетна сфера діяльності держави, інституцій різного рівня управління та сфер діяльності; як одна з найвищих соціальних цінностей, що мотивує співпрацювати команду однодумців – педагогів, фахівців у сфері безпеки, громадських діячів, ретельно продумавши план роботи, спільно виховувати здорове покоління. Адже саме від цього значною мірою залежить стан продуктивних сил країни, її економічний, оборонний, інтелектуальний, духовний потенціал, ресурс розвитку суспільства, безпека держави.

Список використаних джерел та літератури

1. Актуальні питання управлінської діяльності керівника ЗЗСО: навч.-метод. посібн. / авт.-укл.: М. Є. Смирнова, М. С. Астахова, Л. І. Дух, Т. С. Китиченко; за заг. ред. Л. Д. Покроєвої. Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2021. 172 с.
2. Безпека життєдіяльності. Нормативні документи для навчальних закладів. К.: Основа, 2010. 1024 с.
3. Безпечне освітнє середовище: нові виміри безпеки. URL: <https://sqe.gov.ua/bezpechne-osvitnie-seredovishhe-novi-vim/>
4. Закон України «Про повну загальну середню освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#n984>.
5. Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020>.

**Теоретичні та практичні аспекти навчальної діяльності
вчителя правознавства****Правова компонента сучасної середньої освіти в Україні***Олійник Олександр, Солошенко Олена*

Становлення демократичної правової держави, безумовне дотримання та ефективне забезпечення визнаних міжнародною спільнотою стандартів прав людини, домінування права в усіх сферах суспільного життя потребує підвищення правосвідомості та правової культури як суспільства в цілому, так і кожного громадянина України. Правова освіта в сучасному українському суспільстві обумовлює формування свідомого громадянина, правові компетентності якого дозволяють вільно та впевнено поводити себе в соціокультурному просторі. Нагальні вимоги освітнього простору ХХІ століття зорієнтовані на підготовку молоді з високою правовою свідомістю, культурою та правовими знаннями, які передбачають не тільки вміння працювати з відповідною інформацією, аналізувати законодавчу базу, а й керуватися ними, діяти відповідно до вимог закону. Відповідна тенденція обумовлює поглиблення компетентнісного підходу в закладах середньої освіти, який орієнтований на результат у діяльнісному вимірі. Наразі підсумком освітнього процесу є формування певних компетентностей здобувача освіти. Основні понятійні категорії, якими ми оперуємо, знайшли своє тлумачення в «Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти». Так, компетентності – це набута у процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці, а предметна компетенція – сукупність знань, умінь та характерних рис у межах змісту конкретного предмета, необхідних для виконання учнями певних дій з метою розв’язання навчальних проблем, задач, ситуацій [3]. Отже, *правова предметна компетентність* – це сукупність набутих учнями в навчанні правознавства знань, умінь, характерних рис, необхідних для виконання певних дій з метою розв’язання проблем, задач, ситуацій відповідно до приписів норм права [4].

Правова компонента є важливою складовою сучасного освітнього простору на шляху формування відповідної предметної компетентності. Відповідна проблематика неодноразово була в центрі досліджень науковців. Проблеми структури правової предметної компетентності всебічно досліджувала Л.Т. Рябовол [4; 5]. До висвітлення питання правової компоненти середньої загальної освіти звертались О.М. Іваній, Т.О. Ремех, Н.А. Потапенко та інші [1]. Підсумком теоретичних досліджень та практичних шляхів реалізації завдань правової компоненти навчання стали розроблені закладами загальної середньої освіти Концепції правової освіти та правового виховання школярів, які зазначають, що *система правової освіти та виховання в закладі освіти* – це складна динамічна, залежна від економічних, політичних і соціальних чинників модель реалізації основних напрямів діяльності закладу, що вимагає взаємообумовленості та взаємозв’язку елементів правоосвітнього та

правовиховного процесів, передбачає широке коло й активну позицію всіх задіяних суб'єктів, здійснюючи позитивний вплив на них; покликана створити умови для розвитку правового мислення в учнів і забезпечити цілеспрямоване формування в дітей звички діяти відповідно до закону [2].

Аналізуючи державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, варто наголосити, що *суспільствознавчий компонент щодо змісту освіти правового сектору передбачає* «знати і розуміти поняття, пов'язані із правовою сферою суспільного життя та окремими галузями права України, ознаки і склад правопорушення, ознаки, принципи, підстави, цілі юридичної відповідальності, основи організації державної влади і місцевого самоврядування в Україні, уміти характеризувати правові явища і процеси, соціальне призначення держави та права, склад правовідносин, види правопорушень та юридичної відповідальності, застосовувати норми різних галузей права України під час проведення аналізу життєвих ситуацій, їх розв'язання та вибору моделей поведінки відповідно до норм права, власних суб'єктивних прав і законних інтересів, виявляти ставлення до ролі держави та права у житті суспільства і людини, права як мистецтва добра і справедливості, реалізації, охорони, захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні, оцінювати сучасний стан побудови в Україні демократичної, правової та соціальної держави, життєві ситуації з позицій галузевого законодавства, правопорушення за ступенем їх суспільної небезпеки» [3].

Структура правової предметної компетентності учня має декілька складових. Наприклад, *інформаційна компетентність передбачає* здатність учня знаходити, аналізувати та систематизувати необхідні знання з різних джерел інформації: джерела права та юридична документація, підручники, довідкова література (енциклопедії, словники, узагальнюючі схеми), мережа Інтернет і т. п. *Логічна компетентність* – це вміння учнів використовувати отриману інформацію для аналізу, пояснення та обґрунтування правових явищ, подій та тенденцій у суспільстві; використовувати теоретичні знання для встановлення причинно-наслідкових зв'язків правовідносин між особою та суспільством, суспільством і державою або особою та державою. *Аксіологічна складова структури правової предметної компетентності передбачає* вміння учня формулювати ціннісне ставлення до права як суспільного явища; здатність висловлювати власну точку зору, обґрунтовувати свої думки, вільно оперуючи категоріями та поняттями права. *Практично-поведінкова компетентність передбачає* вміння учнів презентувати набуті знання в усній, письмовій, графічній або інших формах і використовувати їх (розробляти альтернативні підходи) для вирішення практичних завдань, усвідомлювати власну правову відповідальність тощо.

У межах вивчення правознавства учні знайомляться з основними положеннями цивільного, сімейного, трудового, адміністративного, кримінального законодавства. Отримані знання допомагають регулювати власні вчинки та поведінку, аналізувати дії інших людей з точки зору норм права. Відповідно, *правова предметна компетентність формується шляхом набуття практичних навичок, коли отримані теоретичні знання застосовуються в практичній площині. Отже, ситуативні завдання, методичні прийоми для активізації пізнавальної діяльності учнів, задачі на рефлексію та інші практичні завдання є необхідними складовими на шляху отримання правової предметної компетентності.*

Освітній процес, зокрема його суспільствознавчий компонент, ставить за мету створення умов для розвитку особистості компетентного, активного, відповідального громадянина України, члена європейської і світової спільноти, що здатний сприймати та ефективно відповідати на сучасні індивідуальні та суспільні виклики і загрози [3]. Він набуває особливої актуальності в період повномасштабної агресії Російської Федерації і повинен дати відповіді на виклики воєнного часу. У практичному сенсі змістовна лінія

суспільствознавчого компонента щодо «людини в правовій сфері» набуває нового розуміння. Необхідно неупереджено й обґрунтовано донести інформацію про підстави обмеження конституційних прав і свобод громадян при режимі воєнного стану в Україні. Варто звернути увагу, що на період дії правового режиму воєнного стану можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини та громадянина, передбачені відповідними статтями: ст. 30 «Кожному гарантується недоторканність житла»; ст. 31 «Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції»; ст. 32 «Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя»; ст. 33 «Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України»; ст. 34 «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір»; ст. 38 «Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування»; ст. 39 «Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації»; ст. 41 «Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності»; ст. 42 «Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом»; ст. 43 «Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею»; ст. 44 «Право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів»; ст. 53 «Кожен має право на освіту» Конституції України, а також вводиться тимчасове обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах і обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану...» [6] та пов'язані з цим зміни в правовому полі.

Безумовно, правова предметна компетентність – це багатовимірне і багатоаспектне поняття, яке залежить від зовнішніх і внутрішніх чинників. Як і правова компонента освіти, вона відбиває всі тенденції та виклики суспільства.

Отже, правова предметна компетентність є важливим результатом навчання у середній загальноосвітній школі, пов'язана із засвоєнням, аналізом і розумінням правових знань. *Інтегрований результат навчання передбачає здатність учнів застосовувати на практиці весь спектр правових знань, відповідні ціннісні орієнтири, уміння та навички, що і є важливим підсумковим результатом реалізації правової компоненти сучасної освіти.*

Список використаних джерел

1. Іваній О. М. Правова освіта як засіб формування громадянського суспільства *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. № 22. С. 42 – 45. URL: http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/arc_hive/juspr_adenc22/11.pdf; Потапенко Н.А. Організаційно-правові засади розвитку правової освіти у загальноосвітніх навчальних закладах України С. 250 – 253. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/1234_56789/63923/51-Potapenko.pdf?sequence=1; Ремех Т.О. Компоненти і прояви правової предметної компетентності учня// Народна освіта. Електронне наукове фахове видання. Розділ 2. Педагогічна наука. № 3 (27). 2015. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=3741#:~:text=%D0%9F%D1%80%D0%5D
2. Концепція правової освіти та правового виховання. URL: <https://osvita.ua/school/method/upbring/311/>; http://school300.kiev.sch.in.ua/zhittya_shkoli/vihovna_robota/pravova_osvita_ta_vihovannya/koncepciya/; <http://school15.edu.kh.ua/> / vihovna_robota/pravova_osvita_ta_vihovannya/
3. Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти». «Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти» // Урядовий кур'єр. – 2012. – 1 лютого (№ 19).

4.Рябовол Л. Т. Правова предметна компетентність: поняття, структура, правові предметні компетенції. URL: http://www.kspu.kr.ua/download/conf2013/section5/article_ryabovol.pdf

5. Рябовол Л.Т. Правова компетентність учнівської і студентської молоді як предмет педагогічного дослідження. *Наукові записки. Серія: педагогіка*. 2016. № 3. С.121 – 129; Ї ж. Правова предметна компетентність: аналіз наукових підходів до визначення поняття та структурування. *Наукові записки Серія: Педагогічні науки*. Випуск 121(II). С.268 – 273. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/530_35619.pdf; Рябовол Л.Т., Чернік С.Д., Шатрава С.О. Формування предметних умінь і навичок з правознавства в учнів 9 класів //Science and Education, 2017, Issue 8. С. 23 – 33. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2017/8_2017/3.pdf

6. Указ Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» // *Голос України*. – 2022. – 24 лютого (№ 37).

Правове регулювання реалізації права дітей на освіту в умовах воєнного стану в Україні

Андрущенко Діана

Право на освіту є одним із фундаментальних прав людини. Воєнні конфлікти і воєнний стан створюють серйозні виклики забезпеченню освітніх прав дітей. Діти, які переживають воєнний конфлікт, залишаються в найбільш вразливому стані, їх право на освіту часто порушується або обмежується. Серед численних викликів слід акцентувати увагу на таких:

1. *Знищення освітніх закладів*: унаслідок воєнних дій освітні заклади можуть бути зруйновані або перетворені на військові об'єкти.

2. *Брак доступу до освіти*: воєнний стан може обмежувати свободу руху дітей, що ускладнює їхній доступ до шкіл та інших освітніх закладів.

3. *Психологічні та емоційні травми*: діти, які пережили воєнні події, можуть страждати від психологічних травм і стресу, що може впливати на їхнє навчання та психічний стан тощо.

У зв'язку з цим метою статті є дослідження правового регулювання реалізації права дитини на освіту в умовах воєнного стану в Україні, з урахуванням норм чинного міжнародного та вітчизняного законодавства.

Сьогодні міжнародне право визнає право на освіту незалежно від обставин, включаючи воєнний конфлікт. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 року гарантує право кожної дитини на освіту й закликає держав-учасниць забезпечити реалізацію цього права.

Статтею 28 зазначеної вище Конвенції проголошено, що держави-учасниці визнають право дитини на освіту та з метою поступового досягнення здійснення цього права на підставі рівних можливостей вони, зокрема: вводять безплатну й обов'язкову початкову освіту; сприяють розвиткові різних форм середньої освіти, як загальної, так і професійної, забезпечують її доступність для всіх дітей та вживають таких заходів, як введення безплатної освіти та надання у випадку необхідності фінансової допомоги; забезпечують доступність вищої освіти для всіх на підставі здібностей кожного за допомогою всіх необхідних засобів; забезпечують доступність інформації та матеріалів у галузі освіти й професійної підготовки для всіх дітей; вживають заходів для сприяння регулярному відвідуванню шкіл і зниженню кількості учнів, які залишили школу. Держави-учасниці заохочують і розвивають міжнародне співробітництво з питань, що стосуються освіти, зокрема з метою сприяння ліквідації невігластва і неписьменності в усьому світі та полегшення доступу до науково-технічних знань і сучасних методів

навчання. У цьому зв'язку особлива увага має приділятися потребам країн, що розвиваються [1].

Крім того, право на освіту закріплене в міжнародно-правових актах, серед яких особливе значення мають: Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року (ст. 26) [2]; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 року (ст. 13) [3]; Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти від 14.12.1960 року [4]. *Вони закріплюють положення щодо:* основ міжнародно-правових стандартів права на освіту: обов'язковість і безоплатність початкової освіти, відвертість і доступність для всіх середньої освіти (як загальної, так і професійного рівня), доступність для всіх вищої освіти на основі рівності залежно від здібностей кожного, свобода батьків (законних представників) у виборі освітньої установи для своїх дітей і забезпечення релігійного та етичного виховання відповідно до власних переконань; заходів, що треба прийняти державам, які підписали ці акти, для реалізації права на освіту: активний розвиток мережі шкіл усіх рівнів, виховання прагнення до отримання освіти, уживання заходів щодо сприяння регулярному відвідуванню шкіл, забезпечення в державних закладах освіти різного рівня надання однакового рівня освітніх послуг і якості навчання, система надання стипендій, доступність інформації та матеріалів у галузі освіти, підготовка викладацьких кадрів і поліпшення їх матеріальних умов; пріоритетні завдання і мета освіти: повний розвиток людської особистості та повага до прав і свобод людини, необхідність отримання освіти, сприяння взаєморозумінню, толерантності та дружбі між усіма націями, расовими, етнічними й релігійними групами.

Акцентуємо увагу на статті 24 Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 року, у якій проголошено, що сторони конфлікту вживатимуть усіх необхідних заходів для того, щоб діти до 15 років, які осиротіли чи були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, не залишалися напризволяще, а також для того, щоб полегшити за будь-яких обставин їхню освіту. Якщо це буде можливо, їхню освіту слід доручати особам із такими самими культурними традиціями [5].

Зауважимо, що право дітей на освіту відіграє важливу роль у системі прав людини. Однією з гарантій права на освіту, передбачених положеннями національного законодавства та міжнародними стандартами в галузі освіти, є позитивні зобов'язання держави. Однак збройна агресія Російської Федерації проти України призвела до того, що Україна обмежена в можливостях забезпечення права дітей на освіту, особливо на територіях, де ведуться активні бойові дії.

Так, вітчизняне законодавство також передбачає низку норм щодо реалізації права на освіту дітей, зокрема в умовах воєнного стану. Статтею 53 Конституції України встановлено, що кожен має право на освіту, а держава, у свою чергу, забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам [6].

Основним законом прямо передбачено, що в Україні створюються рівні умови доступу до освіти; ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти; право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак [6].

Відповідно до статті 19 Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 року № 2402-III кожна дитина має право на освіту [7].

У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану на підставі Указу Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженим Законом України від 24.02.2022 року № 2102-IX, в Україні введено

воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року, відтак на період дії правового режиму воєнного стану обмежуються конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені Конституцією України, у тому числі право на освіту [8; 9].

Відзначимо, що Україна у 2019 році приєдналася до Декларації про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration) і стала соотою країною, що підтримала положення цього документа.

Декларація містить низку зобов'язань для попередження та реагування на напади й використання закладів освіти у військових цілях у період збройного конфлікту. У країнах, що приєдналися до Декларації раніше, уже розроблені й успішно впроваджуються підходи до імплементації документа.

Важливо зауважити, що країни-підписанти Декларації – це як держави, на території яких немає військових конфліктів, так і ті, де має місце збройна агресія.

Кабінет Міністрів України затвердив План заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл, який створив умови для забезпечення права на освіту та формування безпечного освітнього середовища в період збройного конфлікту на сході України (Розпорядження КМУ від 04.08.2021 року № 898-р).

План складається з 6 основних блоків:

1. Ефективна система моніторингу нападів на заклади освіти – запровадження моніторингу нападів на заклади освіти та навчання місцевих освітніх управлінців його використовувати.

2. Захист закладів освіти від нападів і відновлення їх у разі пошкодження – заходи з попередження нападів на заклади освіти та забезпечення їх відновлення (за кошти державного й місцевих бюджетів).

3. Забезпечення безперервності навчання – підтримка сталості здобуття освіти шляхом розвитку дистанційного навчання (цифрові навички, Інтернет, цифрові пристрої).

4. Упровадження в освітню політику чутливих до конфлікту інструментів – інтеграція підходів чутливості до конфлікту до змісту освіти та навчання цих підходів учителів.

5. Забезпечення системності підходів до захисту освіти в умовах збройного конфлікту – утворення міжвідомчої робочої групи як інструмента міжвідомчої координації заходів із реалізації Декларації про безпеку шкіл.

6. Інформаційна підтримка впровадження положень Декларації – просвітницькі та інформаційні заходи щодо положень Декларації та її вказівок, зокрема інформування про прогрес України міжнародних партнерів [10].

З огляду на введення в Україні воєнного стану, з метою убезпечення всіх учасників освітнього процесу 25.02.2022 року Міністерством освіти і науки України (далі – МОН України) направлено Листа керівникам департаментів (управлінь) освіти і науки обласних, Київської міської державних адміністрацій і керівникам закладів професійної, фахової передвищої та вищої освіти з рекомендацією щодо припинення освітнього процесу в усіх закладах освіти та оголошення канікул на два тижні [11].

Окрім того, МОН України видано наказ від 28.03.2022 року № 274 «Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні», згідно з яким необхідно забезпечити та організувати, серед іншого, зарахування здобувачів загальної середньої освіти, які вимушені були змінити місце навчання та/або проживання (перебування) і проживають (перебувають) в Україні чи за її межами, до закладів освіти; здобуття загальної середньої освіти для здобувачів освіти за будь-якою формою, що може забезпечити заклад освіти та є найбільш безпечною для них [12].

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану» від 15.03.2022 року № 2126-IX розділ VI Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 року

№ 2145-VIII доповнено статтею 57-1 «Державні гарантії в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану» [13].

Так, відповідно до зазначеного закону, здобувачам освіти, працівникам закладів освіти, установ освіти, наукових установ, у тому числі тим, які в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану в Україні чи окремих її місцевостях, оголошених у встановленому порядку (особливий період), були вимушені змінити місце проживання (перебування), залишити робоче місце, місце навчання, незалежно від місця їх проживання (перебування), на час особливого періоду гарантується організація освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників; збереження місця роботи, середнього заробітку, здійснення виплати стипендії та інших виплат, передбачених законом; місце проживання (пансіон, гуртожиток тощо) та забезпечення харчуванням (у разі потреби).

Отже, констатуємо, що дітям на період дії воєнного стану забезпечено здобуття освіти в безпечних умовах, зокрема дистанційно. Слід зауважити, що сьогодні держава приділяє значну увагу реалізації права на освіту дітям, усупереч складним і трагічним подіям у нашій країні, зокрема це відображається в міжнародних і вітчизняних нормативно-правових актах, що покликані сприяти реалізації зазначеного права.

Список використаних джерел

1. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 18.09.2023 року).
2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 18.09.2023 року).
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 18.09.2023 року).
4. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти від 14.12.1960 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text (дата звернення: 18.09.2023 року).
5. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 18.09.2023 року).
6. Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 18.09.2023 року).
7. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 18.09.2023 року).
8. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 / Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022> (дата звернення: 18.09.2023 року).
9. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 року № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 18.09.2023 року).
10. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл: Розпорядження КМУ від 04.08.2021 року № 898-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 18.09.2023 року).
11. МОН: Всім закладам освіти рекомендовано припинити освітній процес та оголосити канікули на два тижні: Міністерство освіти і науки України вебсайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarletv-sim-zakladam-osviti-rekomendovano-pripiniti-osvitnij-proces-ta-ogolositi-kanikuli-na-dva-tizhni> (дата звернення: 18.09.2023 року).
12. Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні: Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.03.2022р. № 274: Міністерство освіти і науки України вебсайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-deyaki-pitannya-organizaciyi-zdobuttya-zagalnoyi-serednoyi-osviti-ta-osvitnogo-procesu-v-umovah-voyennogo-stanu-v-ukrayini> (дата звернення: 18.09.2023 року).
13. Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2126-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20> (дата звернення: 18.09.2023 року).

Мобінг у трудових відносинах: причини виникнення та шляхи подолання

Красюк Тетяна

Ефективний захист прав, свобод і законних інтересів працівників і роботодавців є важливим напрямом реалізації державної політики, оскільки право на працю визнається одним із пріоритетних соціально-економічних прав людини, які закріплені в Конституції України, інших нормативно-правових актах, у тому числі й міжнародних. У руслі захисту цих прав є і право працівника на захист від будь-яких посягань на його гідність під час трудової діяльності. Уже в минулому столітті для демократичного суспільства захист цього права стає не тільки очевидним, а й нагально необхідним. У науковому обігу утверджується термін «мобінг», яким позначається саме явище. З того часу це поняття досліджується зарубіжними науковцями – психологами, соціологами та, безумовно, правниками, проте для української правової науки воно вважається відносно новим. Під впливом європейських підходів до вирішення проблем мобінгу та з метою запобігання йому парламентом України протягом останнього десятиліття було зареєстровано чимало законопроектів, однак жодний із них не був схвалений законодавцем. Нарешті 16 листопада 2022 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)», яким введено саме поняття «мобінг» до українського законодавства, що 11 грудня 2022 року набрав чинності [1]. У зв'язку з цим КЗпП України доповнено статтею 2-2, у якій *поняття мобінгу визначено як діяння роботодавця або окремих працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження гідності та честі працівника, його ділової репутації у формі: психологічного та економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів е-комунікацій; створення щодо нього напруженої, ворожої, образливої атмосфери, що змушує особу недооцінювати власну професійну придатність* [2]. Також КЗпП України доповнено нормами щодо обов'язку роботодавця здійснювати заходи щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню) (ст. 141), вживати заходів для забезпечення безпеки і захисту фізичного та психічного здоров'я працівників, здійснювати профілактику ризиків і напруги на робочому місці, проводити інформаційні, навчальні та організаційні заходи щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню) (ст. 158). Передбачена також додаткова підстава розірвання трудового договору з керівником підприємства, установи, організації за вчинення ним винних дій стосовно працівника із застосуванням мобінгу (цькування) незалежно від форм прояву та/або невжиття заходів щодо його припинення, встановленого судовим рішенням, що набрало законної сили (п. 1-2 ч. 1 ст. 41). Роботодавець отримав право звільнити з власної ініціативи працівника, який вчиняє мобінг, якщо це встановить суд (п. 12 ч. 1 ст. 40). Працівникові гарантує відшкодування витрат на лікування у разі ушкодження здоров'я внаслідок мобінгу (ст. 173), моральної шкоди (ст. 237-1), а також виплати вихідної допомоги у випадку його звільнення за власним бажанням з причини мобінгу роботодавця (ст. 44). Заходи, спрямовані на запобігання, протидію та припинення мобінгу (цькування), а також заходи щодо відновлення порушених внаслідок мобінгу (цькування) прав необхідно включати до колективних договорів і угод із соціально-економічних питань. Зазначимо, хоча законодавцем і запроваджено правові механізми захисту від мобінгу на робочому місці, але деякі питання на практиці залишаються відкритими. Наприклад, і досі потребує вирішення питання, яке не врегульовано на законодавчому рівні, а саме порядок дій керівника в разі виявлення фактів мобінгу на підприємстві, адже саме від його ставлення

до зазначеної проблеми, здійснюваних профілактичних заходів щодо протидії мобінгу залежить психологічна обстановка в очолюваному ним трудовому колективі [3].

Крім цього, 1 грудня 2022 року Верховною Радою України було в цілому схвалено та прийнято Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо протидії порушенню прав у сфері праці», яким передбачено адміністративну відповідальність за мобінг як системне цькування чи приниження на роботі. З огляду на активізацію законодавчої діяльності, зокрема прийняття низки нормативно-правових актів, спрямованих на антимобінг, можна говорити про позитивні зрушення в питанні створення правового підґрунтя для подолання та недопущення мобінгу на підприємстві. Проте, на наше переконання, цього недостатньо для повноцінного переходу від стандартного захисту фізичної та економічної безпеки кожного з працівників, а разом із тим і до захисту їхніх немайнових прав (зокрема, психологічного стану).

Явище мобінгу є мультидисциплінарним і досліджується в контексті психології, соціології, медицини, менеджменту, соціології. Не стоїть остеронь і юриспруденція, адже в багатьох європейських державах уже існують дієві правові механізми запобігання та протидії зазначеному явищу. Для ґрунтовного розуміння мобінгу як явища варто з'ясувати, як слід трактувати саме поняття «мобінг», оскільки, незважаючи на те, що сьогодні вже є законодавче визначення цього поняття, кожен науковець тлумачить його по-різному. Зазначимо, що європейські країни значно раніше, порівняно з Україною, почали звертати й акцентувати увагу на явище мобінгу. Так, «мобінг» як науковий термін уперше ввів у 1958 р. К. Лоренц. У трудових правовідносинах поняття «мобінг» було застосовано шведським психологом і вченим-медиком Х. Лейманом. У 80-х роках ХХ століття в монографічному дослідженні «Мобінг, переслідування на роботі» вчений визначив цю категорію як психологічний тиск на робочому місці, який проявляється у цькуванні, чварах, підсиджуванні, плітках, інтригах, хамстві, емоційному насильстві, сексуальному домаганні [4, с. 182]. Аналізуючи різні підходи науковців до тлумачення розгляданого поняття, можна зазначити, що в найбільш широкому розумінні мобінг – це протиправна, систематична та довготривала поведінка особи/осіб, які є членами трудового колективу, або його керівника, спрямована проти конкретного працівника/працівників або керівника, що полягає в порушенні законних прав та інтересів особи/осіб, на яких скерований негативний вплив, і створенні нестерпних умов праці з метою примушення її/їх до звільнення.

Одним із факторів, який одночасно дестабілізує робочий процес, створює напружену атмосферу в колективі, знижує загальну ефективність підприємства, є мобінг. Задля того, щоб запобігти цьому явищу або зменшити його прояви, насамперед слід зрозуміти причини, що його породжують. *Чинники виникнення такого явища як мобінг можуть бути різними, зокрема виробничі, соціальні чи особистісні.* Це, наприклад, заздрість, нудьга, особиста неприязнь, прагнення до кар'єрного зростання, бажання помсти тощо. Причини виникнення мобінгу можуть бути різноманітними, але, на нашу думку, суспільство не усвідомлює негативних проявів окресленого явища, тому, як наслідок, докладає зовсім незначних зусиль для запобігання йому. Насамперед, це пов'язано зі світоглядом кожної особистості окремо, її принципами та життєвими пріоритетами. Під час працевлаштування працівників переважно цікавить розмір заробітної плати, режим роботи, виплати та гарантії, і вже другорядним постає питання про комфортне робоче середовище, сприятливу психологічну атмосферу на робочому місці, хоча саме вони є не менш важливими факторами, ніж, наприклад, розмір заробітної плати, що сприяють продуктивному й ефективному процесу праці.

Деякі науковці стверджують, що найчастіше страждають від мобінгу особи, які відрізняються від більшості, ті, які не схожі на інших. Працівники, які безпідставно

претендують на звання кращих або, навпаки, особи, які невинувато недооцінюють свої можливості й відкрито це демонструють [5, с. 316]. Інші включають до групи ризику мобінг-мішеней емоційно відкритих осіб, зарозумілих індивідуалістів, амбітних новачків, порушників негласних правил, неординарних особистостей, особистостей з надмірною чутливістю чи зниженою стресостійкістю, осіб, які створюють конкуренцію в колективі, хронічних скаржників, схильних до фаворитизму керівників, осіб, які відчули різке посадове пониження або підвищення тощо [6, с. 187]. З огляду на вказане, можна стверджувати, що жертвою мобінгу може стати абсолютно кожен працівник, незалежно від віку, статі, національності, статусу, посади, професійного досвіду, морального стану тощо. Думка, що жертвами стають лише вразливі, скромні, сором'язливі працівники, які майже не спілкуються з колегами, вбачається помилковою.

Окремо більш детально проаналізуємо способи подолання мобінгу. Один із способів полягає в тому, що на кожному підприємстві має бути вузько кваліфікований спеціаліст, який володіє спеціальними знаннями з психології міжособистісних відносин працівників виробничого/трудоного колективу, уміннями, навичками та досвідом запобігання конфліктам, що виникають серед працівників, зокрема й через мобінг. У межах своїх повноважень і як незацікавлена особа, він зможе консультувати керівника підприємства із соціально-психологічних проблем управління виробництвом і соціального розвитку колективу, а також працівників, які займаються кадровими та трудовими питаннями.

У КЗпП України в статті 2-2 йдеться про те, що особи, які вважають, що вони зазнали мобінгу (цькування), мають право звернутися із скаргою до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, та/або до суду [2]. Дійсно, особа може захищатись у суді, наприклад, за наклеп, але виграти такий судовий процес малоімовірно без свідків і певних доказів. Особливо працівнику буде складно довести факт цькування на робочому місці з боку керівника. Щодо подолання мобінгу, то на наше переконання, уникнути остаточно його практично неможливо, оскільки на будь-якому підприємстві можуть бути об'єктивні причини, що сприяють загостренню ситуації.

Отже, підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що з метою розв'язання непорозумінь, які можуть виникнути між працівником і роботодавцем у дотриманні чинного законодавства про працю, пропонуємо зобов'язати роботодавців створити на кожному підприємстві, установі, організації посаду, яка, серед іншого, передбачає виконання таких трудових функцій: вивчати вплив психологічних, економічних і організаційних факторів виробництва на трудову діяльність працівників підприємства, установи, організації з метою розроблення заходів для створення сприятливих умов праці та підвищення її ефективності, нівелювання конфліктних ситуацій, зокрема пов'язаних із булінгом.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню) : Закон України від 16.11.2022 р. № 2759-IX URL: [http:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-20#Text](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-20#Text)
3. Кодекс законів про працю України : Закон УРСР № 322-VII від 10.12.1971. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 14.12.2022 р.).
4. Трюхан О. А. Сучасний погляд на актуальні проблеми протидії мобінгу в трудових відносинах. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/122/3439/7229-1?inline=1>
5. Щетініна Л. В., Рудакова С. Г., Дробинська К. О. Мобінг: сутність та інституційні засади захисту працівників. *Проблеми економіки*. 2018. №1(35). С. 315 – 320.
6. Оверчук В. А. Мобінг як форма психологічного насилля в трудовому колективі. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. №1. С. 185 – 188.

Проблеми заохочуваних норм у Кримінальному кодексі України

Григор'єва Марина

Війна Російської Федерації проти України докорінним чином змінила життя всієї країни, поставила нові завдання перед державою та суспільством. Актуалізувалася проблематика кримінальної відповідальності за військові злочини, злочини проти міжнародного миру та правопорядку. При цьому побудова в Україні демократичної правової держави, формування повноцінного громадянського суспільства потребують більш активної реалізації відновлювальної функції кримінального права. Це зумовлює необхідність створення певних правових механізмів, які повинні забезпечувати інтереси потерпілих від кримінальних правопорушень та держави. Тому важливим елементом на цьому шляху є використання пом'якшення кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, при наявності їх позитивної посткримінальної поведінки, що сприяє досягненню оптимальних результатів у згладжуванні заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, компенсації та відшкодування завданих збитків, при мінімізації зусиль правоохоронних органів, що дозволяє останнім концентрувати зусилля на пріоритетних напрямках протидії злочинності.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в кримінальному праві питання, пов'язані зі звільненням від кримінальної відповідальності, потребують подальшої теоретичної розробки. На сучасному етапі розвитку кримінального законодавства звільнення від кримінальної відповідальності є другим, поряд із покладенням кримінальної відповідальності, кримінально-правовим засобом протидії злочинності. Практика застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності підтвердила його важливу роль, і тому теоретичне обґрунтування та послідовна розробка питань, пов'язаних зі звільненням від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, є своєчасними й актуальними.

Постановка завдання.

Мета статті – розглянути особливості згладжування заподіяної шкоди при звільненні особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям.

Виклад основного матеріалу.

Згідно зі ст. 45 КК України особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення кримінального правопорушення щиро покаялася, активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду. Законодавець визначає, що відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, поряд з іншими, є обов'язковими елементами дійового каяття.

Визначення понять *збитки* та *шкода* є одним із суперечливих питань у науці кримінального права і кримінально-правовій практиці. Їх дослідженням на підставі звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям займалися А. Д. Сафронов, С. І. Нікулін, С. П. Щерба, А. В. Савкін, В. В. Сверчков; свій вклад у з'ясування цього питання вніс О. О. Житній. Однак, на нашу думку, проблема

визначення відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди до теперішнього часу ще не вирішена остаточно.

Існує точка зору, що поняття *шкода* і *збитки* мають однакове юридичне значення. З цим погодитися не можна, бо згідно з чинним законодавством збитки є негативним результатом кримінального правопорушення, який може наставати тільки в майновій сфері та завжди відповідає певному грошовому чи майновому еквіваленту. Пояснення цьому терміну можна знайти в цивільно-правовому законодавстві, де під збитками розуміються 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушено (упущена вигода). Це підтверджує і етимологічний аналіз слова *збитки*: в українській мові воно визначається як «матеріальні втрати» [1,144]. Таким чином, збитки слід розуміти як втрати, які наносяться майну особи в результаті суспільно небезпечного діяння [2].

Ст.45 КК України передбачає саме відшкодування збитків, а не їх ліквідування чи усунення. Відшкодування ж збитків – це добровільне відновлення по можливості тих майнових благ, яких винний позбавив потерпілу особу в результаті вчинення кримінального правопорушення [2,72].

Дії по відшкодуванню збитків полягають: у поверненні незаконного вилученого майна або майна аналогічного викраденому; відновленні пошкодженого або знищеного майна (як своїми силами, так і з чиеюсь допомогою); у передачі потерпілому певної суми грошей тощо. Повернені гроші та майно можуть належати як самому винному, так й іншим особам, але тільки за наявності умови, що джерело придбання грошей та майна є законним і не порушує прав третіх осіб.

Особа, яка винна, наприклад, у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч.1 ст. 176 (Порушення авторського права і суміжних прав), ч.1 ст. 206 КК (Протидія законній господарській діяльності), повинна відшкодувати не тільки заподіяні реальні збитки, але й недоотримані доходи, які потерпілий отримав би за звичайних умов цивільного обороту, якби його право не було порушено. Йдеться про так звану упущену вигоду. Особа, яка відповідальна за відшкодування збитків, зобов'язана відшкодувати їх у натурі (надати річ того ж роду та якості, виправити пошкоджену річ тощо) або повністю відшкодувати заподіяні збитки.

Відшкодування заподіяних збитків після вчинення кримінальних правопорушень, при яких деформується благо, що охороняється законом, і у зв'язку з яким існують дані відносини (ч.1 ст.190, ст.192, ст. 193, ст. 197 КК тощо), в обов'язковому порядку повинне містити фактичне повернення викраденого майна його власникові або передачу свого майна замість викраденого чи пошкодженого, або надання іншого еквівалента, а при необхідності – повне відновлення майна самостійно чи іншими особами за ініціативою винного, добровільне відшкодування завданих збитків винним або його родичами тощо. При неможливості повернення майна через його повне або часткове знищення, повинна бути повернена частина уцілілого майна, а інша частина відшкодується у грошовому еквіваленті.

Після вчинення кримінальних правопорушень, при яких розривається зв'язок між суб'єктами відносин, відшкодування заподіяних збитків виражатиметься в обов'язковому безпосередньому їх відшкодуванні – діях винного, пов'язаних із можливістю відшкодування цих збитків своїми силами, безпосередньою своєю участю: сплата аліментів (ст. 164 КК), сплата коштів на утримання непрацездатних батьків (ст.165 КК), виплата заробітної плати, стипендії, пенсії або інших встановлених у законі виплат (ч.1 ст. 175 КК), сплата зборів, податків, інших обов'язкових платежів (ч.1 і ч.2 ст. 212 КК) тощо.

Таким чином, відшкодування збитків – це повернення, заміна чи компенсація результату кримінального правопорушення, який має майнове вираження і завжди відповідає певному грошовому чи майновому еквіваленту.

Усунення заподіяної шкоди як альтернативний елемент підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям відрізняється від відшкодування збитків. Етимологічний аналіз слова *шкода* означає матеріальні втрати, збитки, людські жертви, неприємності тощо, що є наслідком яких-небудь дій, вчинків [1, 1624]. Саме таке тлумачення і дає підстави для ототожнення цих понять.

Разом із тим у кримінально-правовій літературі шкодою, як правило, називають негативні зміни, що настали в охоронюваному законом об'єкті внаслідок суспільно небезпечного посягання на нього, порушення, пошкодження об'єкта. Залежно від уявлення про об'єкт кримінального правопорушення через поняття шкода криміналісти визначають суспільно небезпечні наслідки кримінальних правопорушень [5, 87]. Саме у зв'язку з цим поняття шкода вживається в літературі для позначення суспільно небезпечних наслідків (злочинних наслідків), передбачених диспозицією статті Особливої частини КК як ознаки, що характеризує об'єктивну сторону кримінальних правопорушень із матеріальним складом.

Визначаючи заподіяну шкоду в контексті ст. 45 КК, вважається можливим використовувати поняття шкоди як моральних та фізичних втрат, що виникли у потерпілого у зв'язку з посяганням на нього [6, 68].

Шкода, яка пов'язана з фізичними втратами, у кримінальному праві розуміється як спричинення смерті, тяжкого, середньої тяжкості та легкого тілесного ушкодження, тобто шкоди здоров'ю [3, 123]. Ураховуючи таке тлумачення шкоди, виникає питання про можливість її усунення. «Усунути» в українській мові означає «доводити що-небудь до зникнення, припиняти існування, ліквідувати, позбуватися, так чи інакше позбавлятися чогось» [1, 1518]. Вочевидь, що усунути шкоду при позбавленні життя або здоров'я ніяк не можливо, оскільки ліквідувати, позбутися цього в об'єктивній реальності не можна.

При спричиненні шкоди фізичній особі (наприклад, у випадках, передбачених ст. ст. 118, 123, 125, ч.1 ст. 126, ст. 128 КК тощо) питання про усунення шкоди відповідно до ст. 45 КК вирішується таким чином. По-перше, у зв'язку з тим, що повністю відновити попередній фізичний стан потерпілої особи неможливо, винна особа зобов'язана усунути шкоду за допомогою своєї особистої активної поведінки з ліквідації наслідків вчинення кримінального правопорушення, а при необхідності компенсувати в грошовому еквіваленті шкоду, понесену в результаті хвороби, знаходження в лікувальній установі (вартість ліків, операції), похорони тощо. По-друге, якщо після смерті, що настала в результаті кримінального правопорушення, передбаченого ст. 118 КК України (це єдиний склад кримінального правопорушення, який передбачає смерть потерпілого, що відповідає передумові, за якою можливе звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі статті 45 КК України), у потерпілого залишилися непрацездатні особи, що перебували на утриманні померлого, а також якщо залишилися члени сім'ї, що мали до дня його смерті право на отримання від нього допомоги (наприклад, дитина померлого, що народилася після його смерті; один з батьків, який не працює і зайнятий доглядом за тими, що знаходилися на утриманні померлого: дітьми, внуками, братами, сестрами, що не досягли 14 років тощо, винний зобов'язаний відшкодувати шкоду в розмірі тієї частки можливого заробітку (доходу) власника, яку він отримав би або мав би право отримати допомогу при його житті. У такому випадку шкода усувається шляхом надання коштів неповнолітнім дітям, що вчаться, інвалідам на загальних підставах відповідно до законодавства. Шкода, далі, може стосуватися також одного із членів сім'ї, зайнятого доглядом за тими, що знаходилися на утриманні померлого – його дітьми, внуками, братами і сестрами, іншим непрацездатним особам.

За загальним правилом, звільнення на підставі ст. 45 КК від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, повинно здійснюватися тільки за наявності певних одноразових виплат, які відповідають вимозі усунення заподіяної шкоди. Важливо відзначити і те, що всі ці виплати повинні бути здійснені до ухвалення в суді рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності, оскільки вони входять як елемент до складу дійового каяття, а встановити такий юридичний факт можливо тільки за наявності всіх його елементів.

По-третє, при завданні потерпілому шкоди його здоров'ю у випадках, передбачених статтями 123, 125, ч.1 ст. 126 КК тощо, винна особа зобов'язана усунути шкоду шляхом компенсації втраченого потерпілим заробітку (доходу), який він мав або безумовно міг би мати, а також додаткові витрати, викликані пошкодженням здоров'я (витрати на лікування, необхідний догляд тощо), у випадках, якщо потерпілий потребує таких видів допомоги і доглядання, але не має права на їх безкоштовне отримання. Усунення заподіяної шкоди у випадках, що розглядаються, полягає у безпосередніх діях самої винної особи, а при їх неможливості – в оплаті вартості доставки до найближчої медичної установи, в оплаті всіх видів лікарської та іншої медичної допомоги, вартості ліків та інших засобів, необхідних для лікування, знаходження в лікувальній установі, санаторно-курортного лікування, засобів, призначених для повної реабілітації потерпілого та інших відшкодуваннях вартісного еквівалента необхідних послуг, направлених на відновлення здоров'я потерпілого до повного його одужання або відновлення.

У випадках, якщо в результаті неотримання аліментів (ст. 164 КК), коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК), невиклати заробітної плати, стипендії, пенсії (ч.1 ст. 175 КК) чи інших дій, відбулося погіршення здоров'я потерпілого або його близьких, родичів, то усунення заподіяної шкоди включатиме витрати, направлені на лікування, відновлення здоров'я, а при необхідності й публічне вибачення.

Таким чином, під шкодою в ст. 45 КК слід розуміти будь-які моральні чи фізичні втрати, яких зазнала потерпіла особа в результаті вчинення кримінального правопорушення. Звідси, усунення заподіяної шкоди передбачає компенсацію законними засобами того негативного результату, який був завданий вчиненим кримінальним правопорушенням. Це підтверджується і тим, що шкоду необхідно саме усувати, тобто позбавляти кого-небудь чогось небажаного, позбуватися кого-небудь чи чого-небудь [2, 833], а збитки тільки відшкодувати, тобто надавати кому-небудь щось інше замість втраченого, загубленого, знищеного тощо; поповнювати витрати, збитки чимось іншим [1, 144].

З цього слідує, що зміст поняття шкода є ширшим у порівнянні зі змістом поняття збитки, тобто збитки є лише різновидом шкоди. Таким чином, ці поняття співвідносяться між собою як родові та видові.

Як уже зазначалося, по-різному оцінюють поняття збитки і в літературі: 1) як різновид шкоди, 2) позбавлення майнового характеру, які зазнає особа в результаті вчинення кримінального правопорушення, а іноді навіть повністю ототожнюються шкода і збитки [2, 113]. У зв'язку з наведеним доцільно замінити в ст. 45 КК слова «повністю відшкодувала заподіяні збитки» на «загладила заподіяну шкоду».

Поняття «загладження» в кримінально-правовому законодавстві відсутнє, але, спираючись на етимологію та синонімічний ряд цього слова, можна визначити згладження як відновлення, відродження, оновлення [1, 106]. На нашу думку, згладження заподіяної шкоди особою при звільненні її від кримінальної

відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям слід розуміти як прояв соціально схвальної, позитивної посткримінальної поведінки, як форму відновлення порушених суспільних відносин і показник зміни самосвідомості винної особи. Іншими словами, залагоджування заподіяної шкоди – це добровільне відновлення тих прав і благ, яких злочинець позбавив свою жертву в результаті вчинення кримінального правопорушення [4, 7].

Виходячи з викладеного, можна зробити висновки, що: 1) поняття шкода та збитки не є тотожними, оскільки збитки є лише різновидом шкоди; 2) відшкодуванням збитків є внесення коштів або майна у фонди фізичної чи юридичної особи, які зазнали матеріальних витрат і понесли втрати внаслідок вчиненого кримінального правопорушення, яке проводиться в розмірі, еквівалентному понесеним втратам; 3) усуненням шкоди є ліквідація шкідливих наслідків кримінального правопорушення, що пов'язані з безпосереднім впливом на фізичну особу, що виникли в потерпілого у зв'язку з протиправним посяганням на нього.

Внесення змін до ст. 45 КК в частині заміни слів «повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду» на «згладила заподіяну шкоду» дасть можливість більш точно встановити об'єм і зміст поняття шкоди як одного із самостійних елементів підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності та зведе нанівець дискусію щодо можливості застосування дієслів відшкодувала та усунула.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1995 с.
2. Житний О.О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 320 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти. За ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ; Харків: Юрінком Інтер Право, 2001. 419 с.
4. Куц В. Звільнення від кримінальної відповідальності: деякі аспекти правової природи та порядку застосування. *Вісник Академії прокуратури України*. 2006. № 2. С. 25–30.
5. Ковітіді О. Ф. Окремі проблеми кримінально-правового регулювання звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 3. С. 96–100.
6. Лемешко О. М. Проблеми забезпечення якості та підвищення ефективності застосування законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності. *Правові засади підвищення боротьби зі злочинністю в Україні*. Харків, 2008. С. 40–42.

Теоретико-методологічні аспекти насильницького зникнення людини

Войтович Євген, Чаркіна Тетяна

Постановка проблеми. Забезпечення безпеки особи, суспільства та держави від загроз злочинних посягань – найбільш пріоритетне завдання всіх інститутів державної влади в Україні. Українська держава перебуває в стані війни з Російською Федерацією, яка здійснює військову агресію, вчиняє злочини проти волі, честі та гідності військових і цивільного населення. Тому питання про доцільність вивчення насильницького зникнення людини є актуальними, що визначається правовим статусом заборони насильницького зникнення у міжнародному праві, а також особливостями зобов'язань України.

Аналіз досліджень. У дослідження проблеми насильницьких кримінальних правопорушень вагомий внесок зробили вчені-криміналісти України: Ю. П. Алєнін, Л. І. Аркуша, В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, Т. В. Варфоломеєва, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, В. Я. Горбачевський, І. В. Гора, М. Л. Грібов, А. В. Іщенко, О. А. Кириченко, Н. І. Клименко, І. І. Когутич, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Маляренко, П. В. Цимбал, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько та інші. Автори Бабін Б. [2], Задоя К. П. [13]., Кузьмічов В. С., Черноус Ю. М. [18], Цвікі В. [26; 27] розглядали питання міжнародно-правового захисту осіб від насильницьких зникнень. Однак, проблема теоретико-методологічної бази насильницького зникнення людини недостатньо висвітлена в юридичній літературі, потребує вивчення.

Метою статті є вивчення теоретико-методологічних засад дослідження насильницького зникнення людини.

Виклад основного матеріалу. Конституція України передбачає захист прав і свобод кожного громадянина та проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (стаття 3) [15]. Успіх цієї діяльності значною мірою залежить від теоретичних розробок протидії окремим видам кримінальних правопорушень і ефективної діяльності правоохоронних органів у боротьбі з тяжкими та особливо тяжкими злочинами проти волі, честі й гідності особи зокрема. Реальне забезпечення дотримання цих прав гарантується нормами кримінального законодавства, які встановлюють відповідальність за посягання на свободу та недоторканність особи. Мова йде, зокрема, про кримінально-правові засоби, передбачені статтею 146-1 Кримінального кодексу України «Насильницьке зникнення» [16].

Криміналістичне забезпечення діяльності у сфері насильницького зникнення людини необхідно реалізовувати на підставі пріоритетності дотриманням положень багатосторонніх міжнародних договорів, що регламентують права і свободи людини. Це Загальна декларація прав людини 1948 р. [12, с. 6–9], Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р., а також Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7, 11 до неї [11], Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. [20, с. 9–19], Перша резолюція з питань насильницьких зникнень 1978 р., Конвенція проти катувань та інших жорстоких нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання 1984 р. [14, с. 37–44], Європейська конвенція про запобігання тортурам і нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню 1987 р. [9, с. 128–131], Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення 1992 р. [5], Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 2006 р. [19], до якої Україна приєдналась у 2015 р. [22].

Сам термін «насильницьке зникнення» (*исп.* – «*desaparición forzada*») з'явився у 60 – 70-х роках ХХ століття, коли такі зникнення стали звичним явищем у державах Латинської Америки. Цей термін позначав грубе порушення прав людини та злочин, вчинений прямо чи опосередковано та за підтримки органів державної влади з метою усунення неугодних осіб [21, с. 6]. Латиноамериканські диктаторські режими воліли просто викрадати людей, котрих вважали «неблагонадійними» (представників робочих і партизанських рухів, а також осіб, котрі їх підтримували). Першими державами, у яких насильницьке зникнення неугодних осіб було частиною державної політики, стали Гватемала й Аргентина (у цій країні насильницькі зникнення були найбільш поширені, мали систематичний характер). Невдовзі подібну практику, жертвами якої стали десятки тисяч людей, впровадили режими інших держав Латинської Америки (зокрема, Колумбії, Чилі, Перу, Мексики, Гондурасу, Сальвадору, Уругваю). Викрадених чи заарештованих людей поміщали в таємні в'язниці, піддавали тортурам і, як правило,

таємно вбивали. При цьому родичі потерпілих назавжди залишались у невіданні про долю своїх близьких і місце їхнього поховання. Навіть після декількох десятиліть після «насильницького зникнення» тисячі людей не можуть домогтися навіть підтвердження факту смерті зниклих безвісти родичів [26, с. 12–13; 51, с. 49–50].

Коли говорять про термін «насильницьке зникнення», мова йде про протиправні дії третіх осіб, які спричинили факт недобровільної відсутності тієї чи іншої особи, а також володіють інформацією про її місцезнаходження. Насильницьке зникнення принципово відрізняється від подібних злочинів тим, що держава бере участь у його плануванні та виконанні. У якості типового «злочину держави» насильницьке зникнення може бути здійснено тільки державними чиновниками або з їх дозволу та за їх підтримки. Участь держави відображено як контекстний елемент у традиційному розумінні насильницького зникнення [25, с. 74].

Європейський Суд із прав людини визначає насильницьке зникнення як особливо тяжку форму – незаконного позбавлення волі, неодноразово наголошував на тому, що «невизнане позбавлення особи волі становить собою повне заперечення всіх гарантій та найбільш жорстоке порушення ст. 5... Ст. 5 слід розглядати як таку, що зобов'язує держави вживати необхідних заходів для попередження ризику насильницького зникнення та проводити негайне й ефективне розслідування кожного випадку, якщо стверджується, що після того, як особа була затримана, її більше ніхто не бачив».

Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року – це рішення Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй (ООН), один із найважливіших міжнародних документів, що став основою міжнародно-правового захисту прав людини і громадянина [5, с. 6–9]. У Декларації регламентовано особисті, політичні, соціально-економічні права людини. Зокрема, під час криміналістичного забезпечення діяльності Національної поліції України в процесі розшуку безвісно відсутніх осіб мають бути дотриманими: право на життя, свободу та особисту недоторканність; свобода від катувань, чи жорсткого, нелюдського, такого, що принижує гідність, поводження і покарання; право на ефективне відновлення у правах; свобода від довільного арешту, затримання чи вигнання; право на справедливий і гласний розгляд незалежним і безстороннім судом; право вважатися невинуватим, поки винуватість не буде встановлена; свобода від незаконного втручання в особисте і сімейне життя; право на недоторканність житла, таємницю кореспонденції.

Значущими в контексті досліджуваної проблематики є положення Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року [11]. Так, ч. 1 ст. 2 цієї Конвенції зобов'язує держави вживати необхідних заходів для захисту життя осіб, які перебувають під їх юрисдикцією. Тобто влада повинна вживати превентивних заходів для захисту людини, життя якої наражається на небезпеку злочинних дій з боку іншої особи. Держава має виконувати позитивне зобов'язання щодо охорони життя, органи влади повинні виявляти відомості про наявність реальної або можливої загрози життю третіх осіб, а також застосовувати певні запобіжні заходи в межах своєї компетенції.

Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 року, Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7 і 11 до Конвенції [11] мають важливе значення для правозастосовної діяльності, адже зміст цього документа відображає два основні аспекти його дії – матеріально-правовий і процесуальний. Детально регламентовано основні права і свободи людини, гарантовано право на життя, свободу й особисту недоторканність, повагу до приватного та сімейного життя, заборонено катування, гарантовано право на справедливий судовий розгляд, ефективні засоби захисту, закріплено недопустимість покарання поза законом тощо (ст. 2–15). Увагу акцентовано на створенні та функціонуванні Європейського суду з прав людини –

найавторитетнішого судового органу, рішення якого є обов'язковими для держав – учасниць Конвенції (розділ II) [80].

У ст. 3 Європейської конвенції 1950 р. гарантується право кожної особи не піддаватися катуванням та іншим жорстоким, нелюдським, або таким, що принижують гідність, поведженням або покаранням. У контексті актів насильницького зникнення Європейський Суд із прав людини підтримує більш консервативний підхід, визначаючи, що насильницьке зникнення становить собою одну з форм незаконного позбавлення волі. Європейський Суд із прав людини визначав порушення ст. 3 в контексті актів насильницького зникнення лише за наявності достатньої кількості доказів щодо застосування катувань або інших видів нелюдського поведження.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року закріплює право людини на свободу й особисту недоторканність (ст. 9), гуманне поведження і повагу до гідності, притаманної людській особі (ст. 10); на рівність перед законом і судом, дотримання презумпції невинуватості особи (ст. 14) тощо [20, с. 9–19].

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання 1984 року визначає, що «жодна людина не може зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує її гідність, поведження чи покарання» (ст. 3) [14, с. 37–44].

З цією метою Конвенція тлумачить термін «катування» як «будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або фізичне чи моральне страждання, з метою: отримання від неї або від третьої особи показань чи визнання; покарання її за дії, які вчинила вона або третя особа, чи у вчиненні яких вона підозрюється; залякування чи примушування її або третьої особи; з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. У цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково» (ст. 1) [14, с. 37–44]. Стаття 15 Конвенції наголошує, що показання особи, які були отримані в результаті катування, не допускаються як докази у справі, за винятком тих, які викривають діяльність особи, обвинуваченої в катуванні.

Ратифікувавши перелічені міжнародні договори, Україна зобов'язалася вживати ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для недопущення порушення прав людини, а в разі виявлення – забезпечити їх швидке та неупереджене розслідування на підставі законодавства, надавати допомогу стосовно цих питань іншим державам – учасникам Конвенції.

В умовах сьогодення надзвичайно важливими є положення міжнародного гуманітарного права, що спрямоване на обмеження наслідків збройних конфліктів і запобігання зникненню людей. Ідеться про Женевську конвенцію 1949 року про захист жертв війни й Додаткові протоколи I і II до неї 1977 року.

Окрему групу становлять міжнародні договори України, які регламентують міжнародне співробітництво компетентних органів держав у сфері розшуку безвісно відсутніх осіб. У кримінальному провадженні процесуальні дії з метою розшуку безвісно відсутніх осіб, криміналістичного забезпечення цієї діяльності, розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із безвісною відсутністю людей, реалізують у межах міжнародної правової допомоги [4, с. 18].

Так, згідно зі ст. 1 Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року, «Договірні Сторони зобов'язалися надавати одна одній, відповідно до положень цієї Конвенції, якнайширшу взаємну допомогу у кримінальному переслідуванні правопорушень, покарання яких, на момент прохання про надання

допомоги, підпадає під юрисдикцію судових властей запитуючої Сторони» [9, с. 112–232].

Явище насильницьких зникнень викликало занепокоєння ООН, котра, починаючи з 70-х років ХХ століття, вжила низку заходів для протидії йому. Перша резолюція з питань насильницьких зникнень була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1978 році, котра до того часу розглядала дане питання лише в тому разі, якщо цього вимагало становище в тій чи іншій країні. У своїй резолюції 1978 року Генасамблея звернулася до держав – членів ООН із закликом співробітничати зі спеціалізованими організаціями ООН у справі розшуку та встановлення місцезнаходження осіб, що зникли безвісти. У 1980 році Комісія з прав людини вирішила створити робочу групу з насильницьких або недобровільних зникнень. Ця група складала перелік заходів превентивного характеру та заходів протидії, котрі мали вживатися державами для того, щоб викоринити практику насильницьких зникнень [1].

Будь-який акт насильницького зникнення є образою людської гідності. Він засуджується як заперечення цілей Статуту Організації Об'єднаних Націй і як серйозне та кричуще порушення прав людини і основних свобод, проголошених у Загальній декларації прав людини (1950 р.) та підтверджених і розвинених у міжнародних документах, які стосуються цієї галузі. Будь-який акт насильницького зникнення ставить осіб, які зазнали цього, поза захистом закону, а також спричиняє тяжкі страждання їм та їхнім сім'ям. Він є порушенням норм міжнародного права, яке гарантує, зокрема, право на визнання правосуб'єктності особистості, право на свободу і безпеку особистості та право не зазнавати катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання. Він є також порушенням права на життя чи є серйозною загрозою для цього права.

Відповідно до Декларації систематичні зникнення є злочином проти людяності, порушують право на визнання правосуб'єктності особистості, право на свободу і безпеку особистості та право не зазнавати катувань; вони також є порушенням права на життя або становлять серйозну загрозу для нього. Держави зобов'язані вживати ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів із метою запобігання та припинення актів насильницького зникнення, зокрема, передбачити у кримінальному законодавстві, що такі акти складають тривалий злочин, і встановити громадянську відповідальність.

Всесвітня конференція з прав людини, що відбулася у Відні 14–25 червня 1993 року, привітала прийняття Генеральною Асамблеєю Декларації і закликала всі держави «вжити ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів із метою запобігання, припинення та покарання актів насильницьких зникнень». Всесвітня конференція знову підтвердила «обов'язок усіх держав за будь-яких обставин проводити розслідування у випадках, коли є підстави думати, що на території, яка знаходиться під їх юрисдикцією, мали місце насильницькі зникнення і – якщо твердження відповідають дійсності – піддавати судовому переслідуванню осіб, що винуваті у їх скоєнні». З 1993 року Комісія з прав людини регулярно приймає резолюції, у яких вона з посиланням на Декларацію закликає всі уряди вживати відповідних законодавчих та інших заходів для запобігання та покарання актів насильницьких зникнень і вживати з цією метою заходів на національному й регіональному рівнях і у співробітництві з Організацією Об'єднаних Націй.

У період до створення особливих міжнародних механізмів, покликаних займатися проблемою насильницьких зникнень, судово-правова практика різних міжнародних органів, зокрема Комітету з прав людини Організації Об'єднаних Націй, Міжамериканського суду з прав людини, Європейського суду з прав людини і Палати з прав людини для Боснії і Герцеговини сприяли подальшому розвитку нормативних

принципів, що стосуються насильницьких зникнень. У 2001 році Комісія з прав людини звернулася з проханням до незалежного експерта розглянути існуючі міжнародні кримінально-правові рамки і норми прав людини, що стосуються захисту від насильницьких або недобровільних зникнень, і виявити пробіли для того, щоб забезпечити повний захист від подібних зникнень. У своїй доповіді незалежний експерт дійшов висновку, що право не піддаватися насильницькому зникненню не закріплене в рамках якого-небудь універсального договору і що існує багато пробілів у плані конкретних превентивних заходів, а також ефективних засобів правового захисту та відшкодування шкоди для жертв. Такі пробіли в міжнародній правовій системі обґрунтовували необхідність розробки нового договору.

Відповідно до ст. 6 Мінської конвенції 1993 року з Протоколом 1997 року, договірні сторони надають одна одній правову допомогу шляхом виконання процесуальних та інших дій, передбачених законодавством запитуваної договірної сторони, зокрема: «...розшуку осіб, здійснення кримінального переслідування, видачі осіб для їх притягнення до кримінальної відповідальності або приведення вироку до виконання...» [4].

Зазначене притаманно й двостороннім міжнародним договорам України. Наприклад, відповідно до ст. 1 Договору між Україною та Федеративною Республікою Бразилія про взаємну правову допомогу у кримінальних справах 2002 року, така допомога передбачає: «а) отримання показань або заяв осіб; б) забезпечення документами, протоколами й іншими предметами; с) встановлення місцезнаходження чи ідентифікацію фізичних або юридичних осіб і предметів; d) вручення документів; e) передачу осіб, які перебувають під вартою, для дачі показань або з іншою метою; f) здійснення розшуку і вилучення; g) заходи, пов'язані з арештом і конфіскацією майна, реституцією і стягненням штрафів; h) будь-яку іншу форму допомоги, що не заборонена законодавством запитуваної Сторони» [6].

Після публікації доповіді незалежного експерта Комісія з прав людини прийняла у 2003 році рішення взятися за розробку такого договору. У переговорному процесі, що тривав три роки, брали участь понад 70 держав, а також численні неурядові організації, асоціації родичів зниклих осіб і експертів. У результаті *Міжнародна конвенція для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень була прийнята Генеральною Асамблеєю в грудні 2006 року* [19]. Вона набере чинності після її ратифікації 20 країнами. На відміну від Декларації, **Конвенція є документом, що має обов'язкову юридичну силу**. У її основу лягли положення Декларації, проте вона також містить нові стандарти і розвиває колишні, які вже були проголошені в тексті Декларації. Крім того, між двома вказаними документами є принципово важлива відмінність у вигляді органу, що передбачається в рамках Конвенції, зі спостереження за здійсненням.

Конвенція ділиться на три частини. У частині першій містяться положення, що стосуються суті документа, і основний акцент робиться на зобов'язаннях держав-учасниць із попередження таких злочинів і покарання за їх вчинення. Згідно з частиною другою, засновується Комітет із насильницьких зникнень. Нарешті, в частині третій викладені формальні вимоги щодо підписання, набуття чинності, поправок і взаємозв'язку між Конвенцією та міжнародним гуманітарним правом. Відзначається також, що підлягають застосуванню будь-які сприятливіші положення про захист осіб від насильницьких зникнень, які містяться в міжнародному праві або внутрішньодержавному законодавстві. Прийняття Конвенції знаменує собою суттєвий прогрес у галузі міжнародного права, особливо оскільки в ній обумовлюється невід'ємне право не піддаватися насильницькому зникненню.

У Міжнародній конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 2006 р. [19] зазначено, що жодні виключні обставини, якими б вони не були, чи то стан війни

або загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи інший надзвичайний стан, *не можуть слугувати виправданням насильницького зникнення*. Для цілей цієї Конвенції насильницьким зникненням вважається арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють із дозволу, за підтримки чи за згодою держави, при подальшій відмові визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без захисту закону. Кожна держава-учасниця вживає відповідних заходів для розслідування дій, визначених у ст. 2, що скоюються особами чи групами осіб, які діють без дозволу, підтримки чи згоди держави, і для віддання правосуддю відповідальних за це осіб.

Окремо варто зауважити, що стаття 4 Конвенції зобов'язує держав-учасниць вживати необхідних заходів для того, щоб насильницьке зникнення кваліфікувалося як правопорушення в її кримінальному праві. Однак до липня 2018 року вітчизняний законодавець не поспішав виокремлювати в КК самостійну норму про відповідальність за вказане діяння. І тільки **12 липня 2018 року Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти», який набув законної сили 2 серпня 2018 року** [23] і вніс зміни до низки нормативно-правових актів, зокрема до Кримінального кодексу України, доповнивши його новою статтею 146-1 «Насильницьке зникнення».

До вказаного часу було відсутнє належне регулювання правового статусу осіб, зниклих безвісти, що було прогалиною чинного законодавства України, необхідність усунення якої загострилася у зв'язку зі збройним конфліктом в Автономній Республіці Крим та на сході України, повномасштабною війною.

Як і поранені, хворі, позбавлені волі та загиблі, зниклі безвісти є постраждалими від конфлікту особами й мають право на повагу та захист. Проте, на даний час цій категорії осіб приділяється недостатньо уваги. Більш того, можлива участь родичів осіб, зниклих безвісти, у відновленні життя суспільства фактично нівелюється [3].

Міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини містять норми, що регулюють питання захисту осіб, зниклих безвісти, та їх родичів, зобов'язуючи органи державної влади вживати всіх можливих заходів для попередження випадків зникнення безвісти та усунення їх наслідків як у мирний час, так і під час збройного конфлікту та інших ситуацій насильства.

Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні у своїх доповідях неодноразово звертала увагу на значну кількість осіб, зниклих безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом на території України, наголошуючи на відсутності інформації про таких осіб у їхніх родичів, які їх розшукують.

З метою розшуку осіб, зниклих безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом, створено Комісію з питань осіб, зниклих безвісти, – орган, що відповідає за з'ясування долі та місцезнаходження таких осіб. Комісія є держателем Єдиного реєстру даних про осіб, зниклих безвісти, у якому міститься інформація, необхідна для розшуку таких осіб, що збирається з метою встановлення їх місцезнаходження та ідентифікації непізнаних останків [24].

На думку К. П. Задої, доцільність криміналізації насильницького зникнення пов'язана зі специфічністю юридичної природи насильницького зникнення, правовим статусом заборони насильницького зникнення у сучасному міжнародному праві, особливостями окремих зобов'язань України, що впливають з Конвенції, а також із практикою моніторингу Комітетом з насильницьких зникнень національного законодавства держав-учасників Конвенції [13].

Передбачене в законі право знати про долю зниклих родичів досягається в першу чергу шляхом проведення ефективного та якісного досудового розслідування

кримінального правопорушення, вчиненого представником держави, у тому числі іноземної.

На сьогодні загальне визнання акту насильницького зникнення як порушення права особи не піддаватися катуванням або іншим видам нелюдського поводження ще не стало міжнародним стандартом. Разом із тим акт насильницького зникнення становить собою одне з найбільш жорстоких порушень прав людини, абсолютний характер якого закріплений в Міжнародній конвенції 2006 року [19, с. 125].

Висновки. Насильницьке зникнення є одним із найбільш жорстоких порушень прав людини. Такі прояви є особливо поширеним явищем у державах, у яких відбуваються внутрішні конфлікти, та які потерпають від зовнішньої агресії. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 2006 р. стала першим міжнародно-правовим зобов'язальним актом, у якому гарантується абсолютне право людини не піддаватися насильницьким зникненням. Приєднання України до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень висуває перед державою відповідні зобов'язання, зокрема, необхідність ужиття заходів для того, щоб «насильницьке зникнення кваліфікувалося як правопорушення в її кримінальному праві», у чому і вбачаємо перспективність подальших наукових пошуків.

Список використаних джерел

1. Андреу-Гусман Ф. Робоча група ООН для боротьби з насильницькими зникненнями. *Міжнародний журнал Червоного Хреста: Зниклі безвісти*. 2002. № 848. С. 101.
2. Бабін Б. Насильницькі зникнення в Україні. Правові декларації та реалії війни. *Українська правда*. 2019. 24 лютого. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/02/24/7207525/>
3. Войтович Є. М. Поняття насильницького зникнення людини. Актуальні питання криміналістики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 20 груд. 2019 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 282–285.
4. Войтович Є. М. Насильницьке зникнення людини як об'єкт криміналістичного дослідження. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. № 84. С. 16–23.
5. Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення: Резолюція 47/33 Генеральної Асамблеї ООН від 18 груд. 1992 р.. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_225
6. Договір між Україною та Федеративною Республікою Бразилія про взаємну правову допомогу у кримінальних справах : підпис. 16 січ. 2002 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 45. Ст. 3052.
7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року : підпис. 12 груд. 1977 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_199.
8. Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 8 листопада 2001 року. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_518
9. Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах 1959 року з Додатковими протоколами 1978 та 2001 року до неї : ратифікована Законом України від 16 січ. 1998 р. *Збірник міжнародних договорів України про правову допомогу у кримінальних справах. Багатосторонні договори*. Київ, 2006. С. 112–232.
10. Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню : прийнята в Страсбурзі, 28 лист. 1987 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_068
11. Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 року, Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : ратифікована Законом України від 17 лип. 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.
12. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена рез. 217 (III) ГА ООН від 10 груд. 1948 р. Права людини і професійні стандарти для юристів у документах міжнародних організацій. Амстердам–Київ, 1996. С. 6–9.
13. Задоя К. П. Визнання насильницького зникнення злочином sui generis за кримінальним правом України: pro et contra. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 4. С. 59–73.

14. Конвенція проти катувань та інших жорстоких нелюдських чи ображаючих гідність видів поводження і покарання, 1984 року : док. ООН A/RES/39/46. *Права людини і професійні стандарти для юристів у документах міжнародних організацій*. Амстердам–Київ, 1996. С. 37–44.
15. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254 %D0 %BA/96- %D0 %B2 %D1 %80](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80).
16. Кримінальний кодекс України: Закон від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
17. Кримінальний процес: підручник. За заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 544 с.
18. Кузьмічов В. С., Черноус Ю. М. Розслідування злочинів: міжнародне і національне законодавство. Теорія і практика : навч. посіб. Київ : КНТ, 2008. 448 с.
19. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень: рішення Організації Об'єднаних Націй від 20 грудня 2006 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.
20. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнятий і відкритий для підписання, ратифікації та приєднання рез. 2200 А (XXI) ГА ООН від 16 груд. 1966 р. *Права людини і професійні стандарти для юристів у документах міжнародних організацій*. Амстердам–Київ, 1996. С. 9–19
21. Ott L. *Enforced Disappearance in International Law*. Cambridge: Intersentia, 2011. P. 6.
22. Про приєднання України до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень: Закон від 17 черв. 2015 р. № 525-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/525-19#n2>
23. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти: Закон від 12 лип. 2018 р. № 2505-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19>
24. Про утворення Комісії з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: Закон від 10 квіт. 2019 р. № 248-р. *Верховна Рада України*. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248-2019- %D1 %80](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248-2019-%D1%80)
25. Старостенко Л. В. Співвідношення понять «насильницьке зникнення» та «викрадення людини» в міжнародному праві. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 3. С. 73–76.
26. Цвікі В. Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень. *Європейські перспективи*. 2015. № 2. С. 124–130.
27. Цвікі В. Ю. Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Львів, 2017. 237 с.

Особливості викладання правознавства: теоретичні та практичні аспекти навчальної діяльності вчителя

Сергієнко Всеволод

Викладання правознавства в Україні є вкрай актуальним і важливим із численних причин. Україна постійно змінює своє законодавство, адаптуючи його до сучасних реалій та міжнародних стандартів. Громадяни та підприємства повинні бути інформовані про ці зміни, щоб відповідати закону й уникати правопорушень. Правознавство надає громадянам знання про їх права та свободи, а також процедури захисту цих прав. Це особливо важливо в сучасному суспільстві, де права людини та громадянина є основними цінностями. Система правосуддя України постійно потребує кваліфікованих кадрів. Викладання правознавства в ліцеях і університетах допомагає підготувати майбутніх юристів, суддів, адвокатів та інших спеціалістів із правової сфери. Знання про право та корупційні ризики є важливими для боротьби з корупцією. Допомагає формувати антикорупційну свідомість серед громадян і працівників державних органів. Україна є активним учасником міжнародних спільнот і організацій, таких як ООН та ЄС. Розуміння міжнародного права та стандартів є необхідним для взаємодії з міжнародними партнерами та виконання міжнародних зобов'язань.

Правознавство стимулює громадянську активність і участь у громадському житті. Громадські організації та активісти використовують знання права для захисту прав людини, екологічних інтересів, інших суспільних питань. Україна прагне до інтеграції в європейські структури, а це вимагає адаптації до європейських стандартів і норм. З урахуванням цих факторів викладання правознавства в Україні є актуальним і важливим завданням для освіти та суспільства загалом [5]. Правознавство в школі залишається однією з найголовніших дисциплін.

Правова галузь є важливою складовою сучасної освіти, оскільки допомагає учням зрозуміти основні правові принципи, набуті права і обов'язки, а також розуміти місце права в суспільстві. Цей предмет не лише надає учням знання про правові норми та принципи, але й сприяє формуванню правової культури, розвитку критичного мислення та вихованню активних громадян. **Основною метою правознавства в закладах освіти є формування правової свідомості учнів.** Це означає, що учні вивчають основні правові принципи та норми, розуміють свої права і обов'язки, а також уміють захищати свої інтереси відповідно до закону. **Формування правової свідомості є важливою передумовою для розвитку правової культури в суспільстві.** Учні, які знають свої права та обов'язки, мають змогу бути активними учасниками суспільного життя. Вони можуть висловлювати свої думки, вимагати виконання законів та брати участь у різних громадських ініціативах. **Правова грамотність дозволяє громадянам реалізовувати свої права та сприяє побудові демократичного суспільства, особливо в умовах воєнного стану в Україні.** Вивчення предмета також може сприяти запобіганню правопорушенням. Здобувачі освіти, які розуміють наслідки своїх дій та знають наслідки правопорушення, можуть уникати негативних ситуацій та діяти відповідно до закону [1, с. 4-5].

Вивчення правознавства сприяє розвитку критичного мислення учнів. Вони вчаться аналізувати правові норми, розуміти їх сутність і цілі, а також ставити питання про справедливість і законність різних правових рішень. Критичне мислення допомагає учням стати більш обізнаними та критичними громадянами, які можуть аналізувати суспільні проблеми, приймати обґрунтовані рішення. Сучасний світ стикається з низкою складних викликів і проблем, пов'язаних із правами та обов'язками громадян, правопорушеннями й розвитком суспільства в цілому. У цьому контексті значення правознавства в сучасному освітньому процесі стає особливо актуальним, оскільки цей предмет не лише надає учням знання про правові норми та принципи, а й формує правову свідомість і громадянську позицію. Однією з основних функцій правознавства в освітньому процесі є формування правової свідомості учнів. Під час вивчення правознавства в 9-11 класах учні ознайомлюються з правовими нормами, принципами та цінностями, навчаються розуміти важливість права в суспільстві, аналізувати питання. **Правознавство сприяє розвитку правової грамотності серед здобувачів освіти.** Грамотність у цьому контексті означає здатність розуміти, застосовувати й дотримуватися правових норм. Вивчення правознавства допомагає учням розібратися в складних правових питаннях і приймати обґрунтовані рішення. Дисципліна сприяє вихованню громадянської активності. Учні можуть брати участь у громадських ініціативах, захищати права і свободи громадян і впливати на законодавчий процес. **Правознавство також має превентивну функцію, допомагаючи запобігати правопорушенням.** Здобувачі освіти, які розуміють наслідки правопорушень і знають свої права та обов'язки, менше схильні порушувати закон [2, с. 7].

Однією з основних функцій предмета є підготовка до громадянського життя. Учні навчаються бути відповідальними громадянами, які дбають про дотримання прав і свобод інших, дотримуються моральних і етичних норм, сприяють побудові справедливого суспільства. Правознавство є важливим предметом, оскільки сприяє

формуванню правової культури учнів і надає їм необхідні знання для життя в сучасному суспільстві [9, с. 101]. **Основна мета його викладання – досягти розуміння учнями правових норм, цінностей та принципів, які лежать в основі сучасного правового державного устрою.** Для її реалізації вчителі можуть використовувати різні теоретичні підходи, такі як правовий, історичний, соціологічний, філософський. *Правовий підхід* передбачає вивчення конкретних норм і законів, *історичний* – розвиток правових інститутів у часі. *Соціологічний підхід* допомагає розуміти вплив суспільства на правову систему, *філософський* – розглядати філософські аспекти права і справедливості. Викладання правознавства в сучасному освітньому процесі вимагає уваги до педагогічних і психологічних аспектів. *Учителі мають не лише передавати інформацію про право, а й розуміти особливості навчання учнів у цій галузі.* Оскільки кожен із учнів унікальний і має свої особливості, необхідно застосовувати персоніфікований підхід, адаптуючи навчальний процес до потреб кожного з них, тобто створювати в класі атмосферу взаєморозуміння та співробітництва, заохочення здобувачів освіти до активної участі в навчальній діяльності. Учитель правознавства повинен: зацікавити учнів предметом, створити умови для активного засвоєння знань, учити учнів працювати самостійно, співпрацювати з батьками учнів. Це може включати в себе індивідуальні завдання, додаткову підтримку для учнів з особливими потребами або різні методи навчання, які враховують різний темп і стиль вивчення [4, с. 15].

Правознавство – це живий предмет, і тому треба створювати активні уроки, де учні можуть обговорювати правові питання, вирішувати правові задачі та брати участь у різних правових ситуаціях. Використання інтерактивних методів, таких як рольова гра, дебати та дискусії, сприяє активному навчанню та залученню учнів до уроку. Учителі повинні пояснювати, як правові норми впливають на життя людей та суспільства в цілому. Діалог, обговорення моральних і етичних аспектів права також допомагають формувати в учнів правову свідомість. Вони навчаються аналізувати правові норми, виокремлювати ключові аспекти й розуміти їх сутність. Це розвиває навички аргументації та допомагає учням стати більш критичними споживачами інформації. Вивчення правознавства допомагає розвивати емпатію учнів. Вони розуміють, як правові норми впливають на життя інших людей і розвивають співчуття до інших [7, с. 125].

Навчання дітей правознавства дистанційно може бути викликом, але з правильними підходами й ресурсами ви можете зробити це ефективно й цікаво.

Поради щодо навчання правознавства дистанційно

Створення онлайн-курсу або платформи. Розгляньте можливість створення онлайн-курсу або використання платформ для навчання, де ви можете завантажити матеріали, завдання та ресурси для учнів. Популярні платформи, такі як Google Classroom, Moodle або Edmodo, можуть бути корисними для організації навчання.

Відеолекції. Записуйте відеолекції, у яких ви пояснюєте основні теми правознавства. Відеоматеріали мають бути короткими та зрозумілими, а також містити приклади та ілюстрації.

Використання інтерактивних матеріалів. Включайте до навчального процесу інтерактивні матеріали, такі як вікторини, тести, опитування, завдання для самоперевірки. З цими інструментами учні можуть активно взаємодіяти з матеріалами та перевіряти свої знання.

Віртуальні екскурсії. Використовуйте можливості віртуальних екскурсій для демонстрації роботи судів, правозахисних організацій або інших інститутів, пов'язаних з правознавством.

Взаємодія та обговорення. Створюйте форуми або групи для взаємодії учнів і обговорення правових питань. Це допоможе створити спільноту, у якій учні можуть обмінюватися думками та досвідом.

Кейс-стаді. Застосовуйте метод кейс-стаді, де учні аналізують конкретні правові ситуації, розв'язують їх і обговорюють результати.

Оцінювання та звіти. Використовуйте онлайн-системи оцінювання для стеження за успішністю учнів. Запропонуйте завдання, домашні роботи та проєкти, які вони можуть виконати й представити онлайн.

Організація вебінарів. Проводьте вебінари для детального обговорення складних питань правознавства та відповіді на запитання учнів.

Сприяння самостійності. Поширюйте літературу та джерела, які можуть бути корисними для самостійного вивчення, і навчайте учнів шукати інформацію та аналізувати її.

Запрошення гостей. Запрошуйте експертів із правознавства на віртуальні лекції чи дискусії з учнями. *Пам'ятайте*, що дистанційне навчання може бути вдалим тоді, коли ви надаєте доступні та цікаві матеріали для учнів, сприяєте їх активній участі, надаєте підтримку та забезпечуєте зворотний зв'язок під час навчання.

Викладання правознавства вимагає врахування педагогічних і психологічних аспектів. *Учитель має створювати ситуацію успіху, цікаве навчальне середовище, сприяти активній участі учнів у вивченні предмета й розвивати їх критичне мислення. Психологічний аспект полягає в розумінні психологічних особливостей учнів різного віку та створенні відповідних підходів до навчання. Рольові ігри є важливим методичним прийомом у викладанні правознавства. Вони дозволяють учням відчувати себе в ролі різних учасників правових ситуацій та долати їх. Наприклад, учні можуть відтворювати судовий процес, де одні грають ролі суддів, інші – адвокатів, а ще інші – обвинувачених. Це сприяє глибшому розумінню правозахисних механізмів і процесів. Дискусії та дебати допомагають учням розвивати навички аргументації своїх позицій і вивчати різні точки зору на правові питання. Учителі можуть організовувати обговорення актуальних правових тем, де учні висловлюють свої погляди, доводять їх за допомогою аргументів і навіть можуть сперечатися. Це сприяє формуванню критичного мислення та вмінню аналізувати правові ситуації. Відеоролики та фільми на правову тематику можуть бути ефективним засобом навчання. Вони дозволяють учням побачити реальні ситуації, які відображають правові аспекти, аналізувати їх. Відеоматеріали можуть також викликати живу дискусію та обговорення, стимулювати інтерес до предмета. Залучення учнів до створення проєктів і проведення досліджень на правову тематику може бути дуже цікавим і корисним. Учні можуть обирати теми, які їх цікавлять, і досліджувати їх, збираючи інформацію, аналізуючи дані та презентуючи результати своїх досліджень. Це розвиває навички самостійності, дослідницького підходу. Запрошення фахівців із правової сфери на гостьові лекції або організація екскурсій до судових установ, правозахисних організацій чи інших правових інститутів можуть розширити світогляд учнів і показати їм, як правова система функціонує на практиці [6, с. 103].*

Для оцінювання знань учнів із предмета «Правознавство» можна використовувати різні методи, такі як письмові роботи, тестування, презентації та обговорення. *Важливо не тільки оцінювати знання, але й розвивати аналітичні навички учнів.* Учителю правознавства важливо активно сприяти формуванню правової культури учнів. Це означає не тільки передачу знань, але й виховання в учнів поваги до прав і свобод інших, розвиток у них відповідальності та громадянської активності. Педагогам слід бути прикладом для учнів у сфері виконання правових норм і цінностей. Правова культура є важливою складовою громадянського суспільства, тому вчителі мають

велику відповідальність за формування її у здобувачів освіти. Вони повинні пояснити учням основні права та обов'язки громадян, структуру та функції правової системи, а також розкрити важливість дотримання законів для функціонування суспільства, що відіграє важливу роль у вихованні правосвідомості в учнів. Це означає розвиток у них усвідомлення необхідності дотримання законів і правил, навчання рішень на основі принципів справедливості та законності. Виховання правомірності сприяє формуванню в учнів позитивного ставлення до законів і правопорядку. Саме через свою поведінку та власний приклад учитель може показати учням, як важливо дотримуватися законів і моральних норм, як вміти вирішувати конфлікти мирним шляхом і дотримуватися принципів справедливості. Крім передачі знань, учителі також мають сприяти розвитку критичного мислення учнів у контексті правової культури. Це допоможе учням самостійно аналізувати правові норми, розуміти їх сутність і відстоювати свої позиції на основі обґрунтованих аргументів [8, с. 152].

Викладання права в умовах війни є непростю задачею. Учитель повинен враховувати психологічний стан учнів, які зазнали стресу через війну, а також обмеження, які накладають на освітній процес воєнні дії

Поради для вчителів правознавства, які викладають у воєнний час

- Не намагайтеся охопити весь курс правознавства. Зосередьтеся на найважливіших темах, які допоможуть учням у їх житті та діяльності.
- Використовуйте методи навчання, які сприяють розвитку критичного мислення. Учні повинні навчитися самостійно аналізувати правові явища та проблеми.
- Заохочуйте учнів до активного засвоєння знань. Не давайте готових відповідей. Заохочуйте їх до пошуку інформації та самостійного виконання завдань.
- Створюйте в класі атмосферу безпеки та підтримки. Учні повинні відчувати себе в безпеці.

Приклади впровадження цих порад на практиці

- Замість вивчення абстрактних правових теорій, зосередьтеся на практичних аспектах права. Вивчіть, як закони захищають права людини, як вирішувати правові конфлікти та як уникати протиправної поведінки.
- Використовуйте ігрові методи навчання, такі як рольові ігри та суд присяжних. Такі методи дозволяють учням краще зрозуміти правові концепції та процеси.
- Дозвольте учням досліджувати правові питання самостійно. Наприклад, можна запропонувати їм написати реферат або провести дослідження на конкретну правову тему.
- Створіть у класі атмосферу довіри і співпраці. Дайте учням можливість ділитися своїми думками та почуттями щодо війни [1].

Викладання права дітям з особливими освітніми потребами вимагає від учителя особливого підходу: необхідно враховувати індивідуальні особливості учнів, їхні можливості та обмеження.

Поради для вчителів правознавства, які викладають дітям з особливими освітніми потребами

- Зберігайте індивідуальний підхід. Не намагайтеся вчити всіх учнів однаково. Пристосовуйте навчальний процес до індивідуальних потреб і можливостей кожного учня.
- Не обмежуйтеся монотонним викладом матеріалу. Використовуйте різні методи навчання, які будуть цікавими та доступними для учнів з ООП.

- Створюйте в класі атмосферу підтримки. Учні часто потребують додаткової підтримки та заохочення. Створіть у класі атмосферу підтримки, де учні відчують себе комфортно та впевнено.

Приклади впровадження цих порад на практиці

- Запропонуйте учням додаткові матеріали та ресурси. Наприклад, можна надати їм додаткові пояснення, адаптовані під їхні потреби, або рекомендувати їм додаткові книги та статті.
- Використовуйте різні форми роботи. Наприклад, можна запропонувати учням з ООП працювати в групах, виконувати практичні завдання або вести щоденники.
- Заохочуйте учнів до самонавчання. Наприклад, можна запропонувати їм виконувати домашні завдання, пов'язані з правовими темами.

Викладання права дітям з особливими освітніми потребами є складним завданням, але воно дуже важливе. Учителю може допомогти учням зрозуміти правові основи суспільства та захистити свої права.

Поради для вчителів правознавства, які викладають дітям з ООП

- Співпрацюйте з батьками та фахівцями. Батьки та фахівці можуть надати вчителю цінну інформацію про індивідуальні особливості учнів.
- Не бійтеся звертатися за допомогою. Якщо ви відчуваєте, що не можете самостійно впоратися з викладанням права дітям з особливими освітніми потребами, зверніться за допомогою до колег, батьків або фахівців [3].

Правознавство посідає важливе місце в сучасному освітньому процесі: виконує численні функції, сприяючи формуванню правової свідомості, правової грамотності, громадянської позиції та підготовці громадян до життя в правовому суспільстві. Вивчення правознавства допомагає учням стати свідомими та відповідальними громадянами, які сприяють побудові справедливого й законного суспільства. Викладання правознавства є важливою складовою освітнього процесу, оскільки сприяє формуванню правової свідомості учнів і готує їх до активного громадянського життя, розвитку критичного мислення, запобіганню правопорушенням учнів. Учителю правознавства необхідно враховувати теоретичні підходи, педагогічні та психологічні аспекти навчання, використовувати різні методичні прийоми та засоби, а також сприяти формуванню правової культури учнів. Викладання правознавства вимагає уважного врахування педагогічних і психологічних аспектів. Учителі мають застосовувати персоніфікований підхід, створювати активні уроки, сприяти формуванню правової свідомості та культури учнів. Розуміння психологічних аспектів навчання допомагає підвищити ефективність викладання та зробити навчання правознавства цікавим і корисним для учнів, тому вчителі повинні бути творчими та креативними в підходах до викладання. Цей предмет важливий для будь-якої суспільної системи, оскільки сприяє побудові справедливого та правового суспільства. Важливо підтримувати й розвивати правову освіту, щоб громадяни були готові до викликів сучасності та могли діяти відповідально в рамках закону. Місце вчителя у формуванні правової культури учнів надзвичайно важливе, адже він сприяє тому, щоб учні мали змогу стати відповідальними та свідомими громадянами, які беруть участь у побудові справедливого суспільства.

Список використаних джерел

1. Вдовічен В. А. Методика викладання правничих дисциплін / В. А. Вдовічен, Л. І. Вдовічена, О. В. Меленко. – Чернівці: Міжнародний науковий вісник: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 2023. – 145 с.
2. Головка Н. І. Методика викладання правознавства / Н. І. Головка. – Київ: Персонал, 2017. – 202 с.

3. Інчхонська декларація «Освіта – 2030»: забезпечення інклюзивної і справедливої якійної освіти і навчання впродовж життя. URL: https://universitypeoplezdorovya.blogspot.com/2017/04/blog-post_16.html
4. Каплінський В. В. Сучасні вимоги до практичних занять у вищій школі як провідної форми формування загальнопедагогічної компетентності майбутнього вчителя / В. В. Каплінський. – Ужгород: Міжнародний науковий вісник: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 2016. – 182 с.
5. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
6. Петренко, О. Методика викладання правознавства. Київ: Видавництво «Грамота», 2017. 202 с.
7. Рябовол Л. Методика навчання правознавства (правознавча дидактика) як наука: об'єкт, предмет, мета, завдання, функції, методологія. Київ: Генеза, 2017. С. 125–136.
8. Савченко І. Правознавство в сучасній освіті. Київ: Освіта, 2018. 300 с.
9. Чужико В. Г. Методика викладання правознавства. Київ: КНЕУ, 2009. 432 с.

Формування позитивної мотивації до вивчення учнями основ правознавства

Сідорчук Валентина

Найважливішим завданням сучасної школи є підвищення якості освіти та виховання творчої, відповідальної, активної особистості. Одним із напрямів, який допоможе вирішити це завдання, є формування навчальної мотивації учнів.

У психолого-педагогічній літературі немає єдиного розуміння навчальної мотивації та класифікації навчальних мотивів.

Процес формування і закріплення у школярів позитивних мотивів навчання називається мотивацією [2].

Поняття «мотивація» ширше поняття «мотив», оскільки виступає тим складним механізмом співвіднесення особистістю зовнішніх і внутрішніх факторів поведінки, який визначає виникнення, напрям, а також способи здійснення конкретних форм діяльності.

Загальноприйнято розглядати мотив як внутрішнє спонукання особистості до того або іншого виду активності, пов'язане із задоволенням певної потреби [1].

Серед мотивів можна виділити дві групи:

- *внутрішні*, які закладені в самій навчальній діяльності (пов'язані зі змістом або процесом учіння);
- *зовнішні*: соціальні (обов'язку та відповідальності, самовизначення та самовдосконалення); вузькоособисті (мотивація благополуччя, мотивація престижу); негативні мотиви (прагнення уникнути неприємностей).

Таким чином, навчальну діяльність учнів спонукає комплекс мотивів, у якому можуть домінувати внутрішні мотиви, пов'язані з її змістом і виконанням, або широкі соціальні мотиви, пов'язані з потребою зайняти певну позицію в системі суспільних відносин.

Повноцінні мотиви навчання учнів можна сформувати у процесі розв'язування пізнавальних і практичних завдань. Коли школярі усвідомлюють суперечність між знайомими та новими фактами, намагаються їх розв'язати, шукають відповіді на поставлені питання, у них виникає почуття здивування, напруження, а далі – радості від переборення труднощів. Такі переживання стають стійкими спонуканнями до розумової діяльності.

Важливим змістом діяльності вчителя є створення для кожного учня ситуації успіху. Ситуація – це сполучення умов, що забезпечують успіх, а сам успіх – результат такої ситуації.

Важливо мати на увазі, що навіть разове переживання успіху може докорінно змінити психологічне почуття дитини. Ситуація успіху може стати спусковим механізмом подальшого руху особистості.

Успіх у навчанні – одне з головних джерел внутрішніх сил дитини, що народжує енергію для подолання труднощів і бажання вчитися.

Формування впевненості в успіху в кожного здобувача освіти ще до початку виконання навчальної процедури мають стати одним із найважливіших педагогічних завдань.

Учителі можуть підвищувати індивідуальний рівень учнів «Я можу» за допомогою педагогічних стратегій досягнення успіху. Наведемо деякі з них.

- Робіть помилки нормальним і потрібним явищем (покажіть цінність помилки як спроби, мінімізуйте наслідки від зроблених помилок).
- Формуйте віру в успіх (усі діти талановиті, намагайтеся навіювати дітям упевненість у своїх силах; застосовуйте принцип «відкритих перспектив» (дати можливість слабким учням вивчити певний матеріал і зразу отримати оцінку); констатуйте будь-які, навіть незначні факти успіху; розкривайте сильні сторони учнів; визнавайте труднощі ваших завдань; обмежуйте час на виконання завдань, при цьому слабкі учні відчують, що не виконали завдання тому, що їм не вистачило часу, а не тому, що вони не здатні були до цього).
- Концентруйте увагу учнів на минулих успіхах (успіх породжує успіх), повторюйте та закріплюйте успіхи.
- Робіть так, щоб учні відчували прогрес у навчанні (ведення учнями щоденника досягнень; розповіді про вчора, сьогодні й завтра, коли учні дають відповідь на запитання: «Пам'ятаєш, коли ти не міг/могла ...? А подивись, які сьогодні в тебе досягнення! А що може бути завтра?!»).
- визнавайте досягнення учнів (особливо тих, хто намагається та хоче поліпшити свої результати) [3].

Важливим фактором для внутрішньої мотивації є її формування на кожному етапі уроку.

На початку уроку (вступна мотивація) – етап викликання вихідної мотивації (зв'язок із майбутніми та попередніми знаннями; застосування знань у житті). Мотивація буде суттєвішою, якщо учень/учениця зіштовхнеться з індивідуальними потребами в процесі вивчення матеріалу.

Під час основної частини уроку (поточна мотивація) – етап підкріплення та посилення мотивації (усвідомлення та розуміння того, якими способами учень/учениця діє, уміє їх оцінювати, порівнювати, отримувати задоволення від процесу навчання).

Формуванню мотивації сприяє *зацікавленість учнів методом викладу матеріалу:*

- цікаві приклади, парадоксальні факти;
- незвична форма подання матеріалу, що викликає здивованість в учнів;
- емоційність мови вчителя;
- аналіз життєвих ситуацій;
- уміле застосування вчителем заохочення.

Під час завершення уроку (заклучна мотивація) – етап завершення роботи (мотивація перспективи, кінцевого результату, засвоєння знань і вмінь). На цьому етапі важливим є вихід учня з діяльності з позитивним власним досвідом і виникнення позитивної установки на навчання в майбутньому, тобто позитивної мотивації перспективи. Для формування такої мотивації не завжди доцільно вести мову тільки про

успіхи учнів. Важливо також показати учням їхні слабкі місця, щоби сформувати в них об'єктивне уявлення про свої можливості. Це зробить їхню перспективну мотивацію дієвішою [5].

Доцільним є визначення мети уроку спільно з учнями. Так мета навчання буде сприйматися ними як власна, значуща, допоможе сформувати вміння втілювати власні мотиви через послідовну систему цілей. При цьому мета повинна порівнюватися з можливостями учнів.

Найбільш ефективними навчальними підходами для формування позитивної мотивації є такі, що направлені на залучення учнів до активної, спільної діяльності, спрямованої на виконання навчальних завдань.

Педагогічні форми та методи повинні включати спільну групову роботу, дебати, моделювання, рольові ігри, дискусії, творчі завдання.

Пропонуємо деякі форми та методи мотивації навчальної діяльності учнів.

Комунікативна атака – це метод швидкого включення, мобілізації класу до навчання; зацікавлення, дія якого ґрунтується на активізації емоційної сфери учнів – викликання подиву, захоплення використанням ефекту новизни, несподіваності.

Комунікативна атака може здійснюватися на будь-якому етапі в навчанні, але найбільший ефект вона дає на вступно-мотиваційному етапі (на початку вивчення дисципліни, теми, уроку). Найбільший ефект цей метод надає серед емоційних, допитливих слухачів.

Прийоми:

- ефектна цитата;
- розповідь казки, анекдоту, притчі;
- цікаве запитання;
- особисте зацікавлення (щось близько пов'язане з інтересами учнів, питання до аудиторії);
- приклад, опис ситуації з власного життя .

Доведення та переконання – пояснення необхідності навчального матеріалу для життєдіяльності. Застосування цього методу вимагає високого рівня свідомості учнів, логічного мислення, розвинутої сили волі. Немає сенсу доводити щось людині, яка байдужа до свого майбутнього.

Прийоми:

- посилання на негативні наслідки незнання, позитивні наслідки знання;
- посилання на авторитети й авторитетні джерела;
- використання аналогій та порівнянь;
- підкреслення актуальності та практичності (можливість на практиці перевірити свої знання, легке впровадження; засіб вирішення особистих проблем);
- прийом «бумерангу» – відповідь запитанням на запитання, аргументом на аргумент.

Наприклад, на уроках правознавства можна дати завдання скласти за зразком найпростіші юридичні документи (заяви про відшкодування збитків, претензії (скарги) до власника магазину за пошкоджений товар тощо).

Метод долання перешкод – активізувати розумову діяльність учнів створенням спеціальних умов виконання завдань. Потребує достатньої свідомості та зрілості учнів, їх здатності до подолання спеціально висунених перешкод. Створення проблемно-пошукових ситуацій.

Прийоми:

- завдання на розв'язання певних навчальних задач, ситуацій, виконання тестів, які неможливо виконати без вивчення матеріалу теми;

- стимулювання часом (обмеженість у часі чи нагорода за швидкість);
- підкреслення складності завдання.

Метод делегування – залучення учнів до будь-якого етапу управління процесом навчання. Потребує свідомості, відповідальності та зрілості учнів, їх здатності до самоорганізації, вдалого керівництва з боку викладача.

Прийоми:

- разом із учнями визначаємо мету, очікувані результати (Що будемо вивчати? Навіщо? З чим асоціюється ця тема?);
- звертання за порадою до класу;
- сумісне планування навчання (відбір змісту; форм і методів навчання, контролю).
- взаємоперевірка.

Метод закріплення позитивного враження – спосіб мотивації та стимулювання подальшої самостійної роботи учнів, підтримки їх позитивного враження від заняття, теми, дисципліни.

Найчастіше застосовується на завершальному етапі.

Прийоми:

- узагальнення основних думок, підбиття підсумків, резюме;
- заклик до дії («запрошення» до подальшого вивчення теми);
- комплімент слухачам, подяка;
- викликання сміху, особливо потрібно, якщо учні помітно стомилися;
- ефектна цитата (примушує замислитися про її зміст);
- нагнітання та кульмінації – розрядження (на кінець залишається найважливіше);
- встановлення зв'язку з попередніми та наступними темами (включається асоціативне запам'ятовування);
- «ефект Шахеріади» чи відстрочення закінчення (почати цікаву розповідь, пов'язану з темою заняття, і пообіцяти завершити її на наступному занятті) [7].

Цікаві приклади правових завдань у грі брейн-ринг були розроблені Машикою В.Т. Він наголошує, що для досягнення максимального ефекту від гри треба вміло скласти запитання, дотримуючись щонайменше двох правил:

1. Підручник, першоджерела, методичні посібники, Інтернет-джерела тощо не повинні містити прямої відповіді на поставлені запитання.

2. Підготовка до відповіді повинна включати щонайменше дві розумові операції.

Наведемо деякі типи завдань правового брейн-рингу та складені В.Т. Машикою приклади до них.

Що зайве і чому?

- «Застосування спеціальних засобів, зупинення транспортного засобу, застосування вогнепальної зброї» (відповідь: зайве «зупинення транспортного засобу», оскільки цей поліцейський захід є превентивним, а решта – це поліцейські заходи примусу).
- «Раптовий, альтернативний, невизначений» (відповідь: зайве «раптовий», оскільки це різновид умислу залежно від часу виникнення та формування, а решта – за спрямованістю діяння та конкретизацією бажаного наслідку).

Вставте пропущені слова:

- «Якщо особа не усвідомлює суспільно небезпечного характеру своїх дій чи бездіяльності, це може свідчити про її неосудність або про...» (відповідь: ... відсутність умислу при вчиненні злочину).

«Живий ланцюг»:

- Із наданого словосполучення назвіть одне слово: «У разі його невиконання особа звільняється від кримінальної відповідальності». (Відповідь: наказ.)
- «Завдяки одній із них можливе звільнення від кримінальної відповідальності». Назвіть її. (Відповідь: підстава.)
- «У кримінальному праві це слово, як складова словосполучення, означає злочин, в адміністративному – воно, як складова словосполучення, може означати рішення органу влади, а в трудовому праві застосовується самостійно, як необхідний атрибут при оформленні звільнення за прогул». Назвіть його. (Відповідь: акт.)

«Криве дзеркало». Назвіть правильно вислів:

- «Одиничність проступків». (Відповідь: Множинність злочинів.)
- «Державні декларації між обов'язками тварин». (Відповідь: міжнародні пакти про права людини.)
- «Повний бездіяльний простір». (Відповідь: неповний робочий час) [6].

Учням притаманна сильна потреба спілкування з однолітками, тому вони охоче відгукуються на *групові форми роботи з інтерактивними методами навчання*. Наведемо деякі з них.

Рольова гра. Учасники розігрують у ролях визначену вчителем проблему або ситуацію. Це сприяє розвитку їхньої уяви та навичок критичного мислення, розвиває здатність знаходити й розглядати альтернативні варіанти дій, уявляти себе в тій чи іншій соціальній ролі, проявляти емпатію тощо.

Рольова гра потребує ретельної підготовки як учителя, так і учнів. Учитель має скласти сценарій гри (спільно з учнями), розподілити ролі, провести короткий інструктаж, визначити компетенції, що оцінюватимуться, та загальний час для гри, оголосити правила й завдання для тих учнів, які спостерігатимуть за розігруванням ситуації (наприклад, визначити й записати найсильніші /найслабші аргументи, влучні вислови, названі юридичні поняття тощо).

Приклади. Розігрування учнями сенок (інсценізування): на виборчій дільниці під час виборів органів місцевого самоврядування; засідання селищної чи міської ради з конкретного питання; спілкування групи підлітків із офіцерами патрульної поліції; працевлаштування неповнолітньої особи (учасники – «роботодавець», особа, яка «працевлаштовується», спостерігач).

Навчаючи – вчуся. Метод взаємонавчання учнів, коли один учень передає свої знання іншому учню. При цьому учні вчать за запам'ятовувати, переказувати інформацію якомога ближче до першоджерела, вислуховувати свого співрозмовника та сприймати інформацію від нього. Цей метод є ефективним при опануванні значного масиву правової інформації.

Приклади: повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування; права і свободи людини і громадянина; види злочинів; адміністративні стягнення.

Коло ідей. Метод фронтальної роботи: делегований групою учень презентує одну ідею, що виробила група з обговорюваного питання, а наступний учасник від іншої групи озвучує іншу ідею/думку з цього питання. Учні беруть слово доти, доки ідеї в колі не вичерпаються.

Приклад: при вивченні питання «Особливості адміністративної та кримінальної відповідальності неповнолітніх» учні висловлюють свої думки стосовно цього по черзі, до вичерпання всіх напрацьованих думок із цього питання.

Два – чотири – усі разом. Метод кооперативного навчання, коли учні через додавання думок шукають найоптимальніше розв'язання тієї чи іншої правової проблеми. Варіанти рішення з обговорюваного питання готуються учнями спочатку в

парах, далі – у четвірках, а потім у загальному колі. Важливо, щоб учні дійшли згоди між собою та з багатьох рішень у парі / четвірці / великій групі обрали одне.

Приклад: під час вивчення теми «Які права, свободи й обов'язки мають громадяни України» на етапі вивчення нового матеріалу вчитель може поставити учням таке запитання: «Як, на вашу думку, право на освіту є вашим правом чи обов'язком?».

Обери позицію. Метод допомагає виявити різні позиції учнів щодо певної правової проблеми (суперечливого питання), побачити розмаїття поглядів, усвідомити протилежні позиції щодо її розв'язання, навчає слухати співрозмовника, висловлювати й аргументувати власну думку. Учням пропонується стати біля аркушу з написами «Так, згоден / згодна», «Ні, не згоден / не згодна», «Це складне для мене питання» відповідно до їхньої думки з обговорюваного питання. У групі, що створилася, учні обговорюють позицію, аргументують її, добирають кілька аргументів, які можуть переконати інших. Узагальнені в групі ідеї виголошують представники груп на загальне коло в такому порядку: так – ні – складно відповісти. Після цього вчитель запрошує учнів за бажанням змінити позицію, перейшовши до іншої групи, та пояснити своє рішення. Насамкінець учитель пропонує учням назвати найпереконливіші аргументи своєї чи іншої групи.

Приклад: спрощення процедури прийняття до громадянства України; зміни в законодавстві щодо військового обов'язку й військової служби; обов'язковість голосування громадян на виборах до органів державної влади та органів місцевого самоврядування та ін.

Імітаційна гра. Це виконання учнями певних простих, відомих дій, що відтворюють, імітують будь-які явища навколишньої дійсності. Розвиває уяву та навички критичного мислення учнів, сприяє застосуванню вмій, стимулює прояви самостійності та творчих здібностей учнів.

Приклад 1. Імітація процедури укладання шлюбу (тема «Сім'я і шлюб»).

Приклад 2. Імітація звернення особи до органу місцевого самоврядування щодо вирішення нагального питання територіальної громади (тема «Звернення громадян»). Спрощене судове слухання. Відтворення на уроці процедури розгляду справи в суді. Наприклад, розгляд цивільної справи в темі «Батьки і діти»: 1) виклад суддею суті справи; 2) надання слова стороні, яка подала позовну заяву (позивач) з аргументами щодо її задоволення (аргументи подає позивач або його захисник); 3) запитання до позивача судді та сторони, до якої звернуто позов (відповідача); 4) надання слова відповідачу (аргументи подає відповідач або його захисник); 5) запитання до відповідача судді та позивача; 6) постановлення суддею рішення; 7) оголошення суддею рішення суду [8].

З методом рольових та імітаційних ігор добре поєднується метод аналізу життєвих ситуацій. На уроках основ правознавства – це розв'язування правових ситуацій та юридичних задач. Вони сприяють стійкій позитивній мотивації навчальної діяльності учнів [4].

Аналіз правових ситуацій – метод ситуативного навчання. Навчальний матеріал подається учням як проблема, а знання здобуваються ними в результаті активної роботи: добору необхідної інформації, її аналізу з різних позицій, висунення гіпотез, формулювання висновків тощо.

У ході аналізу правових ситуацій формується емоційно ціннісне ставлення учнів до правових явищ, подій і процесів через озвучення ними розв'язання тієї чи іншої правової проблеми, власної оцінки дій фігурантів правової ситуації, через усвідомлення зв'язку права з життям, розвиваються навички самоаналізу, самооцінювання, взаємооцінювання тощо. Цей метод зорієнтований здебільшого на групову діяльність учнів, що уможливує розвиток їхніх комунікативних навичок, співпраці та взаємонавчання.

Застосування названого методу на уроках із основ правознавства потребує певної алгоритмізації – визначення порядку дій учнів. Вони можуть бути такими.

Приклад 1. Крок 1: аналіз ситуації та встановлення юридично значимої інформації, що міститься в ній (вік учасників правовідносин, розмір завданої шкоди, мотиви, якими керувалися учасники правовідносин, тощо). Крок 2: встановлення нормативних актів, які регулюють описані правовідносини, відповідних правових норм, що безпосередньо регулюють відносини в цій ситуації. Крок 3: ухвалення рішення – відповідь на поставлені запитання (визначення правомірності дій або правомірного шляху виходу із запропонованої ситуації, кваліфікація подій тощо).

Приклад 2. Факти: Що відбулося? Хто є учасниками ситуації? Що ми про них знаємо? Які факти є важливими? Які є другорядними? Проблеми: Якими є інтереси сторін? У чому полягає конфлікт? Яке питання необхідно вирішити для розв'язання ситуації? Якими положеннями закону регулюється ситуація? Аргументи: Якими є ваші аргументи (зокрема положення законодавства) на захист інтересів кожної зі сторін ситуації? Рішення: Хто має вирішувати ситуацію? Яким може бути рішення щодо цієї ситуації? Чому ви так думаете? Якими можуть бути його наслідки? Які ще способи розв'язання ситуації ви можете запропонувати її учасникам?

Приклад 3. 1. Якою галуззю права регулюється ця ситуація? 2. Хто є учасниками правовідносин? 3. Які їхні права та обов'язки? 4. Яке рішення має бути прийняте? Чому?

Приклад 4. 1. Назвіть галузь права, що врегульовує описані в ситуації правовідносини; назвіть правовідносини, що виникають, і елементи, що їх складають.

2. Визначіть правові норми, що встановлюють правомірні моделі поведінки суб'єктів правовідносин, застосуйте відповідні положення нормативно-правових актів.

3. Визначіть правомірність / неправомірність дій фігурантів, їхні дії для захисту своїх прав і законних інтересів. 4. Запропонуйте варіанти розв'язання правової ситуації.

5. Сформулюйте й обґрунтуйте висновки.

Робота учнів із юридичними документами. Організація навчання учнів основ правознавства передбачає роботу з джерелами права та юридичними документами. Учителю слід дотримуватися певної послідовності формування в учнів навичок такої навчальної діяльності, де крок 1: надання вчителем зразків аналізу фрагмента нормативно-правового акта чи написання юридичного документа; крок 2: самостійна робота учнів із аналізу правового джерела чи зразка юридичного документа при керуванні вчителем; крок 3: самосійне опрацювання джерела права / створення юридичного документа учнями на уроці чи вдома.

Алгоритмізація дій учнів із аналізу джерел права передбачає серію запитань, поставлених до фрагмента нормативно-правового акта. Наприклад: Про яке/які поняття йдеться у наведеному положенні законодавства? Що означає це/ці поняття? Якими прикладами можна проілюструвати назване/названі поняття? Які правовідносини врегульовують нормативні положення? Які права й обов'язки учасників правовідносин вони фіксують? Тощо [8].

На бажання вчитися також впливає оцінювання знань учнів.

Оцінка не повинна принижувати гідність учня, карати за незнання, адже він тільки вчиться. Вона не повинна бути моральним батоном. При оцінюванні робіт учнів варто пам'ятати, що оцінка мотивує тільки тоді, якщо учень упевнений у її об'єктивності та можливості її виправити.

Бажано залучати школярів до оціночної діяльності, оскільки в підлітковому віці думка однолітків часто виявляється важливішою, ніж думка вчителя.

Адекватна самооцінка може підтримуватися, зокрема, тим, що при виставлянні оцінок учитель буде роз'яснювати підліткам, які саме їх помилки та недоліки призвели до зниження результатів, над чим учням слід ще попрацювати, щоб покращити свої знання в майбутньому. *Підлітків слід хвалити за успіхи у вирішенні складних завдань,*

застосування творчого підходу до їх вирішення, активну участь у колективній роботі над навчальними завданнями.

Часто оцінка відіграє роль вольового мотиву, проте говорити про її стимулююче значення можна лише тоді, коли вона викликає в учня бажання поглибити знання, формує у нього вольові риси характеру. Дієвість оцінювання значною мірою залежить від коментування оцінки педагогом, бо гуманізація освіти вимагає, щоб навчання було вільним від тиску на учнів, психологічного дискомфорту, породженого необ'єктивним оцінюванням [1].

Важливу роль у формуванні мотиваційної сфери учня відіграє його емоційно-вольовий рівень.

Емоції та відчуття часто формують поведінку учня, впливають на поставлені ті чи інші життєві цілі. Байдужа до всього дитина неспроможна поставити й вирішити життєво важливі завдання, досягти значних успіхів. Прикрашена емоціями розповідь учителя викликає захоплення у школярів, і тому вони сприймають матеріал краще. Якщо урок для них нецікавий, то навчальний матеріал не сприймається.

Проте використовувати тільки мотиви пізнавального інтересу – недостатньо. Особливо важливо, щоб учителі розвивали в учнів мотиви обов'язку й відповідальності. У цьому разі вони намагатимуться перемогти всі ймовірні труднощі, відчуватимуть радість від цих перемог навіть із тих предметів, до яких не мають безпосереднього інтересу [1].

Важливим фактором виховання позитивних мотивів учнів є особистість учителя.

Зацікавлений своїм предметом учитель, із творчим підходом до його викладання, власним прикладом впливає на учнів. Школярам подобається в учителях чуйність, сердечність, уважність до їх запитів. Відданий своїй справі, упевнений у пізнавальній цінності предмета педагог стає джерелом мотивації навчання учнів.

Отже, можемо узагальнити, що мотивацію учнів спонукають внутрішні та зовнішні мотиви. Повноцінні мотиви навчання можна сформувати у процесі розв'язування пізнавальних і практичних завдань, залучаючи учнів до активної діяльності та взаємодії. Також позитивна мотивація учнів є потужним чинником підвищення якості освіти.

Список використаних джерел

1. Андрощук І. Мотивація навчальної діяльності учнів як педагогічна проблема. *Педагогічний вісник Поділля*. 2022. № 3.
2. Звягінцева І. М. Мотивація навчання. *Управління школою*. 2007. № 34. С. 27 – 29.
3. Калюшин В. Ф. Формування в учнів мотивації до успіху в навчанні. *Управління школою*. 2008. № 5 (197). С. 2 – 9.
4. Кузьменко О. Юридичні задачі як засіб формування пізнавальної активності та мотивації навчання. *Історія в школах України*. 2022. № 1 (231). С. 32 – 38.
5. Манько В. А. Роль мотивації в підвищенні навчальних досягнень учнів. *Завучу. Усе для роботи*. 2013. № 9-10 (105-106). С. 34 – 37.
6. Машика В. Т. Інтелектуальні ігри з правознавства. Харків: Вид. група «Основа», 2018. 94 с.
7. Павлова С. В. Формування в учнів на уроках правознавства мотивації до навчальної діяльності та саморозвитку в контексті компетентнісного підходу. *Урок: ОСВІТА.UA*. URL: <https://urok.osvita.ua/materials/pravo/77849/>
8. Ремех Т. О. Методика навчання учнів 9-х класів основ правознавства: методичний посібник. К. : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.

Розвиток громадянської та соціальної компетентності вчителя правознавства

Китиченко Тетяна

На сучасному етапі розбудови української держави питання громадянської та соціальної компетентності є одним із найактуальніших у роботі сучасного вчителя правознавства.

Що ж таке громадянська та соціальна компетентності? Звернемося до нашого вітчизняного законодавства.

У Законі України «Про освіту» (зі змінами) від 05.09.2017 р. у статті 6 «Засади державної політики у сфері освіти та принципи освітньої діяльності» знаходимо головні аспекти розкриття громадянських постулатів в освітянському законодавстві, а саме:

- виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій;
- формування усвідомленої потреби в дотриманні Конституції та законів України, нетерпимості до їх порушення;
- формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками;
- формування громадянської культури та культури демократії [1].

Виходячи з означених постулатів Закону України «Про освіту» (зі змінами), варто зазначити, що в розпорядженні Кабінету Міністрів України від 3.10.2018 №710, редакція від 08.10.2022 № 893-р «Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» зазначено, що «громадянські компетентності поруч із соціальними включені до восьми основних компетентностей для навчання протягом усього життя Рекомендаціями Європейського Парламенту та Ради» [7].

Відповідно до наказу Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України № 2736 від 23.12.2020 «Професійний стандарт «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти; Вчитель закладу загальної середньої освіти; Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» [6]. У переліку загальних компетентностей знаходимо трактування **громадянської та соціальної компетентностей**: **соціальна** пояснюється як здатність до міжособистісної взаємодії, роботи в команді, спілкування з представниками інших професійних груп різного рівня [6, с. 6], а в **громадянській** виокремлюються такі аспекти:

- здатність діяти відповідально і свідомо на засадах поваги до прав і свобод людини та громадянина;
- реалізувати свої права і обов'язки;
- усвідомлювати цінності громадянського суспільства та необхідність його сталого розвитку [6, с. 6].

Звертаємо Вашу увагу, що означені групи компетентностей належать до загальних за Професійним стандартом. Варто також пам'ятати, що кожній компетентності присвоєно умовне позначення: громадянська компетентність (ЗК.01) та соціальна компетентність (ЗК.02).

У «Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України» (наказ МОН № 527 від 06 червня 2022 р., із змінами № 586 від 23.06.2022 р.) акцентуємо Вашу увагу на меті національно-патріотичного виховання, яка реалізується через систему таких виховних завдань:

- утвердження у свідомості та почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України;
- виховання поваги до Конституції України, законів України, державної символіки;
- підвищення престижу військової служби, а звідси – культивування ставлення до військовослужбовця як до захисника України, героя;
- усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;
- сприяння набуттю патріотичного досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватися з соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватися законів і захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів;
- виховання екологічної культури особистості, усвідомлення себе частиною природи, почуття відповідальності за неї як за національне багатство, основи життя на землі;
- формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій;
- утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства;
- культивування кращих рис української ментальності – працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, відповідального ставлення до природи;
- формування мовленнєвої культури;
- спонукання зростаючої особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму;
- розвиток духовності та моральності в суспільстві, утвердження традиційних сімейних цінностей [2].

Пропонуємо Вам ознайомитися з основними знаннями, уміннями, навичками та ставленнями, які пов'язані з громадянською компетентністю, у статті Т. Кравчинської «Формування громадянської компетентності педагога Нової української школи».

1. Ґрунтується на розумінні базових ідей, пов'язаних з індивідуумами, групами, організаціями, суспільством, економікою та культурою.

2. Передбачає усвідомлення цілей, цінностей та політики соціальних і політичних рухів, а також сталого розвитку, зокрема кліматичних і демографічних змін на глобальному рівні та їх основних причин.

3. Важливим є також усвідомлення різноманітності та культурної самобутності різних суспільств і народів.

4. Критичною для цієї компетентності є здатність ефективно взаємодіяти з іншими людьми в суспільних інтересах, зокрема щодо сталого розвитку суспільства. Ідеться про навички критичного мислення і конструктивної участі в діяльності громади та в ухваленні рішень на всіх рівнях – від місцевого і національного до європейського та міжнародного.

5. Основою відповідального та конструктивного ставлення до громадянської компетентності є повага до прав людини. Це передбачає також бажання брати участь у демократичному ухваленні рішень на всіх рівнях, підтримання соціальної та культурної різноманітності, гендерної рівності, соціальної згуртованості, готовності поважати приватність інших людей та брати на себе відповідальність за навколишнє середовище.

6. Інтерес до політичних, соціально-економічних подій та міжкультурного спілкування має бути основою для подолання упереджень, пошуку компромісів та забезпечення соціальної справедливості й правосуддя [3, с. 80].

Відповідно до зазначеного вище визначено перелік основних вимог до формування громадянської компетентності педагога Нової української школи:

1. Розуміння власної громадянської ідентичності, державної приналежності, національної, етнічної й культурної ідентичностей, повага до інших культур та етносів.

2. Здатність плекати українські традиції та духовні цінності, володіти відповідними знаннями, уміннями та навичками, поділяти європейські цінності, спроможність реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства.

3. Розуміння значення національної пам'яті, особливостей її розвитку, впливу на суспільно-політичні процеси.

4. Знання принципів демократії та здатність застосовувати їх у повсякденному житті; розуміння та сприйняття цінності прав і свобод людини, уміння відстоювати свої права та права інших.

5. Розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, уміння втілювати їх у власні моделі поведінки, здатність попереджувати та вирішувати конфлікти.

6. Знання й розуміння державного устрою, принципів і способів формування державної політики в усіх сферах суспільного життя на національному, регіональному та місцевому рівнях.

7. Знання механізмів участі в суспільному, суспільно-політичному та державному житті, уміння їх застосовувати разом з ухваленням рішень на місцевому, регіональному і національному рівнях; відповідальне ставлення до своїх громадянських прав і обов'язків, пов'язаних з участю в суспільно-політичному житті.

8. Здатність формувати й аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи відмінні думки/позиції, якщо вони не порушують прав і гідності інших осіб.

9. Здатність критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, ухвалювати обґрунтовані рішення.

10. Здатність до соціальної комунікації, солідарних дій та вміння співпрацювати, формувати групи задля розв'язання проблем спільнот різного рівня, зокрема завдяки волонтерській діяльності [3, с. 80 – 81].

На основі дослідженого матеріалу виокремлено комплекс завдань для формування громадянської компетентності педагога Нової української школи:

1. Систематична та системна аналітична діяльність педагога як адепта державної політики у сфері освіти й інформаційної безпеки.

2. Активна участь педагога в суспільному житті, громадянськість завдяки реалізації формули «СУГ» (соборність, українськість, гідність) (зокрема й завдяки соціальним мережам).

3. Конструктивна взаємодія педагога з іншими людьми в суспільних інтересах задля сталого розвитку суспільства.

4. Фахова підтримка соціальної та культурної різноманітності, гендерної рівності, соціальної згуртованості, готовності поважати приватність інших людей (суб'єктів освітнього процесу), відповідальність за навколишнє середовище [3, с. 82].

Для розвитку громадянської та соціальної компетентності педагога варто пам'ятати **«Модель компетентностей культури демократії»**. Ми пропонуємо пригадати головні елементи цієї моделі:

- цінності;
- ставлення;
- навички;
- знання та критичне розуміння [5].

Що ж таке **цінності**? Це загальні переконання людей про цілі, яких потрібно досягти в житті [5, с. 38].

- Цінність людської гідності та прав людини
- Цінність культурного різноманіття
- Цінність демократії, справедливості, рівності та верховенства закону [4].

Що ж таке ставлення? **Ставлення** – це загальна психологічна орієнтація, яку особа приймає щодо когось або чогось (наприклад, людини, групи, інституції, питання, події, символу). Ставлення зазвичай складаються з чотирьох компонентів: переконання або думки, емоції або почуття, оцінки (позитивної чи негативної) та схильності певним чином поводитися щодо цього об'єкта [5, с. 41].

Вміння – це здатність виконувати складну, добре організовану мисленнєву діяльність або поведінку для досягнення певного результату або мети. Загалом визначено вісім комплексів умінь, важливих для культури демократії [5, с. 45].

Знання – це масив інформації, яким володіє людина, у той час як розуміння – усвідомлення смислів. Термін «критичне розуміння» у цьому контексті вжито для того, щоб підкреслити необхідність усвідомлення та оцінювання значень у контексті демократичних процесів і міжкультурного діалогу, щоб стимулювати роздуми та критичне оцінювання того, що було зрозумілим і розтлумаченим (на противагу автоматичному, звичному, нерелективному тлумаченню). Різні форми знання та критичного розуміння, необхідні для культури демократії, можна поділити на три групи [5, с. 52].

Таким чином, можемо зробити висновок, що в контексті сучасних умов розбудови українського суспільства розвиток громадянської та соціальної компетентності вчителя правознавства є невід'ємною частиною його постійного професійного розвитку.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про освіту» (зі змінами) від 05.09.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 31.08.2023).
2. Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України» (Наказ МОН № 527 від 06 червня 2022 р., із змінами № 586 від 23.06.2022 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> (дата звернення: 23.06.2023).
3. Кравчинська Т. С. Формування громадянської компетентності педагога Нової української школи. *Вісник післядипломної освіти. Серія "Педагогічні науки"*. 2019. №8(37). С. 74 – 88. URL: https://lib.iitta.gov.ua/717381/1/Bulletin_8_37_Pedagogika_Tatyana_Kravchinska_UA.pdf (дата звернення: 25.06.2023).
4. Компетентності для культури демократії. URL: <https://www.living-democracy.com/uk/principals/leadership/competences-for-a-democratic-culture/competences-for-democratic-culture-cdc-a-development-perspective-for-school-and-society/> (дата звернення: 25.06.2023).
5. Модель компетентностей, необхідних для демократичної культури та міжкультурного діалогу. Рамка компетентностей для культури демократії – Том 1. URL: https://courses.prometheus.org.ua/assets/courseware/v1/5d4cec8bc4a0c7371aeea9a13b4f455a/asset-v1:EWC+DS101+2020_T3+type@asset+block/%D0%9C%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%9A%D0%94%D0%9A.pdf (дата звернення: 25.06.2023).
6. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)»: наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.12.2020 року № 2736-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text> (дата звернення: 30.08.2023).
7. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3.10.2018 № 710, редакція від 08.10.2022 № 893-р «Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.08.2023).

Завдання I. Проаналізуйте ситуацію (9 балів)

16-річний Мирослав, знаходячись на дачі за містом, отримав згоду свого батька покататися на його автомобілі. Умовою цього дозволу було те, що син не буде виїжджати на трасу. Мирослав запросив місцевого хлопця Дмитра скласти йому компанію. Катаючись по сільських дорогах, юнаки зупинилися біля річки та трохи поплавали. На зворотному шляху в одному із селищ їх зупинила поліція. Мирослав заявив, що його не можна притягувати до відповідальності з урахуванням відсутності для цього правових підстав, неповноліття та належності автомобіля, яким він керував, батькові.

1. *Які правовідносини виникли у наведеній ситуації?*
2. *Які нормативно-правові акти регулюють ці відносини?*
3. *Дайте правову оцінку дій Мирослава та його батька.*

Завдання II. Проаналізуйте ситуацію (21 бал)

Учень 11 класу Микола побачив у соціальній мережі фотографію. На цій світлинці він комічно та не досить пристойно виглядав. Згаданий знімок оприлюднив його приятель 18-річний Богдан. Той скористався фотокамерою, коли Микола заснув удома під час бурхливого святкування Нового року в компанії друзів. Фотографію супроводжував іронічний коментар Богдана, з якого недвозначно випливало, що Микола є наркоманом. Останнім часом відносини між хлопцями погіршилися й у такий спосіб Богдан виявив своє негативне ставлення до Миколи. При цьому він усвідомлював, що написав неправду.

1. *Розкрийте зміст поняття «особисте немайнове право фізичної особи» відповідно до Цивільного кодексу України.*
2. *На які види поділяються особисті немайнові права фізичної особи у ЦК України?*
3. *Назвіть закріплені ЦК України особисті немайнові права Миколи, які були порушені в описаній ситуації. До якого з названих Вами видів особистих немайнових прав фізичної особи вони належать?*
4. *У чому саме полягає порушення прав Миколи?*
5. *Уявіть, що Микола звернувся до Вас за правовою порадою. Проконсультуйте його щодо способів захисту порушених прав.*

Завдання III. Проаналізуйте наведені нижче ситуації. Чи є співучасниками кримінального правопорушення особи, про яких ідеться? (10 балів за завдання в цілому)

1. *Неодноразово судимий Петренко часто розповідав приятелю про романтику злочинного способу життя. Одного разу, маючи гостру потребу в грошах, останній вчинив грабіж.*
2. *Двоє старшокласників, пустуючи, кілька разів перебігли вулицю, незважаючи на червоне світло світлофора.*
3. *16-річні Влад і Павло, скориставшись неуважністю охорони та великою кількістю покупців у магазині, 11 січня 2023 року вчинили крадіжку ліхтарика вартістю 230 гривень.*

4. Безробітний Сидорчук умовив учня п'ятого класу за винагороду викрасти ноутбук із припаркованого автомобіля, що той і зробив.
5. Запізнюючись в аеропорт, Лікарчук викликав таксі. Під час подорожі він умовив водія за гарну винагороду порушити швидкісний режим. Не впоравшись із керуванням, той смертельно травмував пішохода.

Завдання IV. Проаналізуйте ситуацію (8 балів)

16-річний Петренко підозрювався органами досудового розслідування в закінченому замаху на крадіжку станка для гоління вартістю 275 гривень. Цей товар він намагався винести з магазину, але був затриманий працівниками охорони. Коли матеріали кримінального провадження були передані до суду, кваліфікація дій Петренка змінилася. Суд дійшов висновку, що поведінка підсудного дійсно містить ознаки діяння, передбаченого ч. 2 ст. 15 і ч. 1 ст. 185 КК, але через малозначність не становить суспільної небезпеки відповідно до ч. 2 ст. 11 КК. Свою правову позицію суд обґрунтував тим, що Петренко: не зміг довести свій намір до кінця; без заперечень пройшов до приміщення охорони й добровільно видав майно, що намагався викрасти; спробував викрасти предмет, який має невелику вартість. Тож суд зробив висновок, що в діях Петренка немає складу кримінального правопорушення і він повинен понести адміністративну відповідальність за дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки відповідно до ст. 51 КУпАП.

Чи законне рішення ухвалив суд?

Завдання V. Проаналізуйте ситуацію (6 балів)

Марченко зберігав удома гладкоствольну мисливську рушницю, маючи на неї дозвіл. Коли він був на роботі, його 15-річний син узяв цю рушницю і пішов на вулицю показати її знайомим хлопцям. Через необережність він зробив постріл, унаслідок чого загинув юнак.

Кваліфікуйте дії Марченка та його сина.

Завдання VI. Проаналізуйте ситуацію (16 балів)

17-річний Євген, 16-річний Петро та 15-річний Сергій вирішили заволодіти велосипедом, який надавала на підставі договору прокату спортивна школа. З цією метою вони взяли напрокат згаданий велосипед і оплатили послугу з розрахунку на одну годину. Після закінчення сплаченого часу хлопці, як і планували, велосипед не повернули.

Дайте всебічну аргументовану правову оцінку діям юнаків.

Завдання VII. Проаналізуйте ситуацію (9 балів)

16-річний Сашко і 14-річний Павло їхали в трамваї, не оплативши проїзд. Цей факт виявив контролер.

1. *Дайте правову оцінку поведінці хлопців.*
2. *Якою буде Ваша правова позиція, якщо уявити, що разом із Павлом їхала його мати, яка оплатила лише свій проїзд?*

Завдання VIII. Проаналізуйте ситуацію (8 балів)

16-річна Оксана влаштувалася на роботу посудомийкою, уклавши з власником кафе трудовий договір строком на один рік. Через місяць до роботодавця Оксани прийшов її батько. Він заявив, що батьки не давали згоди на працевлаштування дочки, тому трудовий договір укладений незаконно. Крім того, сім'я матеріально забезпечена і

дочка повинна не працювати, а навчатись у денній школі з метою здобуття повної загальної середньої освіти.

Дайте правову оцінку судженням батька Оксани.

Завдання IX. Проаналізуйте ситуацію (12 балів)

16-річний Павло мріяв стати більш самостійним. Дізнавшись про те, що в його віці можна достроково набути повну цивільну дієздатність, він почав розмірковувати, як це краще зробити за умови найменшого впливу на цей процес батьків. Павло вивчив передбачені законом підстави й порядок набуття неповнолітньою особою повної цивільної дієздатності та дійшов висновку, що досягнути своєї мети без згоди батьків неможливо.

Чи погоджуєтесь Ви з висновком Павла? Відповідь аргументуйте.

Завдання X. Проаналізуйте ситуацію (7 балів)

На підприємстві виникла складна фінансово-економічна ситуація. У зв'язку з цим при укладанні колективного договору на наступний рік до нього були включені деякі нові положення. Зокрема, дозволялося за згодою профспілкового органу залучати неповнолітніх працівників до роботи в нічний час. Також передбачалося право роботодавця надавати їм щорічну основну відпустку за відпрацьований робочий рік тривалістю 24 календарні дні.

- 1. Дайте правову оцінку зазначеним положенням колективного договору.*
- 2. Уявіть, що на це підприємство прийшов працювати 16-річний Василь. У трудовий договір Василя за його згодою були включені наведені вище положення з колективного договору. Дайте правову оцінку цьому трудовому договору, урахувуючи згоду хлопця.*

Завдання XI. Проаналізуйте ситуацію (12 балів)

16-річний Федір пізно ввечері вийшов на вулицю. Зустрівши самотню жінку, він дістав із кишені іграшковий пістолет, дуже схожий на справжній, і зажадав віддати йому гроші. Однак потерпіла не розгубилася, вибила з руки хлопця пістолет і втекла.

Кваліфікуйте дії Федора. Відповідь аргументуйте.

Завдання XII. Проаналізуйте ситуацію (10 балів)

17-річний Вітренко з метою заволодіння чужим майном проник через вікно до приватного будинку за відсутності господарів. Цей факт не був помічений і сторонніми, що він усвідомлював. У будинку він вийняв лантух, поклав у нього кілька жіночих шуб. Потім з мішком на плечі він вийшов на ганок. У цей час його побачив чоловік хазяйки будинку, який повертався додому. Зрозумівши, що коїться, він почав кликати на допомогу та спробував відібрати лантух із речами. Не бажаючи втрачати це майно, зловмисник завдав господарю сильний удар кулаком в обличчя. Заподіявши йому таким чином тілесне ушкодження середньої тяжкості, Вітренко втік.

Кваліфікуйте дії Вітренка. Відповідь аргументуйте.

Завдання XIII. Проаналізуйте ситуацію (12 балів)

16-річний Михайло захоплювався карате. Одного вечора, повертаючись із тренування, він почув позаду жіночий крик. Озирнувшись, Михайло побачив, як незнайомий хлопець намагається відібрати в жінки сумочку. На його очах той юнак штовхнув згадану жінку, вихопив сумочку й кинувся тікати. Михайло наздогнав хлопця та в стрибку завдав сильний удар ногою у спину, усвідомлюючи свою явну фізичну

перевагу перед ним. У результаті завданого Михайлом удару зловмисник упав, ударився головою об асфальт і втратив свідомість. Михайло повернув жінці сумочку й викликав поліцію. Пізніше з'ясувалося, що зловмисник отримав тяжке тілесне ушкодження.

1. Дайте правову оцінку діям Михайла.
2. Чи зміниться Ваше рішення, якщо б Михайлу було 14 або 15 років?
3. Якою буде Ваша правова позиція, якщо б в описаній ситуації зловмисник отримав тілесне ушкодження середньої тяжкості?

Завдання XIV. Проаналізуйте ситуацію (18 балів)

Вночі до 16-річного Петра постукали у двері. Відчинивши, він побачив свого однокласника Дмитра, одягнутого в закривавлений одяг. Гість повідомив, що вбив людину, і попросив сховати його. Петро дозволив приятелю переночувати й дав йому інший одяг. Вранці, коли поліція опитувала мешканців, він сказав, що давно не бачив Дмитра.

1. Кваліфікуйте дії Петра в частині виконання прохання Дмитра.
2. Чи притягався б Петро до кримінальної відповідальності, якщо був би рідним братом Дмитра?
3. Чи є Петро і Дмитро співучасниками кримінального правопорушення?

Завдання XV. Проаналізуйте ситуацію (8 балів)

Батько 10-річного Івана систематично ухилявся від виконання своїх обов'язків щодо його виховання, був хронічним алкоголіком і жорстоко поведився із сином. За позовом матері Івана суд позбавив його батьківських прав. Минуло два роки. Якось Іван, пустуючи, розбив вітрину в магазині. Суд зобов'язав батьків Івана відшкодувати заподіяну ним майнову шкоду. Проте батько хлопця вирішив оскаржити рішення суду першої інстанції. В апеляційній скарзі він зазначив, що після позбавлення батьківських прав він перестав бути законним представником сина і відповідно до закону був звільнений від обов'язків щодо його виховання. Аліменти на дитину він регулярно сплачує. Тож, на його думку, він не повинен брати участь у відшкодуванні заподіяної Іваном шкоди.

1. Дайте правову оцінку аргументам батька хлопця.
2. Чи мають батьки право зворотної вимоги (регресу) до своєї дитини в питаннях відшкодування заподіяної нею шкоди?

ВІДПОВІДІ

Завдання I. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь із пропозиціями щодо оцінювання)

1. У наведеній ситуації виникли **адміністративно-деліктні** правовідносини (1 бал).

2. Правовідносини, що виникли, регулюються **Кодексом** України про адміністративні правопорушення, **Законом** України «Про дорожній рух», **Правилами** дорожнього руху (підзаконним нормативно-правовим актом, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України) (2 бали).

3.1. Мирослав вчинив адміністративне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 126 КУпАП (керування транспортним засобом особою, яка **не має права керування** ним – у даному випадку до досягнення 18-річного віку). Як 16-річна особа юнак уже є **суб'єктом** зазначеного адміністративного проступку (ст. 12 КУпАП). За вчинене правопорушення він підлягає адміністративній відповідальності на **загальних**, тобто однакових із повнолітніми правопорушниками, підставах (ч. 2 ст. 13 КУпАП). Йдеться

про накладення на Мирослава адміністративного стягнення у вигляді **штрафу**. Якщо ж у Мирослава немає самостійного заробітку, то призначений йому штраф стягуватиметься з його **батьків** (ч. 2 ст. 307 КУпАП). З урахуванням обставин справи та особи Мирослава до нього можуть бути застосовані замість згаданого стягнення передбачені законом заходи **виховного впливу**. У цьому випадку йтиметься про притягнення Мирослава до адміністративної відповідальності на **пільгових**, тобто призначених виключно для неповнолітніх, підставах (ч. 2 ст. 13 і ст. 24-1 КУпАП) (5 балів).

3.2. Батько Мирослава вчинив адміністративне правопорушення, яке також передбачене ч. 2 ст. 126 КУпАП (**передача керування** транспортним засобом особі, яка не має права керування ним) (1 бал).

Завдання II. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь із пропозиціями щодо оцінювання)

1. Статті 269 і 271 ЦК України розкривають зміст поняття **особистого немайнового права фізичної особи** таким чином:

а) особисті немайнові права належать кожній фізичній особі **від народження** або **за законом**;

б) особисті немайнові права фізичної особи **не мають економічного змісту**;

в) особисті немайнові права **тісно пов'язані** з фізичною особою; фізична особа **не може відмовитися** від особистих немайнових прав, а також **не може бути позбавлена** цих прав;

г) особистими немайновими правами фізична особа **володіє довічно**;

д) зміст особистого немайнового права становить можливість фізичної особи вільно, на **власний розсуд** визначати свою поведінку у сфері свого **приватного життя** (5 балів).

2. Ураховуючи те, що людина є біосоціальною істотою, законодавець поділяє особисті немайнові права фізичної особи на два види (дві групи): а) права, що забезпечують **природне існування** фізичної особи; б) права, що забезпечують **соціальне буття** фізичної особи (глави 21, 22 ЦК України) (2 бали).

3. В описаній ситуації були порушені такі особисті немайнові права Миколи: на повагу до гідності та честі (ст. 297 ЦК України); на захист інтересів фізичної особи при проведенні фотозйомок (ст. 307 ЦК України); на охорону інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях (ст. 308 ЦК України). Зазначені права належать до прав, що забезпечують **соціальне буття** фізичної особи (4 бали).

4.1. **Право на повагу до гідності і честі** (ст. 297 ЦК України). **Чесць** – це оцінка людини з боку оточуючих, знайомих, друзів, колег, тобто на рівні громадської думки. **Гідність** – самооцінка своїх моральних і професійних якостей, яку має людина. Такими, що порочать честь і гідність, визнаються відомості, які принижують оцінку людини в громадській думці, а також зазіхають на її самооцінку. Під поширенням відомостей, що принижують честь і гідність, розуміють повідомлення їх **третьій особі** або **невизначеному колу осіб**. Повідомлення таких відомостей безпосередньо особі, якої вони стосуються, не є поширенням і відповідно не посягають на її честь і гідність. В описаній ситуації Богдан повідомив невизначеному колу осіб нібито Микола є наркоманом, до того ж це не відповідало дійсності (2 бали).

4.2. **Право на захист інтересів фізичної особи при проведенні фотозйомок** (ст. 307 ЦК України). Людина може бути сфотографована лише за її згодою. Згода особи на знімання її на фотоплівку припускається, якщо зйомки проводяться відкрито на вулиці, на зборах, конференціях, мітингах та інших заходах публічного характеру. Знімання фізичної особи на фотоплівку, у тому числі таємне, без згоди особи може бути

проведене лише у випадках, встановлених законом. Тож фотографування Миколи без його згоди в момент, коли він заснув у власній квартирі, порушувало зазначене його право. Тим більше, що його вигляд у момент фотографування був неприйнятним для фотозйомок взагалі (2 бали).

4.3. **Право на охорону інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях** (ст. 308 ЦК України). Світлина, на якій зображена людина, може бути публічно показана лише за її згодою. Якщо особа позувала за плату, то фотографія може бути публічно показана без її згоди. Світлина може бути розповсюджена без дозволу людини, яка зображена на ній, якщо це викликано необхідністю захисту її інтересів або інтересів інших осіб. Тож в описаній ситуації Богдан порушив згадане право Миколи, оприлюднивши зазначену фотографію в соціальній мережі без його згоди (2 бали).

5. Консультуючи Миколу з приводу захисту порушених прав, необхідно звернути його увагу на те, що **немає підстав** притягувати Богдана до **адміністративної** або **кримінальної** відповідальності. Дії Богдана не є, приміром, булінгом (ст. 173-4 КУпАП). Булінг характеризується *систематичністю* і, відповідно до чинного законодавства України, стосується *учасників освітнього процесу* (ст. 1 ЗУ «Про освіту»). У наведеній ситуації цих ознак немає. У чинному КК відсутні склади таких кримінальних правопорушень як образа і наклеп, що за радянських часів визнавалися злочинами. Тому в описаній ситуації недоцільно звертатися до поліції. Захищати свої права Миколі необхідно суто **цивільно-правовими** засобами. Перший і найпростіший з них – це **самозахист** цивільних прав (ст. 19 ЦК України). Ним є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства. Способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням. Приміром, Микола може попросити своїх друзів у соціальній мережі підтримати його позитивними коментарями або особисто попередити Богдана про ймовірний судовий позов до нього у випадку, якщо той не видалить згадану фотографію та публічно не визнає факт поширення неправдивої образливої інформації.

Другим способом захисту прав Миколи є **звернення до суду**. Оскільки він ще не має цивільної процесуальної дієздатності, то позов до Богдана подаватимуть батьки як законні представники неповнолітнього Миколи (ст. 47 ЦПК України). Зміст **позовних вимог** може полягати в наступному:

1. Припинити дії, що порушують право (видалення згаданої світлини із соціальної мережі).

2. Спростувати недостовірну інформацію про вживання Миколою наркотиків (у такий же спосіб, у який вона була поширена).

3. Відшкодувати моральну шкоду.
(ст. 16, 23, 277, 280 ЦК України).

На описану в задачі ситуацію позовна давність не поширюється (п. 1 ч. 1 ст. 268 ЦК України, п. 23 постанови Пленуму ВС України №1 від 27.02.09) (4 бали).

Завдання III. Проаналізуйте наведені нижче ситуації. Чи є співучасниками кримінального правопорушення особи, про яких ідеться?

(орієнтовна відповідь із пропозиціями щодо оцінювання)

1. Петренко та його приятель **не є співучасниками** кримінального правопорушення. Співучасть у кримінальному правопорушенні є умисна спільна участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного кримінального правопорушення (ст. 26 КК України). Тож, нагадаємо, законодавець виокремлює дві ознаки співучасті: **спільність дій** і **спільність умислу** двох або більше суб'єктів кримінального правопорушення. В описаній ситуації немає жодної з цих ознак стосовно

вчиненого грабежу. Це кримінальне правопорушення не було вчинене їхніми загальними зусиллями. Між чоловіками також не виникла змова на його скоєння. Розповіді бувалою Петренка не є підбурюванням до вчинення **конкретного** кримінального правопорушення (ст. 27 КК України) (2 бали).

2. Старшокласники не є співучасниками кримінального правопорушення, бо його не вчинили. Натомість вони умисно скоїли кілька адміністративних правопорушень (проступків). Співучасть – це поняття та інститут кримінального права. Вчинення адміністративного правопорушення групою осіб є обставиною, що обтяжує адміністративну відповідальність, але не є співучастю (ст. 35 КУпАП) (2 бали).

3. Влад і Павло не є співучасниками кримінального правопорушення, бо не вчинили його. Вони скоїли адміністративне правопорушення, передбачене ст. 51 КУпАП. Йдеться про дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки. Починаючи з **1 січня 2023** року, викрадення чужого майна вважається дрібним і відповідно адміністративно караним, якщо вартість такого майна на момент вчинення діяння не перевищує **268,4** гривні. Тож, якщо б ліхтарик коштував більше зазначеної суми, можна було б говорити про вчинення Владом і Павлом **кримінального правопорушення** у виді **кримінального проступку** (ч. 1 ст. 185 КК України). У цьому випадку юнаки були б співучасниками (2 бали).

4. Сидорчук і учень п'ятого класу не є співучасниками кримінального правопорушення. Легальне (тобто таке, що сформульоване законодавцем) поняття співучасті передбачає наявність щонайменше **двох суб'єктів кримінального правопорушення** (ст. 26 КК України). В описаній ситуації є лише один суб'єкт кримінального правопорушення – безробітний Сидорчук. Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК України суб'єктом (загальним) кримінального правопорушення є **фізична осудна і деліктоздатна** особа, тобто така, яка на момент його вчинення досягла віку кримінальної відповідальності. Малолітній школяр ще не досяг такого віку щодо крадіжки (14 років) (2 бали) (ч.1 ст. 185 КК України).

5. Лікарчук і водій не є співучасниками кримінального правопорушення. В описаній ситуації вчинене **необережне** кримінальне правопорушення. Співучасть можлива лише в **умисних** кримінальних правопорушеннях (ст. 26 КК України). Особливість вчиненого водієм кримінального правопорушення полягає у наявності в його поведінці так званої змішаної форми вини: умислу щодо діяння (перевищення швидкості) і необережності стосовно суспільно небезпечних наслідків (смерті пішохода). У цілому згадане кримінальне правопорушення, як вище зазначалося, вважається **необережним** (ч. 2 ст. 286 КК України) (2 бали).

Завдання IV. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь із пропозиціями щодо оцінювання)

Суд ухвалив **незаконне** рішення (1 бал). Законодавець зазначає, що не є **кримінальним правопорушенням** дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК України, але через **малозначність** не становить **суспільної небезпеки**, тобто не заподіяла і не могла заподіяти **істотної** шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (2 бали) (ч. 2 ст. 11 КК України). Проте дії Петренка не є **малозначним діянням**, яке не становить суспільної небезпеки (1 бал). Він вчинив **кримінальне правопорушення**, а саме крадіжку (1 бал) (ст. 185 КК України). В описаній ситуації суд неправильно оцінив дії Петренка як **адміністративне** правопорушення, а саме **дрібне** викрадення чужого майна шляхом крадіжки (ст. 51 КУпАП). Примітка до статі 51 КУпАП зазначає, що викрадення чужого майна вважається дрібним, якщо вартість такого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян (**268,4 гривні у 2023**

році). Згідно з Податковим кодексом України неоподатковуваний мінімум доходів громадян при здійсненні **кваліфікації правопорушень** дорівнює розміру **податкової соціальної пільги**. У 2023 році розмір податкової соціальної пільги становить **1342 гривні**. З умов задачі випливає, що вартість викраденого Петренком станка для гоління (275 грн) **перевищує** показник 268,4 гривні (0,2 від 1342 грн). Отже, Петренко вчинив саме кримінальне, а не адміністративне правопорушення. Тож правова оцінка його дій, яку дали органи досудового розслідування, була правильною (3 бали).

Завдання V. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь із пропозиціями щодо оцінювання)

Марченко вчинив **кримінальне правопорушення** (1 бал), яким є недбале зберігання вогнепальної зброї, що спричинило загибель людини (1 бал) (ст. 264 КК України). Його син вчинив **суспільно небезпечне діяння**, яке законодавець визначає як **вбивство через необережність** (1 бал) (ст. 119 КК України). Проте хлопець ще **не є суб'єктом** цього **кримінального правопорушення**, бо кримінальна відповідальність за його скоєння настає з **16 років** (2 бали) (ст. 22 КК України). **Носіння** сином Марченка **гладкоствольної** мисливської рушниці не є кримінальним правопорушенням (1 бал) (ст. 263 КК України).

Завдання VI. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь із пропозиціями щодо оцінювання)

Євген і Петро вчинили таке **кримінальне правопорушення** як **шахрайство**, бо заволоділи чужим майном шляхом обману та зловживання довірою. Договір прокату було укладено хлопцями для приховування справжньої мети, до якої вони прагнули (2 бали) (ст. 190 КК України). 15-річний Сергій скоїв це ж саме **суспільно небезпечне діяння**, проте він ще **не є суб'єктом** зазначеного кримінального правопорушення (2 бали) (ч. 2 ст. 22 КК України).

Євген і Петро є **співучасниками кримінального правопорушення**, бо в їхніх діях мають місце обидві ознаки співучасті – **спільність дій** і **спільність умислу** декількох суб'єктів кримінального правопорушення (3 бали) (ст. 26 КК України). **Формами співучасті** в описаній ситуації є: проста (співвиконавство); група осіб за попередньою змовою (3 бали) (ст. 27, 28 КК України).

Неповноліття є **обставиною**, яка **пом'якшує** покарання (1 бал) (ст. 66 КК України). Разом з тим вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою вважається **обставиною**, яка **обтяжує** покарання (1 бал) (ст. 67 КК України).

У випадку неповернення велосипеда власникові кожен із цих юнаків може бути **відповідачем** за цивільним позовом спортивної школи щодо відшкодування заподіяної їй майнової шкоди (1 бал) (ст. 1179 ЦК України). Можлива також **субсидіарна** (додаткова) цивільно-правова відповідальність їхніх батьків (1 бал) (ст. 1179 ЦК України). Оскільки **шкоду** згаданому закладу юнаки заподіяли **спільними** діями, то їхня майнова відповідальність буде за характером **частковою** (1 бал) (ст. 1182 ЦК України).

Ураховуючи те, що Сергій вчинив суспільно небезпечне діяння у віці, з якого він ще не може притягатися до кримінальної відповідальності, його **батьки** понесуть **адміністративну відповідальність** за неналежне виконання своїх батьківських обов'язків у частині виховання сина та контролю за його поведінкою (1 бал) (ч. 4 ст. 184 КУпАП).

Завдання VII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь із пропозиціями щодо оцінювання)

1. Сашко вчинив **адміністративне правопорушення**, а саме безквитковий проїзд у міському громадському транспорті (1 бал) (ст. 135 КУпАП). Він є **суб'єктом цього адміністративного правопорушення**, бо досяг **16 років** (1 бал) (ст. 12 КУпАП). Сашко скоїв таке правопорушення, за яке він притягатиметься до адміністративної відповідальності не на загальних, а на **пільгових підставах**. Інакше кажучи, до нього можуть застосовуватися тільки **заходи впливу**, що мають виховний характер і призначаються судом виключно **неповнолітнім** (2 бали) (ч. 1 ст.13, ст. 24-1 КУпАП). Інший юнак, Павло, ще **не є деліктоздатним**. Тож він ще **не може притягатися до адміністративної відповідальності**, незважаючи на вчинення ним суспільно шкідливого і протиправного діяння, яким є безквитковий проїзд (2 бали) (ст. 12 КУпАП). Проте його **батьки** повинні притягатися до **адміністративної відповідальності** за неналежне виконання батьківських обов'язків (1 бал) (ч. 3 ст. 184 КУпАП).

2. У цьому випадку мати Павла притягатиметься до **адміністративної відповідальності** за перевезення без квитка дитини віком від 7 до 16 років і до неї застосовуватиметься передбачене законом **адміністративне стягнення** – штраф (2 бали) (ст. 135 КУпАП).

Завдання VIII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь із пропозиціями щодо оцінювання)

З думкою батька Оксани щодо **незаконності** укладеного нею трудового договору **погодитися не можна** (1 бал). Законодавство **не передбачає** згоди батьків при укладенні особою, що досягла **16 років**, трудового договору (1 бал) (ч. 1 ст. 188 КЗпП України). Проте законодавець надає батькам **право вимагати розірвання** трудового договору, укладеного неповнолітнім, якщо продовження його чинності **загрожує здоров'ю** дитини або **порушує її законні інтереси** (2 бали) (ст. 199 КЗпП України). Із судженням батька Оксани, що вона повинна отримати **повну загальну середню освіту**, слід безумовно **погодитися** (1 бал) (ст. 53 Конституції України). Проте набуття такої освіти **не є умовою** виникнення у громадянина права на працю. Неповнолітні можуть працювати і таким чином заробляти гроші навіть навчаючись у школі, під час навчального року (1 бал) (ст. 51, 188 КЗпП України). Зауважимо, що законодавець передбачає не лише денну, а й інші форми здобуття освіти, приміром, екстернатну. Тож Оксана **має право працювати**, поєднуючи трудову діяльність із навчанням (2 бали) (ст. 9 ЗУ «Про освіту», ст. 4 ЗУ «Про повну загальну середню освіту»).

Завдання IX. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь із пропозиціями щодо оцінювання)

З висновком Павла можна погодитися лише частково (1 бал). Набути до настання повноліття повну цивільну дієздатність (здійснити так звану цивільно-правову емансипацію) він може чотирма способами (1 бал). Якщо Павло обере такий спосіб як **підприємницька діяльність**, то йому знадобиться письмова згода батьків для реєстрації його як підприємця (2 бали) (ст. 35 ЦК України). Якщо він буде **записаний батьком дитини** (другий спосіб), то письмова згода батьків буде потрібна на надання йому повної цивільної дієздатності органами опіки та піклування (2 бали) (ст. 35 ЦК України). Якщо Павло почне працювати **за трудовим договором** (третій спосіб), то письмова згода батьків буде необхідна теж на надання йому повної цивільної дієздатності органами опіки та піклування (2 бали) (ст. 35 ЦК України). Проте законом не передбачається згода батьків на укладення Павлом **шлюбу** (четвертий спосіб) з дозволу суду (2 бали). Законодавець зазначає: за заявою особи, яка досягла 16 років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що **це відповідає її інтересам** (1 бал) (ст. 23 СК України). З моменту реєстрації шлюбу Павло набуде повну цивільну дієздатність автоматично, без **згоди батьків** (1 бал) (ст. 34 ЦК

України). Під час засідання суд заслухає думку батьків Павла як його законних представників щодо наміру сина укласти шлюб, але не виходитиме при ухваленні рішення з їхньої згоди. Не слід ототожнювати «думку батьків», яка має для суду вагу аргумента і «згоду батьків» як умову, за наявності якої суд мав би право ухвалювати позитивне для Павла рішення. Тож згоду батьків у випадку з реєстрацією Павлом шлюбу законодавець **не передбачає**. Можна зробити висновок, що оскільки Павло бажає отримати повну цивільну дієздатність за умови мінімального впливу на цей процес своїх батьків, то йому слід із дозволу суду укладати шлюб. Проте юнаку необхідно знати, що коли в таких його діях не буде наміру створення сім'ї та набуття прав і обов'язків подружжя, то цей шлюб буде **фіктивним**. При встановленні в майбутньому цього факту суд буде зобов'язаний визнати даний шлюб **недійсним** (ст. 40 СК України).

Завдання X. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь із пропозиціями щодо оцінювання)

1. Законодавець зазначає: умови колективного договору, що **погіршують** порівняно з чинним законодавством... становище працівників, є **недійсними** (2 бали) (ст. 16 КЗпП України). Закон **забороняє** залучати неповнолітніх працівників до роботи у **нічний час** (1 бал) (ст. 192 КЗпП України). Також у законодавстві є положення, відповідно до якого особам віком до 18 років надається щорічна основна відпустка тривалістю **31 календарний день** (1 бал) (ст. 75 КЗпП України).

2. Законодавець зазначає: умови договорів про працю, які погіршують становище працівників порівняно із законодавством України про працю, є **недійсними** (2 бали) (ст. 9 КЗпП України). Та обставина, що Василь погодився на згадане погіршення свого становища у трудових відносинах із роботодавцем, **не змінює висновку** про недійсність зазначених положень його трудового договору (1 бал).

Завдання XI. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь із пропозиціями щодо оцінювання)

Федір вчинив таке **кримінальне правопорушення** як **розбій** (1 бал) (ч. 1 ст. 187 КК України). Йдеться про напад із метою заволодіння чужим майном, поєднаний в описаній ситуації з погрозою застосування насильства, **небезпечного** для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу (2 бали). Той факт, що юнак погрожував іграшковим пістолетом, не змінює такої правової оцінки його дій, бо потерпіла **повірила** у наявність справжньої зброї. Про це свідчить її поведінка під час вчинення Федором злочину

(2 бали). На необхідність саме такого підходу до оцінки дій Федора вказує Верховний Суд України (1 бал) (п. 12 постанови Пленуму ВС України № 10 від 06. 11. 2009). Кримінальна відповідальність за розбій настає з **14 років**, тому хлопець є **суб'єктом** цього **кримінального правопорушення** (2 бали) (ч. 2 ст. 22 КК України). Незважаючи на те, що Федір не зміг заволодіти майном потерпілої, його дії слід розцінити як **закінчене кримінальне правопорушення** (1 бал). Розбій вважається закінченим кримінальним правопорушенням **із моменту нападу** незалежно від наслідків, бо має так званий **усічений** склад (2 бали). Неповноліття Федора є обставиною, яка **пом'якшує покарання** (1 бал) (ст. 66 КК України).

Завдання XII. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь із пропозиціями щодо оцінювання)

Вітренко вчинив **два** кримінальні правопорушення (1 бал). Перше з них – це **крадіжка**, поєднана з проникненням у житло, що завдала значної шкоди потерпілому. Крадіжкою є таємне викрадення чужого майна (3 бали) (ч. 3 ст. 185 КК України). Друге кримінальне правопорушення – це **умисне заподіяння тілесного ушкодження**

середньої тяжкості (2 бали) (ч. 1 ст. 122 КК України). У діях Вітренка є ознаки **сукупності кримінальних правопорушень**, бо вчинено два кримінальні правопорушення, передбачені різними статтями КК України, за жоден із яких його не було засуджено (2 бали) (ст. 33 КК України). При аналізі описаної ситуації може помилково здатися, що вчинена Вітренком крадіжка перетворилася на розбій, бо він застосував насильство, небезпечне для здоров'я чоловіка, який його викрив. Проте слід звернути увагу на те, що Вітренко застосував насильство **не з метою заволодіння** чужим майном, а **прагнучи уникнути затримання**. Майно на той момент вже було таємно викрадено. Через це слід кваліфікувати дії Вітренка як вчинення **двох різних кримінальних правопорушень**, про що йшлося (2 бали) (п. 4 постанови Пленуму ВС України №10 від 06.11. 2009).

Завдання XIII Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь із пропозиціями щодо оцінювання)

1. Законодавець зазначає, що **не визнаються кримінально-протиправними** дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і доставлення її відповідним органам влади, якщо при цьому **не було допущено перевищення заходів**, необхідних для затримання такої особи (3 бали). Перевищенням зазначених заходів визнається **умисне заподіяння** особі, що вчинила кримінальне правопорушення, тяжкої шкоди (зокрема, **тяжкого тілесного ушкодження**), яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці затримання (3 бали)

(ст. 38, 124 КК України). Аналіз дій спортсмена Михайла свідчить про наявність у нього в той момент **менш небезпечних** можливостей затримання винної особи, що він усвідомлював (1 бал). Формою вини Михайла є **непрямий умисел**. Законодавець зазначає, що непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання (ч. 3 ст. 24 КК України). Тож Михайло притягатиметься до кримінальної відповідальності за таке кримінальне правопорушення як **умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення**. Михайло є суб'єктом зазначеного кримінального правопорушення, бо йому вже виповнилося **16 років** (1 бал) (ст. 124, 22 КК України).

2. Якщо б Михайлу було 14 або 15 років, то він **не був би суб'єктом** згаданого **кримінального правопорушення** (1 бал) (ч. 2 ст. 22 КК України). У цьому випадку його **батьки** притягалися б до **адміністративної** відповідальності за неналежне виконання батьківських обов'язків у частині виховання сина та контролю за його поведінкою (1 бал) (ч. 4 ст. 184 КУпАП). Також він міг би бути **відповідачем** у цивільній справі щодо **відшкодування** заподіяної потерпілому майнової і моральної **шкоди**. Можлива була б **субсидіарна** відповідальність його **батьків** (1 бал) (ст. 1179 ЦК України). Також до Михайла застосовуватимуться **примусові заходи виховного характеру** без притягнення його до кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 97 КК України).

3. Якщо б винний в описаній ситуації отримав середньої тяжкості тілесне ушкодження, то дії Михайла вважалися б **правомірними** (1 бал).

Завдання XIV. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь із пропозиціями щодо оцінювання)

1. Петро буде притягнений до кримінальної відповідальності за **заздалегідь не обіцяне приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину**, яким у переважній

більшості випадків є вбивство (3 бали) (ст. 396 КК України). Проте слід зазначити, що в деяких випадках вбивство є нетяжким злочином (ст. 119, 118 КК України). У разі вчинення Дмитром цих, так званих привілейованих, видів вбивства Петро не притягатиметься до кримінальної відповідальності (2 бали).

2. Якщо б Петро був рідним братом Дмитра, то в описаній ситуації він би **не притягатися до кримінальної відповідальності** (1 бал). Законодавець зазначає, що не підлягають кримінальній відповідальності за заздалегідь не обіцяне приховування злочину члени сім'ї чи близькі родичі особи, яка вчинила злочин, коло яких визначається законом (2 бали) (ч. 2 ст. 396 КК України, ст. 3 КПК України).

3. Петро і Дмитро **не є співучасниками кримінального правопорушення** (1 бал). Важливе для даного висновку значення має та обставина, що Петро не обіцяв приховати вчинене Дмитром кримінальне правопорушення **заздалегідь, тобто до його закінчення** (2 бали). Якщо було б так, то зазначені особи були б співучасниками кримінального правопорушення, а саме умисного вбивства (1 бал). Тоді Дмитро був би виконавцем, а Петро – посі бником (2 бали). В описаній ситуації має місце феномен, який фахівці називають **причетністю до кримінального правопорушення** (1 бал). Причетністю до кримінального правопорушення є дія чи бездіяльність, яка пов'язана з вчиненням кримінального правопорушення, але не є співучастю в ньому (2 бали). **Заздалегідь не обіцяне приховування кримінального правопорушення** у виді тяжкого чи особливо тяжкого злочину є одним із різновидів причетності до кримінального правопорушення (1 бал).

Завдання XV. Проаналізуйте ситуацію

(орієнтовна відповідь із пропозиціями щодо оцінювання)

1. З аргументами батька хлопчика **не можна погодитися** (1 бал). Незважаючи на правовий статус особи, позбавленої батьківських прав, він **зобов'язаний відшкодувати** завдану сином шкоду (1 бал). Законодавець зазначає: батьки зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану дитиною, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав, **протягом трьох років** після позбавлення їх батьківських прав, якщо вони не доведуть, що ця шкода не є наслідком невиконання ними своїх батьківських обов'язків (3 бали) (ст. 1183 ЦК України). Поведінка Івана в описаній ситуації свідчить про те, що вона є **наслідком невиконання батьком своїх батьківських обов'язків** до моменту позбавлення його батьківських прав (1 бал).

2. Законодавець зазначає, що **особа, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою**, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування. Разом з тим **батьки** малолітньої або неповнолітньої дитини, які відшкодували завдану нею шкоду, **не мають права зворотної вимоги** до неї (2 бали) (ч. 5 ст. 1191 ЦК України).

Список використаних джерел

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.08.2023).

2. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14> (дата звернення: 13.08.2023).

3. Кодекс законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 13.08.2023).

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10> (дата звернення: 13.08.2023).

5. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2947-14> (дата звернення: 13.08.2023).

6. Податковий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17> (дата звернення: 13.08.2023).

7. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> (дата звернення: 3.08.2023).

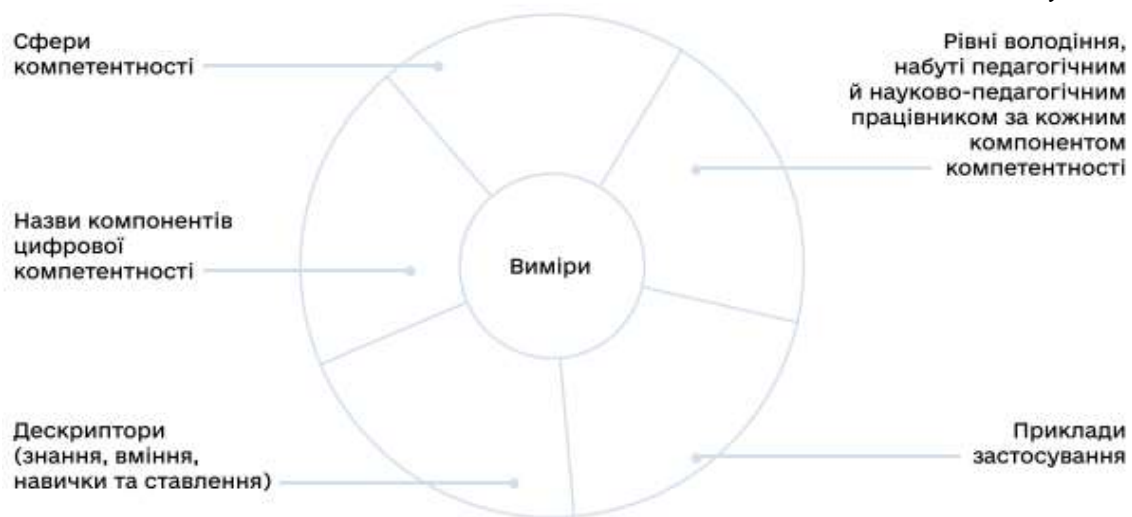
В Україні в організації освітнього процесу за досить короткий термін відбувся перехід на дистанційну форму навчання. Реальної апробації дистанційного навчання в системі освіти не було до 2020 року. Як показав огляд нормативних документів, у 2013 році Міністерством освіти і науки України (далі – МОН) було розроблено Положення про дистанційне навчання, яке частково доповнено у 2015 році [10]. Оновлене Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти було введено в дію лише у вересні 2020 року [11]. У травні 2020 року опубліковано методичні рекомендації щодо організації дистанційного навчання в закладах середньої освіти [9]. Педагогічні працівники вимушені були суттєво змінити форми, засоби, методи, прийоми та способи навчання, у швидкому темпі освоїти новий вид діяльності. Наразі освітяни усвідомлюють, що в майбутньому дистанційна та змішана форми навчання в різних форматах будуть продовжуватись і набирати потужностей, що, у свою чергу, спричинятиме зміни традиційних методик і підходів навчання. Однак, треба враховувати той факт, що сприйняття навчальної інформації під час очного навчання та в синхронному чи асинхронному режимах під час дистанційного навчання суттєво відрізняється. Окрім того, учителям слід пам'ятати, що ми вже працюємо з новим поколінням здобувачів освіти – поколінням Z, яким властиво: швидкість навчання та обробка інформації, можливість миттєво переключатися з одного виду діяльності на інший, а також діяти в умовах багатозадачності; малий обсяг пам'яті; несприйняття великих обсягів інформації, перевага надається малим фрагментам; незначна концентрація уваги, тому в них є бажання бачити замість тексту комікси, картинки, інфографіку тощо.

МОН визначило з-поміж 6 стратегічних пріоритетів та напрямів діяльності до 2030 року цифрову трансформацію освіти і науки [5]. «Цифрова трансформація у сфері освіти і науки – це комплексна робота над побудовою екосистеми цифрових рішень у сфері освіти та науки, включно зі створенням безпечного електронного освітнього середовища, забезпеченням необхідної цифрової інфраструктури закладів та установ освіти і науки, підвищення рівня цифрової компетентності, цифровою трансформацією процесів та послуг, а також автоматизацією збору і аналізу даних.» [6]. Всеукраїнська школа онлайн, створена МОН як вебплатформа для дистанційного та змішаного навчання учнів і методичної підтримки вчителів, потрапила в рейтинг топ-30 проєктів незалежної України. На платформі з 18 основних предметів для учнів 5-11 класів є основи правознавства [2]. МОН за підтримки партнерів створено для закладів освіти України всіх рівнів інформаційний ресурс «Цифрові сервіси для освіти України» [14]. Таким чином МОН забезпечило безкоштовний доступ закладів освіти України до кращих світових цифрових ресурсів та інструментів. Ресурс вже містить актуальну інформацію про такі сервіси, як Coursera, Udemy, edX, Labster, Zoom, Google Workspace, а інформація постійно оновлюється.

Наразі триває партнерство МОН і Міністерства цифрової трансформації України (далі – Мінцифра) щодо реформування освіти. Реалізація «Концепції розвитку цифрових компетентностей» передбачена на період до 2025 року [12]. Тому, відповідно до плану заходів Концепції, Мінцифра за підтримки МОН та інших партнерів у 2021 році розробила проєкт «Концептуально-референтна Рамка цифрової компетентності педагогічних і науково-педагогічних працівників» [4]. Рамка включає 5 вимірів, 5 сфер,

22 цифрові компетентності та 5 рівнів володіння. Проєкт Рамки опублікований для широкого експертного та громадського обговорення і подальшого вдосконалення. Поки що в цій Рамці зазначені такі п'ять вимірів: 1) сфери компетентності; 2) назви компонентів цифрової компетентності, що стосуються кожної сфери; 3) дескриптори (знання, вміння, навички та ставлення), застосовані відповідно до кожного компоненту компетентності; 4) рівні володіння, набуті педагогічним і науково-педагогічним працівником за кожним компонентом компетентності; 5) приклади застосування. Виміри представлені на рисунку 1 [4, с. 17].

Рисунок 1

«Цифрова компетентність – або впевнене та ґрунтовне користування засобами інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у цих сферах – є життєво необхідною для участі в сьгоднішньому соціально-економічному житті (European Parliament and the Council, 2006)» – написано в DigComp 2.0 [13, с. 7]. Отже, цифрове середовище (ІКТ) стимулює науковців і експертів до розроблення та апробації нових прийомів і методів формування цифрових компетентностей освітян, зокрема вчителів правознавства, при організації дистанційного навчання. У Проєкті, розробленому на виконання наказу МОН, зазначено: «Цифрова компетентність педагогічного й науково-педагогічного працівника – це складне динамічне цілісне інтегративне утворення особистості, яке є його багаторівневою професійно-особистісною характеристикою у сфері цифрових технологій і досвіду їхнього використання, що обумовлене, з одного боку, потребами та вимогами цифрового суспільства, а з іншого – появою цифрового освітнього простору, який змінює освітню (навчально-виховну) взаємодію всіх її учасників, характеризується широким залученням мережі Інтернет, цифрових систем зберігання та первинної систематизації даних, а також автоматизованих цифрових аналітичних систем (на основі нейромереж і штучного інтелекту), що дозволяє ефективніше здійснювати професійну діяльність і водночас вимагає (можливо – стимулює або потребує) постійного професійного саморозвитку» [8, с.50].

Підвищення рівня цифрової компетентності вчителя правознавства відбувається в умовах формальної і неформальної освіти. Освітняни здійснюють пошук онлайн-курсів, конференцій, вебінарів, літніх шкіл тощо. Педагогічні працівники отримують дієву допомогу на курсах підвищення кваліфікації, фахових і тематичних спецкурсах у дистанційній формі, зокрема викладачів КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» [3]. Активними учасниками програми «Цифрові інструменти Google для освіти» від МОН і Google Україна за дистанційною формою, що проводить ТОВ «Академія цифрового розвитку» з 25 липня 2022 року, стали 134,1 тис. освітян. І серед найбільшої

кількості учителів, які долучилися до програми, є Харківська область – 9961 особа [7]. У тому числі серед представників області є і педагогічний колектив КЗ «Дергачівський ліцей № 2». Не можна оминати й дистанційне навчання в серпні 2022 року цифрових навичок учителів ліцею щодо ведення шкільних журналів в електронному варіанті за темою «Електронний журнал у системі «Єдина школа» ТОВ «ТАТЛІ ТЕХНОЛОДЖІ». Це нові форми взаємодії учасників освітнього процесу – педагогів, учнів і батьків – за допомогою цифрових інструментів. Це стало прикладом для інших закладів громади щодо впровадження в освітній діяльності електронних журналів у 2022/2023 н. р. До того ж КЗ «Дергачівський ліцей № 2» є найпершим закладом у громаді, який із 2020/2021 н. р. дистанційне навчання організував на єдиній платформі Google Classroom. Це також стало поштовхом для інших шкіл громади обрати єдину платформу дистанційного навчання. Тобто освітяни постійно підвищують цифрову компетентність і діляться досвідом роботи з колегами, проводять майстер-клас, деякі стали тьюторами.

Тому вчителям правознавства запропоную методичні прийоми дистанційного мобільного навчання, які орієнтовані на різні форми діяльності учнів і види технічного оснащення та ґрунтуються на концепції BYOD (Bring Your Own Device) – «прийди зі своїм пристроєм», що передбачає пріоритет використання особистих мобільних пристроїв учнів [1].

Методичні прийоми

1. Відеонаочність

Мета: унаочнення навчальної інформації для покращання сприйняття та розуміння

Умови: програмне забезпечення, завантаження необхідних додатків і хмарних застосунків на пристроях учнів; наявність доступу до Інтернет-ресурсів.

Для вчителя: підготовка необхідних дидактичних відеоматеріалів; відбір додатків.

Для учня: перегляд і аналіз відповідних відеоматеріалів.

Діагностика результату: відповіді на запитання; можливість обговорення результатів перегляду.

2. **Навчальні дослідницькі проєкти.** Мобільні пристрої та хмарні технології дають можливість організувати проєктну діяльність на новому рівні, оскільки надають як нові інструменти, які завжди під рукою, так і зручну організаційну форму. У свою чергу, хмарна організація зберігання даних дозволяє здійснювати миттєвий обмін інформацією між групою учнів і вчителем. Крім цього, розробка мобільних додатків становить великий інтерес для учнів, бо їх поширення наймасштабніше.

Мета: розвиток креативності, уміння працювати в команді.

Умови: наявність мобільних пристроїв як цільових платформ; наявність механізмів дистанційної взаємодії між учнями та вчителем; наявність доступу до Інтернет-ресурсів.

Для вчителя: розробка тематики, плану та технологічної картки проєктів; організація проєктної діяльності учнів; надання допомоги учням на шляху досягнення поставленої мети проєктної роботи.

Для учня: виконання навчального дослідницького проєкту.

Діагностика результату: звіт, участь учнів у розробленні проєктів, пов'язаних із мобільними технологіями.

3. **Інтерактивне мобільне опитування і голосування.** Сервіси мобільного опитування дають можливість проводити тестування або формувальне оцінювання та отримати дані від усього класу, а не окремих учнів. Миттєвий зворотний зв'язок дозволяє в режимі реального часу відслідковувати досягнення або труднощі у вивченні матеріалу кожним учнем.

Мета: класна і домашня діагностика результатів. Створення дискусії на основі результатів опитування.

Умови: програмне забезпечення мобільного опитування на пристроях учнів або наявність доступу до хмарних форм опитування.

Для вчителя: підготовка групи питань; планування послідовності видачі питань; контроль за ходом опитування.

Для учня: формування особистої відповіді на поставлені питання на основі вивченого матеріалу та власних суджень.

Діагностика результату: залучення учнів до процесу голосування; фіксація рівня підготовки учнів у режимі реального часу; можливість миттєвого обговорення результатів опитування.

4. Пошук інформації в мережі Інтернет. Мобільні пристрої з доступом до Інтернет відкривають додаткові можливості пошуку нормативно-правових документів і перевірки інформації правового змісту завдяки тому, що, крім текстового запиту, можуть використовувати голосовий і графічний пошуковий запит. *Потенціал предмета «Правознавство» спрямований на формування ключових компетентностей, зокрема інформаційно-цифрової. Виходячи з цього, краще заохочувати використання мобільних пристроїв в освітніх цілях, а не забороняти їх.*

Мета: наявність доступу до мережі Інтернет і сервісів пошуку.

Для вчителя: створення проблемних ситуацій, що вимагають знаходження додаткової інформації для їх вирішення.

Для учня: вибір оптимальних способів і сервісів пошуку; здійснення пошуку розв'язання проблеми або питання.

Діагностика результату: освоєння учнями технології мобільного пошуку, медіаграмотність.

5. Дослідження з хмарними технологіями. Учні спільно, або в групах, або індивідуально досліджують будь-яке правове питання чи проблемне завдання, чи виконують практичну роботу. Мобільні і хмарні технології дозволяють створювати спільні електронні документи, презентації, дошки, які одночасно доступні для редагування декільком учням і вчителю. У груповій роботі кожен учасник досліджує свою частину, збирає необхідний матеріал і розміщує його в хмарному середовищі; на основі зібраних частин створюється групове повідомлення. Цей прийом застосовується як у класній, так і в домашній роботах.

Мета: інтерактивність у дослідженні завдань.

Умови: наявність матеріалів у хмарних сервісах, доступних учням; мобільний пристрій, що має доступ до мережі Інтернет.

Для вчителя: підготовка документів у хмарному середовищі та поширення посилання учням; підготовка навчальних завдань для виконання в хмарному середовищі.

Для учня: виконання практичного завдання в хмарному середовищі.

Діагностика результату: активне використання хмарних сервісів спільного доступу в процесі вирішення навчальних завдань.

6. Інтерактивне тестування та вікторина. Використання мобільних технологій для організації тестування та ігрового навчання дозволяє організувати індивідуальну і групову роботу у вигляді інтерактивних вікторин, тестів тощо. Подібний підхід сприяє розвитку в учнів умінь здійснювати контроль своєї діяльності в процесі досягнення результату. При визначенні обмеження за часом в учнів буде розвиватися вміння своєчасно планувати навчальну діяльність.

Мета: діагностична класна робота, перевірка домашнього завдання.

Умови: наявність мобільних пристроїв в учнів; наявність доступу до мережі Інтернет.

Для вчителя: підготовка тестових завдань або питань вікторини; контроль і організація діяльності учнів; обговорення та коригування дій учнів.

Для учня: участь у тестуванні чи вікторині; обговорення результатів.

Діагностика результату: залучення учнів до процесу тестування чи вікторини.

Висновок. Таким чином, ми докладно висвітлили реалізацію методичних прийомів. Описані вище методичні прийоми дистанційного мобільного навчання впроваджуються в практику навчання правознавства, оскільки смартфони наразі є більш поширеними гаджетами, ніж комп'ютерне обладнання. При цьому необхідно зауважити, що технологія BYOD сприяє зацікавленню здобувачів освіти до навчання, надає доступ до цифрових підручників та інших цифрових навчальних ресурсів у будь-якому місці з мережею Інтернет.

Список використаних джерел

1. Бабич А. З. Використання технології BYOD у процесі навчання в основній школі *Ukrainian Journal of Educational Studies and Information Technology*. 2017. № 2. С. 1–4.
2. Всеукраїнська школа онлайн. Основи правознавства. 9 клас. URL: <https://lms.e-school.net.ua/courses/course-v1:UIED+Law-9th-grade+2020/about> (дата звернення 14.06.2023)
3. Дистанційна освіта. Харківська академія неперервної освіти. URL: <http://newdl.edu-post-diploma.kharkov.ua/> (дата звернення 14.06.2023)
4. «Концептуально-референтна Рамка цифрової компетентності педагогічних і науково-педагогічних працівників». URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/2900-2629_frame_pedagogical.pdf (дата звернення 14.06.2023)
5. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/pro-ministerstvo/misiya-ta-funkciyi> (дата звернення 14.06.2023)
6. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/cifrova-transformaciya-osviti-ta-nauki> (дата звернення 14.06.2023)
7. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/cifrovi-instrumenti-google-dlya-osviti-ponad-134-tis-osvityan-doyednalisya-do-programi> (дата звернення 14.06.2023)
8. Опис цифрової компетентності педагогічного й науково-педагогічного працівника. Проект розроблено на виконання наказу МОН України № 38 від 15.01.2019. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/27905/1/digital%20comp%20teacher%20Morze.pdf> (дата звернення 15.06.2023)
9. Організація дистанційного навчання в школі: методичні рекомендації. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2020/metodichni%20recomendazii-dustanciynna%20osvita-2020.pdf> (дата звернення 14.06.2023)
10. Положення про дистанційне навчання № 466 від 25.04.2013 (Із змінами, внесеними згідно з наказами Міністерства освіти і науки № 660 від 01.06.2013, № 761 від 14.07.2015). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#n18> (дата звернення 14.06.2023)
11. Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти. Наказ МОН України № 1115 від 08.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0941-20#Text> (дата звернення 14.06.2023)
12. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 167- р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text> (дата звернення 14.06.2023)
13. Система цифрової компетентності громадян. DigComp 2.0. URL: <https://binpo.com.ua/wp-content/uploads/2021/04/DigComp2.0%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96-%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD.pdf> (дата звернення 15.06.2023)
14. Цифрові сервіси для освіти України. URL: <https://mooc4ua.online/> (дата звернення 14.06.2023)

**Практичні аспекти реалізації змісту шкільної правової освіти
(з досвіду роботи)****Міжпредметні зв'язки на уроках правознавства**

Махаріна Лариса

Виховання та формування активних громадян завжди було першочерговим завданням будь-якої держави. Поняття «державність» і «громадянськість» пов'язані між собою. Особливо актуальним є це питання для сучасної України. Нашій державі 32 роки, але, на жаль, за довгі роки поневолення України громадянська позиція не набула належного розвитку. І це яскраво виявили події російсько-української війни. Частина з тих, хто має паспорт громадянина, залишаються просто населенням України, бо їхніми цінностями є споживання і задоволення власних потреб.

Формування у молоді активної громадянської позиції є важливим завданням системи освіти. Необхідно формувати у здобувачів освіти навички розуміння засад демократичного врядування, ролі місцевих громад, відповідальності кожного виборця за свій голос, протидії дезінформації.

Важливо, щоб молодь мала сучасне уявлення про розвиток суспільства, держави, права. Необхідно допомогти юним громадянам побачити державу, право, права людини навколо себе, бо зазвичай вони існують тільки як теоретичні категорії.

Міжпредметні зв'язки дозволяють залучати матеріал з інших предметів суспільно-гуманітарного циклу й вивчати їх не відірвано один від одного та від реальності, формувати позитивне ставлення до держави і права.

Пропоную завдання, які використовую на уроках правознавства.

I. Визначити ознаки держави:

А) «Територія держави була визначена Зборівським договором 1649 року. Вона складалася з трьох воєводств: Київського, Чернігівського, Брацлавського. На її території мешкало 1,6 – 2 млн жителів. Замість воєводств і повітів утворилися полки і сотні. Столицею стало місто Чигирин. Верховним органом держави стала Генеральна військова рада. Вона вирішувала найважливіші питання: обрання гетьмана і генеральних старшин, вела зовнішню політику, здійснювала правосуддя. З 1649 року на чільному місці в державі утвердився гетьман. Головними джерелами фінансових надходжень були податки. Найвищим судовим органом був Генеральний військовий суд. В усіх офіційних виступах, універсалах, діловодстві гетьман і старшина послуговувалися українською мовою... Упродовж 1648-1649 років чисельність збройних сил держави сягала 80 – 100 тис. досвідчених воїнів... Державним гербом був герб Війська Запорозького, на якому зображений козак із шаблею при боці й рушницею на лівому плечі» [1, с. 126].

Б) «У відозві від 1 листопада 1918 року Українська Національна Рада проголосила створення держави. Її назву й територіальні межі закріпив Закон, ухвалений 13 листопада: «Держава ...має назву Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР)». Закон утверджував державну самостійність ЗУНР. Ним же було затверджено герб держави – Золотий Лев на синьому тлі, та прапор – блакитно-жовтий... Упродовж грудня – січня 1919 року відбулася організація Української Галицької Армії» [2, с. 172].

II. Визначити функції держави:

А) «Згідно з наказом МОН України, регіональним департаментам освіти й науки необхідно забезпечити організацію та проведення до 01.09.2017 р. атестацію керівників навчальних закладів» (з газети «Україна молода», 16-17.08.2017 р.).

Б) «2-ге місце у світі за обсягами експорту зерна після США планує вибороти в поточному році Україна. Зокрема, країна планує зайняти на світовому ринку 3-тє місце в торгівлі кукурудзою; 4-те – ячменю, 6-те – пшениці. Про це повідомив міністр аграрної політики та продовольства» (з газети «Україна молода», 16-17.08.2017).

В) «12,8 млн гривень виділив Кабмін Міністерству охорони здоров'я на ремонт санаторію «Юність» у Сімеїзі» (з газети «Україна молода», 16-17.08.2017).

Г) «Кабінет Міністрів збільшив кількість пріоритетних галузей економіки до п'яти. Новою галуззю, як і передбачалося, став туризм...» (з газети «Україна молода, 23-24.08.2017»).

Д) «НАТО допоможе Україні у справі перезахоронення радіоактивних відходів. Вартість проекту становить 25 млн дол. Проект розрахований на чотири роки» (з газети «Україна молода», 23-24.08.2017).

III. Про які соціальні норми йдеться?

А) «Основою віровчення соцініан було визнання істинним лише Бога Отця з трьох осіб Святої Трійці. Вони заперечували ікони і всю церковну зовнішню обрядовість, не визнавали воєн і смертної кари...» [1, с. 25].

Б) «Сходини братства відбувались щонайменше раз на місяць. Раз на рік відбувалося загальне зібрання, на якому вибирали старшину – старших братів. За кожну провину брат платив кару воском або мав відсидіти певний час на церковній дзвіниці» [1, с. 28].

В) «Французький історик XVIII ст. Ж.-Б. Шерер писав «...Запорозькі й українські козаки...насилали кургани, або пагорби, щоб ховати в них тих, хто відзначився мужністю і хоробрістю»» [1, с. 40].

Г) «Священники вчать сиріт і не дозволяють, щоб вони тинялись неуками по вулицях» [1, с. 86].

Д) «За вбивство шляхтича шляхтич мав заплатити 100 кіп грошей (60 крб) «головщини» родині вбитого і стільки «вини» (штрафу) Великому князеві (Литовський статут)» [1, с. 15].

IV. Права людини

А) «Слідчий відкинув мої свідчення; він не дозволив мені їх записати, вирвав папір з рук, рвав папери, якщо я писав не те, що він хотів. Вживаючи різкі вислови та інші засоби психічного впливу, він наполягав, щоб я покався в усьому, у чому мене, мовляв, викривають свідчення інших залучених – їх ціла купа і вони одногосно вказують на мене, як на керівника. Якщо я підтверджу їх і щиросердне каяття, це полегшить долю всіх залучених і мою, у протилежному випадку будуть заарештовані усі близькі мені особи, будуть здійснені десятки повальних обшуків, розорені десятки квартир, зірвані підлоги і стіни, близькі мені особи будуть вислані до концентраційних таборів, де їх розстріляють... (з листа М. Грушевського до Й. Сталіна)» [3, с. 241].

- Які права порушені в запропонованому джерелі?
- Хто і яким чином порушує права людини?
- До чого може призвести масове та систематичне порушення прав людини?

Б) «Щоб зібратися, мені не дали ні хвилини. В чому був – в тому і повезли. Їхали 18 діб у телячих вагонах. Доки не виїхали з Криму, не давали ні їсти, ні пити. На дверях замок, люки зачинені.. В Узбекистані ми жили під навісами в старих будинках, там, де тримали худобу...Кому як пощастило. Ми довго шукали один одного, щоб з'єднати сім'ю: батьки, четверо братів і сестра. Ми завжди жили очікуванням знову побачити Бахчисарай, кожного дня шукали можливість повернутися на батьківщину. От тільки нам дуже заважала комендатура. Ми не могли виходити з району, де жили, а якщо виходили, могли запросто отримати двадцять років таборів без суду і слідства (Рустем Умеров, киримли, прожив у депортації більше сорока років)» [4, с. 44].

- Які види насильства були застосовані до кримських татар?
- Чи можемо вважати їх порушенням прав людини? Чому?

В) « 2. Оголошуються підозрілими: 1) ті, хто своєю поведінкою або зв'язками, промовами або творами проявили себе прибічниками тиранії, феодалізму і ворогами свободи; 2) ті, хто не може підтвердити джерела свого існування і факт виконання своїх громадянських обов'язків; 3) ті, кому у виданні свідоцтва про благонадійність; 4) державні службовці, усунені або зміщені із своїх посад Національним Конвентом або його комісарами; 5) ті, з колишніх дворян, які є чоловіками, дружинами, батьками, матерями, синами або дочками, братами, сестрами або колишніми служками емігрантів, якщо вони не проявили постійно своєї відданості Республіці; 6) ті, хто емігрував у період від 7 липня 1789 р. до 8 квітня 1792 р. (витяг із Декрету «Про підозрілих, 17.09.1793»)» [5].

- Чи порушувалися права людини в законах якобінців?
- Які саме права людини порушені?

Отже, міжпредметні зв'язки можна використовувати на різних етапах уроку правознавства.

Список використаних джерел

1. Струкевич О. К., Ромаюк І. М., Пірус Т. Н. Історія України: підручник для 8-го класу загальноосвіт. навч. закл. К.: Грамота, 2008. 272 с.
2. Реєнт О. Історія України: підручник для 10 класу загальноосвіт. навч. закл. Рівень стандарту, академічний рівень. К.: Генеза, 2010.
3. Історія епохи очима людини. Україна та Європа у 1900 – 1939 роках: навч. посіб. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Ю. Комарова, В. Мисан, А. Осмоловський та ін. – К.: Генеза, 2004. – 256 с.
4. Все ще повертаючись до Криму: дослідження історії прав людини через медіа. Посібник з навчання прав людини через медіа. Львів: Резонанс, 2011. 116 с.
5. Декрет про підозрілих [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrniga.org.ua>

Сучасні підходи та практичне застосування навчальних методів на уроках правознавства у спеціалізованому закладі

Сосновська Зоя, Ретунська Поліна

Україна як держава проживає зараз один із найскладніших етапів свого формування – виборює своє право на існування, державність, на свою історію, на свою культуру, європейські правові цінності, що значно змінює підходи та педагогічні методи для навчання та виховання учнів. Необхідно навчити дітей правильно діяти в реальних життєвих ситуаціях, приймати правильні рішення в межах чинного законодавства, бути

відповідальними громадянами. *Основне завдання вивчення правознавства в закладі освіти – підготувати учнів до самотійного життя в нових реаліях світу, що змінюється щодня.*

Саме під час вивчення профільного курсу правознавства закладаються основи правомірної поведінки учнів, виробляються уміння аналізувати суспільно-політичні події в Україні та світі, критично їх оцінювати. Монолог учителя на занятті в сучасних умовах вже не є ефективним методом навчання, як раніше. *Зараз потрібно не просто навчати, а вчити самотійно вчитися* [1, с. 121].

Реалізація такого завдання вимагає значних змін як у компонентах освіти, так і в методах навчання. Планувати урок правознавства необхідно так, щоб учень мав можливість самотійного пошуку в набутті нових знань, у розв'язанні питань проблемного характеру. Створення на занятті атмосфери доброзичливості дає можливість кожній дитині, незалежно від рівня підготовленості, вільно висловлювати свою точку зору, бути почутими та позитивно реагувати на конструктивну критику. Атмосфера діалогу з учителем і однокласниками формує впевненість у собі, вільне володіння термінами і поняттями, рівень культури мови, що з часом переростає у фахову майстерність працівника правоохоронних органів.

Саме з метою опанування професійних навичок вступають на навчання до ліцею з профільним рівнем вивчення правознавства учні, мріючи продовжити династію правоохоронців.

Для цього ми намагаємося використовувати інтерактивні методики на занятті (онлайн чи офлайн), навчати дітей вчитися та відчувати задоволення від самого процесу навчання. Найбільш ефективними з цих методів є проведення ділових ігор, дискусій, аналіз нормативних актів, застосування «мозкового штурму», роботи в парах і малих групах, індивідуальні та групові творчі вправи. Це навчає молоду людину ефективно керувати своєю поведінкою, будувати відносини з іншими людьми й ефективно взаємодіяти з державними органами та їх представниками в подальшому житті та професії [4, с. 98].

Великий педагог К. Д. Ушинський стверджував, що для дитини гра – це дійсність, і дійсність значно цікавіша, ніж та, яка її оточує. Цікава вона для дитини тому, що частково є її творінням. Рольова гра виховує потребу знати, що дитина не опиниться поза грою. У практичній діяльності найкращий результат дає впровадження роботи у малих групах (4 – 6 осіб), де учні самотійно формують групи зі своїми друзями й мають високий рівень розкутості.

Процес роботи над підготовкою теми заняття має постійно контролюватися педагогом. Він є координатором, який надає поради, змінює напрям роботи і підбір необхідного матеріалу. Підсилюється згуртованість колективу, підвищується ефективність уроку, росте рівень зацікавленості предметом. Рецензування відповіді товариша і практика проведення автентичного оцінювання сприяють покращенню комунікативних навичок учнів [10, с. 21].

Для формування стійкої навички уміння учнів працювати з документами та джерелами на занятті моделюється професійна діяльність.

Один із прикладів: «Судове засідання». Кожен учасник має діяти за процесуальними вимогами щодо їх ролі: суддя, прокурор, захисник, присяжні; оголошується юридична задача, розподіляються ролі, встановлюється регламент. *Метою такого прийому є надання правової оцінки наведеним юридичним фактам при розгляді ситуації та застосування текстів нормативних актів.* Побудова уроків таким чином дає можливість педагогу виявити прогалини у знаннях і психолого-педагогічні особливості кожної дитини, а найслабший учень має змогу опанувати бодай мінімум

знань. Учня ставимо в центр шкільних відносин і намагаємося зробити все, щоб кожній дитині забезпечити максимальний розвиток [3; 9, с. 12].

Інший приклад. Проєкт підготовлений заздалегідь.

Тема проєкту: «Звичаї, правила та закони в різні періоди державотворення України».

Мета: ознайомити учнів з історичними особливостями появи звичаїв, правил і законів України; їх модернізація відповідно до періоду становлення державності; навчити розрізняти поняття і пов'язувати з певним періодом; набуття навичок роботи у малій групі, колективного обговорення питань навчання; складання та виконання правил колективного життя; аналізувати правову ситуацію; формувати розуміння необхідності дотримання законів і правил суспільного життя; виховувати в учнів активну громадянську позицію [12, с. 65].

Підготовка проєкту до презентації:

У ході підготовки учні об'єднуються в малі групи для роботи над окремими аспектами загального завдання. Передбачається об'єднання зусиль школярів, учителів, родини.

1-ша група готує матеріал на тему «Що таке звичаї, традиції, правила, коли вони виникли і чому їх необхідно дотримуватися? Якими повинні бути правила (у формі презентації)».

2-га група готує матеріал на тему «Правила співіснування людей у суспільстві. Класифікація правових норм, їх історичний розвиток».

3-тя група готує матеріал на тему «Закони, що мають найвищу юридичну силу. Що таке Конституція?».

Що потрібно для захисту?

1. Доповідь за визначеною темою.
2. Розробка групи, яка розкриває концепцію питання.
3. Презентація науково-теоретичного узагальнення обраної проблеми.
5. Демонстраційний стенд, який складається з декількох планшетів, кожний з яких відповідно ілюструє етапи роботи над проєктом (за технічною можливістю).

Представлення матеріалів дослідження

Може виконуватись у різних формах: виступ перед учнівським колективом; розігрування рольової гри (доповідач, опонент, рецензент, спостерігач); видання правового журналу [6, с. 63].

Завдання проєкту:

- проінформувати аудиторію про актуальність обраної проблеми;
- ознайомити учасників проєкту з результатами етапу збору та аналізу інформації;
- розповісти про практичну діяльність у ході реалізації проєкту й
- у цікавій, ігровій формі опанувати теоретичні та практичні знання.

Правила представлення результатів проєкту:

1. Для усних повідомлень відводиться 4-5 хв, протягом яких подається найважливіша інформація одного з етапів вирішення проблеми з використанням демонстраційного стенду або презентації.

2. У представленні проєкту беруть участь усі учасники дослідження: це буде переконливим свідченням того, що всі учні разом працювали над ним.

3. Під час виступу можна використовувати заздалегідь підготовлені записи, але не бажано ними користуватися, відповідаючи на уточнюючі запитання учасників проєкту.

4. Підкріплювати факти юридичними обґрунтуваннями.

Критерії оцінювання проєкту:

1. Значущість і актуальність порушених проблем.

2. Коректність запропонованих методів дослідження та методів обробки отриманих результатів.

3. Активність учасників проєкту відповідно до їхніх індивідуальних здібностей.

4. Характер відносин і взаємодопомоги учасників.

5. Уміння аргументувати свої висновки, лаконічність відповідей.

6. Естетичне оформлення результатів виконаного проєкту та рівень навченості використання джерельної бази.

Інтерактивне навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка має передбачувану мету – створити комфортні умови навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність. Додатковий азарт, що сприяє засвоєнню знань за темою, додається за рахунок методу змагальності. *Під час інтерактивного навчання учні вчать бути демократичними, спілкуватися з іншими людьми, критично мислити, приймати продумані рішення* [7, с. 14].

Те, що я чую, я забуваю.

Те, що я бачу, я пам'ятаю.

Те, що я роблю, я розумію.

Ці три твердження обґрунтовують необхідність використання активних методів навчання.

Учитель постійно працює над собою, бо має бути цікавим новій генерації громадян України, має бути драйвером руху євроінтеграційних процесів у освіті, експериментатором із життєвим досвідом.

Список використаної літератури

1. Андрусишин Б. І., Гуз А. М. Методика викладання шкільного курсу «Основи правознавства»: підручник. К.: Знання, 2008. 301 с.
2. Бистрова Н. Інноваційні методи навчання у вищій школі України. URL: <http://apir.org.ua/wpcontent/uploads/2015/04/Bystrova.pdf>
3. Державний стандарт базової та повної середньої освіти (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14.01.2004 р., № 24)
4. Кметь В. Б. Використання пізнавальних завдань і задач у пошуково-дослідницькій діяльності учнів. *Історія та правознавство*. 2007. № 14 (114).
5. Крапив'янський С. М. Методика викладання «Основ правознавства». Курс лекцій. Ніжин: Видавництво НДУ імені М. Гоголя, 2004. 212 с
6. Криштанович М. Ф. Шляхи впровадження сучасних інформаційних технологій та інноваційних методик викладання правознавства у закладах загальної середньої освіти. *Теоретичний та науково-методичний часопис. Вища освіта України*. 2019. 2 (73). С. 63–67.
7. Ніколаєва О. Колективний проєкт: підготовка та захист: Технологія реалізації методу проєктів. *Завуч (Шкільний світ)*. 2005. № 31. С.14 – 17.
8. Пантелей Л. М. Застосування методу проєктів для формування ключових компетентностей особистості. *Історія та правознавство*. 2006. № 8-9. С. 21 – 23.
9. Поліщук Л. Рольова гра на уроках історії та права. *Історія України*. 2003. № 2. С. 12–13.
10. Софій Н. Інноваційні методи навчання і виховання. *Сучасна освіта*. 2007, 28 жовтня.
11. Чужикова В. Г. Методика викладання права. К: КНЕУ, 2009.
12. Шкуропат Л. Розвиток самодостатньої особистості через впровадження проєктної технології. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2005. № 5-6. С. 65 – 68.

Особливості формування критичного мислення в сучасних здобувачів освіти на уроках основ правознавства

Зеленова Анастасія, Ашортія Євген

Останнім часом стає все більш актуальним розвиток критичного мислення учнів. І цьому є декілька причин. По-перше, це загальна світова тенденція, що полягає в запиті суспільства на формування креативних, активних, свідомих громадян, ефективних робітників, які мають свою точку зору та здатні її висловити й обстоювати, тобто аргументувати та доводити. По-друге, це вплив інформаційної революції, яка зруйнувала стереотипи ставлення до інформації, позаяк на людину ллється могутній її потік із різноманітних джерел (телебачення, радіо, інтернет, телеграм-канали, You Tube тощо). Розібратись, де правда, а де неправда, часом буває дуже непросто навіть дорослим, що вже казати про учнівську молодь. Крім того, сучасні учні мають великі проблеми саме з критичним мисленням тому, що беззастережно довіряють відомостям із мережі. По-третє, критичне мислення громадян – це запорука розвитку демократичного суспільства, оскільки в демократичному суспільстві на перше місце виходить здатність і готовність оцінювати ситуацію критично. По-четверте, це необхідність озброїти молодь відповідним інтелектуальним механізмом з огляду на ту інформаційну війну, що веде проти нашої Батьківщини Російська Федерація. Адже в хід іде все – від відвертої брехні до мистецьки замаскованих під правду фейків, якими переповнене інформаційне поле.

Основний тягар формування та розвитку критичного мислення учнів природно лягає на заклади освіти, адже саме там цілеспрямовано та організовано відбувається формування особистості школяра. І особливої уваги заслуговує в цьому сенсі суспільствознавча галузь (історія України, всесвітня історія, громадянська освіта, основи правознавства).

Проблема, якій присвячене наше дослідження, – особливості формування критичного мислення в сучасних школярів на уроках основ правознавства.

Але перш ніж перейти до викладу наших міркувань щодо конкретних методів, прийомів, вправ, ефективного застосування яких веде до бажаного результату, треба визначитися з розумінням самого терміна «критичне мислення», проаналізувати, принаймні коротко, різноманітність думок учених щодо цього непростого поняття.

Як вважає засновник Інституту Критичного мислення Метью Ліпман [5, р. 3], критичне мислення – це процес самостійного та відповідального ухвалення рішень на підставі критеріїв і контексту, що супроводжується самокорекцією. Це визначення, на нашу думку, не дає відповіді на питання «що саме потрібно формувати у молоді для того, щоб вона була конкурентоздатною в сучасному світі».

Дослідники Н. Дауд і З. Хусін, констатуючи, що є багато визначень критичного мислення, зауважують, що всі науковці єдині в одному: критичне мислення – це свідомі зусилля з визначення того, які твердження вважати правильними, а які – ні [4]. На наш погляд, це доволі таки спрощене твердження, хоча, можливо, воно відображає саму сутність критичного мислення.

Українські дослідники О. Пометун і Н. Гупан розглядають його саме з педагогічної точки зору, розуміють як такий тип мислення, що характеризується здатністю людини: бачити проблеми, ставити запитання; аналізувати, порівнювати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел; висувати гіпотези та оцінювати альтернативи; робити свідомий вибір, приймати рішення та обґрунтовувати його [2].

Таке визначення дає можливість педагогам-практикам бачити чітку структуру цієї якості та, відповідно, вибудовувати ті методики, прийоми тощо, націлювати їх конкретно на той чи інший його елемент.

Отже, критичне мислення включає в себе вміння ставити запитання, визначати правильні твердження, самостійно приймати рішення.

Ми розглянемо спочатку приклади традиційних (класичних) методів і прийомів, які застосовуються для формування критичного мислення здобувачів освіти. Їх використовують під час вивчення майже всіх предметів у закладі освіти, у тому числі й основ правознавства.

Для формування здатності бачити проблеми, ставити запитання часто використовують «**Кола Вена**» [1], що призначені для набуття навичок аналізу та синтезу нової інформації. Обов'язковим елементом цієї методики є виділення спочатку вчителем, а згодом і учнями проблем, які вирішуються протягом розкриття теми. Інформація, що стосується кожної проблеми, заноситься в окреме коло. У спільну частину записується інформація, що стосується усіх виділених складових.

Для формування здатності аналізувати, порівнювати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел використовують **метод маркованого читання**, що дозволяє критично осмислити будь-яку інформацію та встановити її зв'язки з уже відомою інформацією через роботу з текстом. Цей метод доцільний на стадії усвідомлення інформації. На практиці метод маркованого читання являє собою таблицю, яка заповнюється системою знаків у процесі отримання нової інформації.

Для формування здатності висувати гіпотези й оцінювати альтернативи багато вчителів використовують «**Генератор ідей**» – прийом організації індивідуальної та групової роботи учнів на будь-якому етапі уроку, що дозволяє з'ясувати думки учнів із проблеми уроку.

Алгоритм повідомлення інформації:

- пряме запитання про те, що відомо учням із проблеми уроку;
- кожен учень висловлює все, що знає з проблеми (індивідуальна робота);
- обмін інформацією в парах чи групах (групова робота), з'ясовуються збіги та розбіжності у баченні проблеми;
- презентація кожною групою по черзі свого бачення розв'язання проблеми уроку, намагаючись не повторювати раніше сказаного (складається список ідей);
- фіксація вчителем усіх ідей, навіть помилкових, без коментарів;
- виправлення помилок.

Цей метод подібний до загальновідомого «Мозкового штурму».

Для формування здатності робити свідомий вибір, приймати рішення та обґрунтовувати його можна задіяти «**Логічне дерево**». Використовується для обговорення проблем, пошуку та прийняття рішень. Ефективний розгляд проблеми з різних точок зору. Тоді рішення приймається на базі фактів та їх аналізу. Коріння – то проблема, що розглядається. На основних гілках відзначають причини виникнення проблеми. На допоміжних гілках розташовуються факти, що підтверджують наявність сформульованих причин. Записи мають бути короткими, являти собою ключові слова або фрази, що відбивають суть.

Ці та інші методи і прийоми відносяться до групи інтерактивних і їх уже можна вважати традиційними. Вони роками давали результат, але в умовах інформаційного суспільства вже не є такими ефективними, як ще десять років тому. Бо зараз педагоги стикаються з так званім цифровим поколінням, що відрізняється від своїх попередників дуже суттєво. У більшості вони активно не бажають читати навіть короткі тексти, вони

не бачать сенсу щось запам'ятовувати, адже є Вікіпедія; вони, як правило, візуали, і в них знижений поріг критичності.

Карантин, пов'язаний з COVID – 19, дистанційне навчання у зв'язку з воєнним станом принесли свої зміни в освітній процес, тому використання інформаційно-комунікаційних технологій вчителем основ правознавства та учнями набуло ще більшої актуальності. *Поряд із класичними прийомами для формування критичного мислення в сучасних школярів на уроках основ правознавства треба використовувати цифрові.*

Можливість створення вправ надає програма Wordwall, яка є цифровою платформою, що пропонує інструменти для створення вправ в Інтернеті. Цей інструмент широко використовується вчителями різних профілів на різноманітних етапах уроку. Програма Wordwall [6] дозволяє створити інтерактивні вправи, спрямовані на формування громадянської та водночас цифрової компетентностей учнів, у тому числі й формування критичного мислення. Ми створили інтерактивні вправи для учнів 9-10 класів.

Формування громадянської компетентності, до якої входить критичне мислення, є важливим завданням сучасної нової української школи. Для вимірювання стану сформованості такої компетентності здійснюється формувальне оцінювання.

Формувальне оцінювання вимірює процес навчання учнів і сформованості критичного мислення. Воно має на меті підтримати навчальний поступ учнів, зокрема, їхнє бажання навчатися; прагнення до покращення навчальних результатів.

Цифрові відзнаки (цифрові бейджі) дають можливість продемонструвати те, як вони застосовують набуті навички критичного мислення, та застосувати їх у реальних ситуаціях, або наближених до реальності сценаріях, використовуючи прямі докази в середовищі, що структурується самим учнем. Отже, учні можуть продемонструвати компетентність і довести свою майстерність.

Можливість створення бейджа надає програма Badgecraft, яка є цифровою платформою, що пропонує інструменти для управління своїми досягненнями в Інтернеті. Програма Badgecraft [3] дозволяє створити бейджі, спрямовані на вимірювання сформованості критичного мислення та водночас цифрової компетентностей учнів.

До бейджа добирається завдання для учнів, наприклад: «Переглянь відео за посиланням. На скільки відсотків інформації з відео можна довіряти? Чому?». Виконавши завдання через мобільний додаток, учні отримують бейдж із результатами досягнень. (Додаток 2)

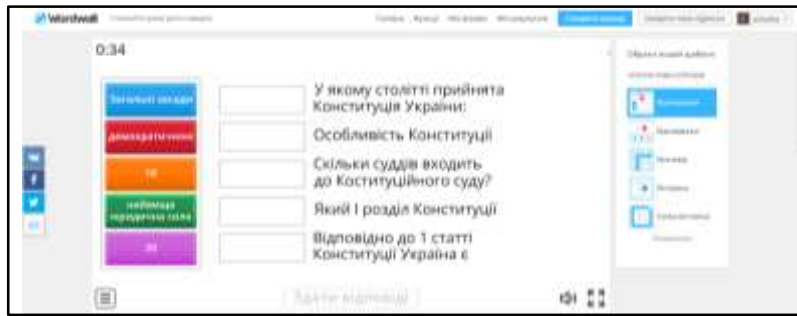
Отже, традиційні та цифрові методи та прийоми дозволяють формувати критичне мислення на уроках основ правознавства. Водночас хочемо зауважити, що, на наше переконання, ніяка дистанційна освіта, ніякі цифрові технології не зможуть замінити живого спілкування вчителя з учнями, його педагогічної інтуїції, його педагогічної майстерності та харизми. Інформаційні технології – це лише інструмент, що допомагає досягти результату в педагогічному процесі.

Список використаних джерел

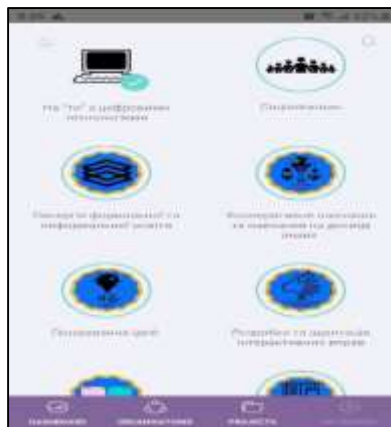
1. Метод критичного мислення Кола Вена (Діаграма Вена). URL: <https://vseosvita.ua/library/metod-kriticnogo-mislenna-kola-vena-diagrama-vena-433658.html>
2. Пометун О., Гупан Н. Як розвивати критичне мислення учнів за допомогою нового підручника з історії України. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/158553949.pdf>
3. Badgecraft – URL: <https://www.slideshare.net/badgecraft>
4. Daud N. M. Developing Critical Thinking Skills in Computer-Aided Extended Reading Classes / Daud N. M., Husin Z. // British Journal of Educational Technology. – 2004. – Vol. 35, # 4. – P. 477 – 488.
5. Lipman M. Critical thinking: What can it be? / Matthew Lipman. – Institute of Critical Thinking. Resource Publication, 1988. – Series 1. – № 1. – 12 p.
6. The easy way to create your own teaching resources. – URL: <https://wordwall.net/>

Додатки

Додаток 1

Додаток 2

Медіаосвіта як процес розвитку й саморозвитку особистості сучасного школяра на уроках правознавства

Іванченко Олена

У своїй статті я хочу показати, що медіаосвіта як процес розвитку й саморозвитку особистості сучасного школяра потрібна для того, щоб усвідомлено сприймати, швидко мислити, роз'яснювати медіатексти з метою розширення загальних, соціокультурних, професійних знань і відносно стійких властивостей особистості школяра.

У час, коли Україна потерпає і від реальної, і від інформаційної війни, учителям важливо закласти дітям основи медіаграмотності, навчити їх працювати з різними джерелами, зокрема добирати, засвоювати, обробляти, видозмінювати інформаційні повідомлення.

Я вважаю, що сучасний розвиток освіти не може відбуватися без використання засобів масової комунікації та інформаційних технологій. Ці засоби виконують такі функції: інформаційну, виховну, просвітницьку, розважальну та інші.

Щоб удосконалити якість сучасної освіти в Інтернет-суспільстві, зробити так, щоб вона була доступна та ефективна, підготувати школярів до життя і діяльності,

сьогодні доцільно враховувати процеси інформаційно-технологічного розвитку різних галузей [1].

Згідно з державною програмою «Освіта» освітній процес у школі має бути направлений на формування та розвиток пізнавальної мотивації особистості й активності школярів. У зв'язку з цим значно актуалізується проблема розвитку медіаосвіти школярів.

На уроках суспільствознавчих дисциплін медіаосвіту можна розглядати як навчання з метою виховання учнів, здатних формувати власну думку на основі доступної їм інформації.

Є низка завдань, що можуть вирішити проблеми застосування нових технологій у навчальному процесі. Серед них: належне оснащення закладів освіти технологічними засобами, підготовленість педагогів, зміна традиційної системи, з урахуванням потреб сучасного суспільства у формуванні самостійного критичного мислення школярів.

Медіаосвіта сприяє розвитку дитини, її інтелектуального і творчого потенціалу, здібностей, самостійного мислення, економії часу та вільному доступу інформації. Саме в рамках медіаосвіти особистість розвиває своє вміння орієнтуватись у вільному доступі інформації, а також підвищує рівень грамотності у сфері медіа.

Кінцева мета – розвиток медіаграмотності учнів, що сприяє спілкуванню з медіа під критичним кутом зору, розумінню значимості медіа в житті кожної людини.

Розвивати медіаграмотність потрібно саме в шкільному віці, тому що:

- 1) підлітковий етап є важливою складовою в житті розвитку дитини: фізичного, інтелектуального, психологічного та емоційного;
- 2) дітям важко опрацювати самостійно подану інформацію, їм потрібно проявити активність, творчу індивідуальність і вміння коректно мислити.

Медіаосвітня програма дає учням знання про інформаційне середовище, формує медіакультуру та розширює світогляд [3].

У світі акцентовано увагу на питання щодо сучасних інформаційних технологій, їх ролі в громадському суспільстві. Водночас слід розуміти, що є небезпека й ризики для молодого покоління, які несуть із собою засоби мас-медіа, обмежуючи фізичний розвиток і живе спілкування. Тому для вчителів визначено такі основні завдання:

1. Формування інформаційної культури.
2. Ознайомлення учнів із комп'ютерними технологіями для опрацювання інформації.
3. Уміння протистояти агресії медіасередовища і зберегти відчуття психологічного стану при використанні інтернет-середовища.
4. Формування рефлексії та критичного мислення, як психологічних механізмів.
5. Створення здатності до медіаторчості для компетентного і здорового особистісного самовираження, реалізації життєвих завдань [2].

Я формую в учнів такі вміння: використовувати різні джерела інформації; класифікувати інформаційні джерела; користуватися новими інформаційними технологіями; переробляти інформацію для отримання певного продукту; аналізувати та критично ставитися до інформації; розуміти й усвідомлювати інформацію

За новою навчальною програмою з правознавства 2022 року передбачено нові теми, зокрема «Правовий режим надзвичайного стану», практичне заняття «Особливості додержання прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб в умовах правового режиму надзвичайного або воєнного стану», що потребують формування наскрізних ліній та компетентностей, а саме – громадянської відповідальності, інформаційно-комунікативної (на що я і звертаю увагу на своїх уроках).

На сайті www.Citizen.in.ua є чимало методичних матеріалів, інформації про вебінари, навчальні семінари, конференції для педагогів. Також Асоціація викладачів історії, громадянства та суспільних дисциплін «Нова доба» надсилає інформаційну добірку ресурсів, які можна використовувати під час викладання.

На сайті Академії української преси в розділі «Видання» є достатньо методичних посібників для суспільних дисциплін. Зокрема, я використовую «Практичний посібник з медіаграмотності для мультиплікаторів». Це збірка практичних порад і методик, у якій зроблено акцент на інтерактивних тренувальних вправах.

Платформа Prometheus має цикл курсів, присвячених медіаосвіті, зокрема «Медіаграмотність для освітян». Ще одна перевага – усі навчальні матеріали є в онлайн-доступі. У світі цифрових технологій це зручно і для учнів, і для вчителів.

9-ті, 10-ті класи – це вже підготовлена аудиторія. Наші учні іноді знають про сучасні інформаційні технології більше, ніж учителі. При обговоренні кожної теми в нас відбувається синергія з учнями.

Для визначення ціннісних орієнтирів, наприклад, у категорії «Права людини», можна запропонувати учням побудувати «Ідеальну державу». На цьому занятті діти дізнаються, чим держава відрізняється від країни, розглянуть характеристики та критерії успішності держав світу. А як результат – стануть консультантами для України, застосувавши отримані знання на практиці.

Вважаю, що вчителям важливо розуміти, як практично реалізувати завдання медіаосвіти, щоб навчати учнів критично мислити.

Під час роботи застосовую візуальні й аудіовізуальні медіапродукти, бо учні з цікавістю сприймають кольорові зображення, дивляться відео, працюють в інтернеті. Для виконання практичних завдань можна використовувати різні онлайн-сервіси. Це дає змогу формувати ключові компетентності Нової української школи – інформаційно-цифрову та вміння навчатися впродовж життя.

Перегляд відеофайлів – одне з найбажаніших занять для учнів. Пропоную їм прибрати звук у відео й озвучити «німе» кіно з використанням власного медіатексту. Пропоную дітям завдання створити текст, «примірявши» різні позиції, наприклад, політичних противників або представників різних історичних епох.

Аналізуючи поданий вище матеріал, можна зробити такий висновок: основа сучасного суспільства – інформаційні ресурси, які є основними засобами для праці. На сьогоднішні у світі культура та медіаосвіта є невід’ємною складовою життя громадськості в Інтернет-середовищі та головною складовою у формуванні загальної культури людини.

Отже, на уроках правознавства медіаосвіта відіграє значну роль у процесі розвитку й саморозвитку особистості сучасного школяра.

Список використаних джерел

1. Зражевська Н. І. Масова комунікація і культура: Лекції / Зражевська Н. І. – Черкаси: Брама – Україна, 2006. – 172 с.
2. Іванов В., Волошенко О., Мокрогуз О. Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін: посібник для вчителів. К.: Центр вільної преси, Академія української преси, 2016. 201 с.
3. Казаков Ю. М. Педагогічні умови застосування медіаосвіти в процесі професійної підготовки майбутніх учителів / Казаков Ю. М. Автореф. канд. педаг. наук за спец. 13.00. 04 – теорія та методика професійної освіти. – Луганськ, 2007. – 21 с.

I. Вправа для розвитку медіаграмотності учнів для розділу III «Взаємозв'язок людини і держави»

Тема. Практичне заняття: Особливості додержання прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб в умовах правового режиму надзвичайного або воєнного стану

Учень має знати: відповідні положення законів «Про правовий режим воєнного стану» та «Про правовий режим надзвичайного стану».

Учень має розуміти: повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування, зміст правового режиму надзвичайного та воєнного стану.

Учень має вміти: характеризувати особливості додержання прав і свобод людини і громадянина в умовах такого режиму і застосовувати їх знання при вирішенні практичних ситуацій, розпізнавати фейкову інформацію.

Навички у сфері інфомедійної грамотності:

- уміння ефективно шукати інформацію;
- уміння шукати і працювати із законодавчими джерелами;
- уміння аналізувати й оцінювати інформаційні джерела;
- уміння розпізнавати фейкову інформацію;
- уміння приймати рішення на основі аналізу джерел інформації.

Обладнання: мультимедійна презентація; Конституція України, закони: «Про правовий режим воєнного стану»[6] та «Про правовий режим надзвичайного стану»[7]; роздавальний матеріал для учнів; комп'ютери або планшети на кожному групі.

Опис вправи

Оргмомент. Учитель пояснює мету і завдання на урок. Організовує об'єднання учнів у малі групи (4 – 6 учнів). Кожна група отримує доступ до матеріалів уроку та необхідної інформації для виконання завдань.

Мотиваційний момент. Учитель запитує учнів: Що змінилось у країні з 24 лютого 2022 року? Як агресія рф вплинула на життя громадян України? Що мають робити, на вашу думку, державні органи для припинення цієї агресії та захисту громадян? Що таке, на вашу думку, «воєнний стан»? **Обговорення.**

Актуалізація опорних знань учнів

1. Учитель запитує: Що таке права і свободи громадян? Чи можуть вони бути обмеженими? Пропонує навести приклади.

1. Учитель із використанням мультимедійної презентації пояснює положення ст. 64 Конституції України, зокрема, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції [3]. Учитель пояснює поняття «надзвичайний стан», порядок і терміни його запровадження, заходи правового режиму надзвичайного стану, наводить приклади застосування режиму надзвичайного стану в Україні. Далі вчитель пояснює поняття «воєнний стан» і порядок його запровадження, а також етапи його запровадження наразі в умовах збройної агресії рф. Учитель характеризує повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування в умовах воєнного стану.

2. Групова робота з джерелами в мережі Інтернет (Конституція України, розділ 2, закон «Про правовий режим воєнного стану», ст. 20, 22, 23 [6].

Права і свободи, що можуть бути обмежені в умовах воєнного стану	Права і свободи, що НЕ можуть бути обмежені в умовах воєнного стану

3. В умовах війни поширюється чимало неправильної, неправдивої, помилкової, а іноді спеціально спотвореної інформації, оскільки вороги ведуть проти нас не лише збройну, але й інформаційну війну. *Фейк – це подання фактів у спотвореному вигляді або свідоме подання неправдивої інформації. До того ж фейк – це спосіб маніпуляції свідомістю з метою підштовхнути аудиторію до дій чи думок, які потрібні маніпулятору.* В умовах війни фейкова інформація, яку поширюють російські спеціальні органи та зрадники і колаборанти в Україні, шкодить нашій спільній боротьбі проти ворога.

Як розпізнати фейк? Попрацюйте з Пам'яткою для розпізнання фейків і визначте в роздавальному матеріалі правдиві та фейкові новини щодо режиму воєнного стану в Україні, користуючись джерелами Інтернет.

Пам'ятка: «Як розпізнати фейк»
<p>Джерелами інформації є: представники структур, яких немає в реальності; експерти без вказування інституції, яку представляють; анонімні експерти (“вчені вважають...”); експерти, які фінансуються зацікавленою стороною та просувають її точку зору, або є відкритими прихильниками певної політичної сили.</p> <p>Емоційне забарвлення матеріалу: Думка чи оцінка подається як факт. Заголовок не відповідає новині або є надміру емоційним. Емоційне накручування в матеріалі. Журналіст вживає в матеріалі слова, що викликають позитивні або негативні емоції. Навішування ярликів, поширення стереотипів.</p> <p>Як наводяться факти: Соціологічні дані наводяться без вказання вибірки, замовника, географії, похибки, дати. Наводяться однобоко факти, оцінки і коментарі, узагальнення. Викривлене подання новини: реальні факти змішуються з неправдою. Недостовірні фото, відео, які використовуються як підтвердження інформації. Недостовірний або спотворений переклад з іноземних джерел [8].</p>

Роздавальний матеріал для груп

1. Приміщення шкіл вилучать на потреби армії

Начальник департаменту Київської державної адміністрації повідомив, що Голова адміністрації підготував наказ про підпорядкування закладів освіти міста Києва командуванню ЗСУ, СБУ та НГУ та відкрити доступ до приміщень закладів освіти з метою розгортання там військових шпиталів. Зокрема, доручено скласти перелік приміщень, придатних для розміщення там медичного обладнання, провести інструктаж серед працівників закладів для передачі приміщень для організації військово-польового шпиталю а також розквартирування там військовослужбовців означених формувань. Також відкрити безперешкодний доступ на територію підвідомчих установ Міністерства освіти і науки для інспектування приміщень та інших цілей.

2. Примусова евакуація дітей

Кабмін дозволив примусову евакуацію дітей із зон активних бойових дій. Кабінет Міністрів схвалив механізм примусової евакуації дітей із зон активних бойових дій. Таке рішення було ініційоване та розроблене Координаційним штабом з питань проведення обов'язкової евакуації населення, повідомляє пресслужба Кабміну.

3. Чи можуть військові на блокпостах брати телефон на перевірку
У соцмережах українці періодично пишуть про те, що на блокпостах військові просять

у них телефон, аби подивитися інформацію в ньому. Волонтер Сергій розповів у коментарі 24 каналу, що частіше за все телефони просять показати тоді, коли бачать щось підозріле. Ігор Ясько, керуючий партнер ЮК Winner, каже, що питання перевірки регулюється постановою Кабінету Міністрів, яка була затверджена ще у грудні 2021 року. У ній ідеться про те, що уповноважені особи ЗСУ, Нацполіції, СБУ, Нацгвардії, Держприкордонслужби, Державної міграційної чи Державної митної служб можуть перевіряти документи, речі, транспортний засіб, багаж та вантажі людей.

4. Випускників готують до мобілізації

Заступниця Міністра освіти і науки України надіслала в усі школи листа щодо доручення керівникам закладів освіти скласти списки випускників від 17 років за віком, з адресами проживання та контактними даними, а також із характеристиками оцінки військово-патріотичного виховання та надіслати до військкоматів у найближчий час.

Представлення результатів роботи. Після аналізу інформації учні мають оцінити її правдивість і та її відповідність законодавству.

Кожна група представляє результати. Обговорення у класі.

Підсумки. Учитель запитує учнів, чи зрозуміли вони необхідність запровадження режимів воєнного і надзвичайного станів, як це стосується обмежень прав і свобод громадян. Чи легко їм було відрізнити фейкову інформацію від правдивої?

II. Вправа для розвитку медіаграмотності учнів для розділу 4 «Неповнолітні як суб'єкти цивільних, сімейних, трудових, адміністративних і кримінальних правовідносин»

Тема уроку. Практичне заняття. Захист прав споживачів. Особливості електронного продажу й операцій із кредитною карткою.

Учень має знати: Відповідні положення Закону України «Про захист прав споживачів» про права споживачів та їх захист державою.

Учень має розуміти: Права споживачів і особливості електронного продажу й операцій із кредитною карткою.

Учень має вміти: характеризувати права споживачів, застосовувати їх при розв'язанні правових ситуацій.

Навички у сфері інфомедійної грамотності:

- уміння ефективно шукати інформацію;
- уміння шукати і працювати із законодавчими джерелами;
- отримання розуміння того, як безпечно працювати в мережі інтернет;
- уміння ставити запитання;
- уміння аналізувати й оцінювати інформаційні джерела;
- уміння приймати рішення на основі аналізу джерел інформації.

Обладнання для заняття: підручник «Основи правознавства» для 9 класу закладів загальної середньої освіти [2]; дошка, крейда (ватман, маркери); роздатковий матеріал для груп (роздрукований або посилання на матеріал, розміщений на гугл-диску); комп'ютери або планшети для учнів (на кожен групу).

Опис вправи

Оргмомент. Учитель пояснює мету і завдання на урок. Організовує об'єднання учнів у малі групи (4 – 6 учнів). Кожна група отримує доступ до матеріалів уроку та необхідної інформації для виконання завдань.

Мотиваційний момент. Учитель запитує учнів, чи завжди інформація про товар, яку вони отримали перед купівлею товару, відповідає його справжнім характеристикам? Це відбувалося офлайн чи онлайн? **Обговорення.**

Актуалізація опорних знань учнів

1. Учні на попередньому уроці отримали завдання ознайомитися з матеріалом параграфу підручника щодо захисту прав споживачів [2, с. 137 – 144)]. 2. **Запитання вчителя:** Хто такий споживач? З ким він вступає у правовідносини? Які права споживача стосовно придбаного товару чи послуги ви знаєте? Чи здійснювали ви купівлю в інтернеті? Чи розповсюджується захист прав споживача на інтернет-продажі товарів?

1. Робота з матеріалом підручника [2, с.146–147]. з положеннями Закону «Про електронну комерцію», статті 7 і 8 [5], а також із пам'яткою для споживачів під час електронного продажу. Кожна група має запропонувати запитання-критерії оцінки продавця певного товару в мережі Інтернет (7-8 запитань), які дозволяють зробити висновок про можливість купівлі цього товару в конкретного продавця.

Пам'ятка для споживачів під час електронного продажу	
1.	Уважно перевіряйте сайт, на якому розміщено оголошення про продаж товару. Продавець має бути відомим і надійним. Для цього прочитайте відгуки про магазин на форумах, оцініть оформлення сайту. Поганим знаком є граматичні й технічні помилки, наявність спаму та багато сторонньої реклами. Зайдіть у розділи сайту «про нас», «наші контакти», «обслуговування клієнтів», де можна дізнатися місцезнаходження магазину, телефони та іншу потрібну інформацію. Відсутність юридичної адреси та банківських реквізитів – погані фактори. Звертайте увагу на адресу. Якщо адреса відрізняється – це шахрайські сайти-клони. Не переходьте із сайту за посиланням на сторонні сайти та в месенджери (Viber, Skype, Telegram, WhatsApp тощо).
2.	Важливим показником надійності інтернет-магазину служить розділ, присвячений формі оплати. Якщо вказано лише один спосіб – передплата, це може свідчити про ненадійність магазину. Можливість оплати кур'єру після доставки або накладним платежем свідчить на користь інтернет-продавця.
3.	Ніколи не повідомляйте дані своєї кредитної картки при оплаті товару. Для оплати на картку достатньо знати номер із 16 цифр картки, на яку переводяться кошти. У жодному разі не слід повідомляти строк дії картки та CVV код (знаходиться на зворотній стороні картки).
4.	Також важливим критерієм при визначенні надійності інтернет-магазину є ціна товару (якщо вона набагато нижча, ніж в інших подібних місцях, то це поганий знак [1]).
5.	Перевіряйте інформацію про гарантію та повернення товару в разі виникнення різних причин (бракований або який вам не підійшов). Має бути детально описана процедура повернення товару, його експертизи та заміни, відправки товару для обміну і ремонту. Крім того, з товаром поставляються гарантійні талони та інші документи, що вказують на комплектність замовлення. Стаття 12 Закону «Про захист прав споживача» регулює ці правовідносини [4].

2. Кожна група пропонує власні запитання. Після загального обговорення формується Картка для оцінки інтернет-продавців товару на підставі аналізу інформації в мережі Інтернет (У вигляді таблиці на дошці або ватмані, або в електронному вигляді).

Орієнтовне оформлення спільної роботи:

Картка для оцінки інтернет-продавців товару на підставі аналізу інформації в мережі Інтернет				
Запитання для оцінки інтернет-продавців	Продавець №1	Продавець №2	Продавець №3	Продавець №4
Оцінка сайту, де розміщена пропозиція про продаж (1-3)*				
Оцінка повноти інформації про продавця (1-3)				

Відгуки покупців на форумі чи рейтинг продавця (якщо є) (1-3)				
Ціна товару стосовно середньої на ринку (1-3)				
Способи оплати та доставки товару (1-3)				
Наявність гарантії та процедури повернення товару (1-3)				
Вірогідність відповідності товару заявленій якості (1-3)				
Висновок щодо вибору цього продавця для купівлі товару				

II. Робота з інтернет-джерелами. Орієнтовне завдання: «Вам потрібно купити парфуми в подарунок для батька на день народження». Учні отримують посилання на сайти, де розміщено інформацію-пропозицію продажу даного товару конкретного бренду та назви (варіант: можна запропонувати самостійний пошук у мережі Інтернет конкретного товару відомого бренду):

- 1) <http://surl.li/hnqccq>
- 2) <http://surl.li/hnqca>
- 3) <http://surl.li/hnqdf>
- 4) <http://surl.li/hnqfc>

Після аналізу інформації про сайт, продавця та товар, учні мають оцінити її надійність і зробити висновок щодо вибору купівлі товару в певного продавця. Кожна група представляє результати. Обговорення в класі.

Підсумки. Учитель запитує учнів: Чи легко було зробити вибір продавця товару? Якими основними критеріями ви користувалися при аналізі інформації про продавця товару? Які права споживача під час купівлі офлайн і онлайн? Що може ввести в оману покупця товарів в інтернеті?

Список використаних джерел

1. Безпечна покупка товарів в інтернеті. *Pinbank* : вебсайт. URL: <http://surl.li/hnzvr> (дата звернення 25.05.2023)
2. Васильків І. Д., Кравчук В. М. Основи правознавства : підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Тернопіль : Астон, 2022. 234 с.
3. Конституція України. URL: <http://surl.li/gdyl> (дата звернення 30.05.2023).
4. Про захист прав споживачів. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>(дата звернення 27.05.2023)
5. Про електронну комерцію. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> (дата звернення 27.05.2023).
6. Про правовий режим воєнного стану. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 30.05.2023).
7. Про правовий режим надзвичайного стану. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> (дата звернення 30.05.2023).
8. Як визначити і зловити фейк? *Інститут масової інформації* : вебсайт. URL: <http://surl.li/hnxoc> (дата звернення 27.05.2023).

Практично зорієнтована робота сучасного вчителя правознавства в умовах дистанційного навчання

Коханова Олена

У проєкті «Нова українська школа» відзначено, що сучасна школа потребує нового вчителя, здатного стати агентом змін, спроможного залучати учнів до спільної діяльності, що сприятиме їхній соціалізації та дозволить успішніше оволодівати суспільним досвідом, готового до широкого застосування методів викладання, заснованих на співпраці (ігри, проєкти (соціальні, дослідницькі), експерименти, групові завдання тощо) [1].

У зв'язку з цим ідеться про нову роль учителя – не як єдиного наставника та джерело знань, а як коуча, фасилітатора, тьютора, модератора в індивідуальній освітній траєкторії дитини. Адже, як зазначає І. А. Зязюн, «сучасний педагог повинен виконувати не роль «фільтра» для пропускання через себе навчальної інформації, а бути помічником у роботі учня, перебираючи на себе роль одного з джерел інформації»; «в ідеалі педагог стає організатором самостійного навчального пізнання учнів, не головною діючою особою в групі учнів, а режисером їхньої взаємодії з навчальним матеріалом, один з одним та з учителем» [2, с. 56].

Сутність практично зорієнтованої роботи сучасного вчителя правознавства полягає в організації навчального процесу за допомогою відтворення у формах і методах навчальної діяльності учнів реальних правових ситуацій, вирішення конкретних практичних завдань, інтеграції теоретичних і практичних знань та вмінь старшокласників. Отже, практико орієнтоване навчання ґрунтується на оволодінні предметним знанням у процесі практичної діяльності та може розглядатись як процес спільної діяльності учня та вчителя, результатом якого є становлення в дитини навички дивитися на систему знань через призму практичного досвіду, здобуття творчої самостійності й інтелектуальних стимулів, необхідних для професійної самореалізації в майбутньому.

Сьогодні суспільство вимагає від закладів освіти практичного спрямування освітнього процесу, а саме: дати суспільству конкурентоспроможних фахівців, які зможуть бути самостійними у прийнятті рішень, креативними, зможуть подолати кризу на ринку праці, застосовують свої знання у повсякденному житті. Тому сьогодні великої популярності набувають практичні заняття, особливо на уроках правознавства. Практичні заняття – метод репродуктивного навчання, що забезпечує зв'язок теорії та практики, що сприяє виробленню у здобувачів освіти умінь та навичок застосування знань, отриманих на уроках і під час самостійної роботи. В умовах дистанційного навчання організувати практичні заняття набагато важче, аніж у звичайному форматі «живого класу». Тому вчителю правознавства треба залучати якомога більше інтерактивних технологій, сервісів групової роботи, віртуальні класи тощо. Ураховуючи особливості та труднощі дистанційного навчання, практичні заняття за методикою проведення мають бути різноманітними: неімітаційні (дискусії, екскурсії, виїзні заняття), імітаційні неігрові (аналіз конкретних ситуацій або документації), імітаційні ділові: рольові ігри, ігрове проєктування тощо. Успіх практичного заняття, що проводиться в онлайн форматі (синхронному режимі), залежить від того, наскільки ретельно воно підготовлено та наскільки вміло воно проведено.

Для забезпечення ефективності практичного заняття вчителю правознавства необхідно:

- а) підготувати учнів до виконання практичної роботи, коли вони мають не лише добре знати зміст теоретичного матеріалу, на основі якого

виконуватимуться практичні завдання, а й бути ознайомлені з прийомами їх виконання;

- б) забезпечити всіх учнів відповідними джерелами інформації – посібниками, довідниками, списком Інтернет-ресурсів тощо;
- в) контролювати хід виконання роботи, вчасно надавати допомогу учням, не обмежуючи їхньої активності та самостійності;
- г) організувати аналіз і оцінювання виконання учнями практичних завдань.

Сьогодні вчитель стикається з великою кількістю труднощів під час організації практичного завдання в синхронному форматі: відсутність практичних занять у чинних підручниках із правознавства, що змушує вчителя самостійно їх розробляти – добирати завдання, форми звіту з їх виконання, продумувати інструктажі для учнів і способи оцінювання результатів їхньої роботи на занятті, відбирати ефективні для конкретного заняття методи та прийоми роботи учнів; нестача досвіду в учителя правознавства проведення нових для нього практичних занять у старшій школі: якщо, викладаючи практичний курс правознавства в 9 класі, вчитель на кожному уроці організовує виконання учнями тих чи інших завдань із застосування набутих ними знань (це передбачено концепцією та програмою предмета й відображено в підручниках), то правознавство в старшій школі всі роки його існування як шкільного предмета позиціонувалося суто теоретичним курсом, який не передбачав проведення практичних занять і уроків-практикумів; невідповідність учнів до участі в практичних заняттях із правознавства через відсутність належного досвіду, що потребує від них докладання чималих зусиль в опануванні/удосконаленні нових форм самостійної та групової роботи, презентації її результатів, процедур само- та взаємооцінювання тощо [3, с. 49].

Якщо ж ми говоримо про урок правознавства в 9-11 класах, використовуючи інтерактивні методи у навчанні, доцільно:

- дати завдання учням для попередньої підготовки: прочитати, обміркувати, виконати самостійні підготовчі завдання;
- використовувати методи, адекватні віковим учнів, їхньому досвідові роботи з інтерактивними методами, урахувавши темп роботи кожного учня та його здібності;
- провести неквапливе обговорення за підсумками виконання інтерактивної справи, у тому числі актуалізуючи раніше вивчений матеріал;
- провести неквапливе обговорення за підсумками виконання інтерактивної справи, у тому числі актуалізуючи раніше вивчений матеріал;
- упродовж інтерактивної справи дати учням час обміркувати завдання, щоб вони сприйняли його серйозно, а не виконували механічно;
- на одному занятті використовувати один або два інтерактивні методи.

Для практично зорієнтованої роботи на уроках правознавства найкраще використовувати технології кооперативного навчання, колективно-групового навчання, опрацювання дискусійних питань, ситуативного навчання.

Під час дистанційного навчання великої популярності набрали такі методи: «мікрофон», «прес», «займи позицію», «асоціативний куш», «акваріум» (при роботі у віртуальних кімнатах Zoom), спрощене судове слухання.

Використання *service Learning Apps*. Чудовий засіб для розробки інтерактивних електронних навчальних матеріалів, огляд якого ми зробимо, може вільно застосовувати будь-який користувач Інтернету. Вебсервіс Learning Apps є абсолютно безкоштовним. Той, хто має мінімальні навички роботи з ПК, може створити власний ресурс – невелику вправу для пояснення, тренінгу контролю [3].

Важливим елементом практично зорієнтованої роботи педагога є організація імітаційного навчання. Як організувати роботу:

1. Вибрати явище, тему для імітації.
2. Продумати участь у ній усього класу.
3. Надати учням достатньої інформації, щоб вони могли впевнено виконувати всі передбачені процедури й одночасно вчитися.
4. Перед імітацією зробити короткий вступ.
5. Заздалегідь продумати запитання для підбиття підсумків.

Симуляція – це «мініатюрна» версія реальності, **ділова гра** – це імітаційна модель навчальної діяльності учнів, що відтворюється в умовах, максимально наближених до дійсності. **Мета ділової гри** – поглибити та розширити діапазон знань учнів, формувати діловий стиль спілкування у практично-професійній діяльності. Учасники імітації реагують на конкретну ситуацію в рамках заданої програми, чітко виконуючи інструкцію, наприклад, проводячи дослід. Дуже важливою процедурою імітації є обговорення отриманих результатів діяльності та усвідомлення учнями причинно-наслідкових зв'язків, які можна простежити, аналізуючи результати імітації в різних її учасників. Імітаційні ігри розвивають уяву та навички критичного мислення, сприяють застосуванню на практиці вміння вирішувати проблеми. *Урок-ділова гра має свої різновиди: прес-конференція, змагання, турнір, спектакль, «КВК», аукціон тощо. Незалежно від різновидів ділової гри, їх об'єднують загальні вимоги: постановка теми, цілей та завдань гри; визначення оптимального змісту гри; розподіл ролей та визначення функціональних обов'язків учасників гри; забезпечення умов для проведення ділової гри (обладнання, наочність, оформлення приміщення, інше матеріально-технічне забезпечення); єдність взаємодії учнів у ході виконання ролей.*

Уміння працювати в команді, співпрацювати, спілкуватись у колективі, працювати разом над проектами – необхідні вимоги сучасності, нової української школи. Необхідними для застосування на уроках правознавства є технології групової роботи, сучасні технології з розвитку співпраці в колективі – тимбілдинг (teambuilding) – заходи, спрямовані на згуртування колективу.

Отже, узагальнюємо: формування ключових і предметних компетентностей в учнів, тобто здатності особистості діяти, відповідати запитам суспільства, демонструвати певний рівень знань, умінь і використовувати їх у практичній діяльності – завдання сучасної школи. Завдяки використанню сучасних освітніх практик, методик учні зможуть: генерувати власні ідеї, творчо, креативно мислити; рефлексувати, уміти бачити проблеми, знаходити шляхи їх раціонального розв'язання; гнучко адаптуватися до життєвих ситуацій, ефективно діяти в умовах, що вимагають інноваційних рішень, нестандартних підходів; критично мислити, ефективно працювати з інформацією; бути комунікативними, толерантними, уміло виходити з будь-яких конфліктних ситуацій, запобігати їм, вільно спілкуватися з представниками різних соціальних груп; прагнути до самоосвіти й саморозвитку, навчання протягом життя. Провідником цього є сучасний вчитель, який має надскладну роль – формувати практично орієнтованого учня, який не просто поглинає та відтворює інформацію, а створює новий продукт, застосовує свої знання на практиці, не боїться діяти.

Список використаних джерел

1. Проект: Нова школа. Простір освітніх можливостей: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/08/21/2016-08-17-3-.pdf>
2. Зязюн І. А. Інтелектуально творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : монографія / за ред. І. А. Зязюна. – К. : Віпол, 2000. – 636 с.
3. Ремех Т. О. Практичні заняття з правознавства: методичний аспект // Український педагогічний журнал. – 2016. – № 4.
4. Learning Apps: <https://learningapps.org>

Застосування інтерактивних вправ і тестових технологій на уроках основ правознавства в умовах змішаного навчання

Мальований Валентин

Сьогоднішні обставини організації навчального процесу в умовах воєнного стану та попередні «карантинні» реалії поставили перед учителем і учнями необхідність поєднувати навчання в школі та самостійне опрацювання матеріалу (у багатьох навчальних закладах регіону така форма переважає або є основною). Учасники освітнього процесу відчули зміни в організації навчання на відстані або у змішаному форматі. В умовах воєнного стану, а раніше поширення пандемії COVID-19 і запровадження карантинних обмежень, перед системою освіти постали нові виклики:

- забезпечення неперервності освітнього процесу;
- спроможність закладів усіх рівнів освіти забезпечити якість і сталість здобуття освіти в умовах карантинних обмежень та воєнного стану;
- необхідність розвитку дистанційної форми здобуття освіти.

На ці виклики треба було реагувати, що підштовхнуло до глобальної перебудови організації освітнього процесу й переходу на змішану (очно-дистанційну) модель навчання.

Розвиток школи в Україні на сучасному етапі, у реаліях сьогодення, запровадження нових освітніх стандартів, перехід до нових стандартів НУШ стимулюють формування нових підходів і розробку принципово нових критеріїв якості навчання. Усе більшої підтримки та поширення отримують нові освітні технології, засновані на ефективному використанні інноваційних засобів і методів передачі знань. Сучасні інформаційні технології відкривають нові перспективи для підвищення якості освітнього процесу. Змінюється сама суть освіти та навчального процесу. Велика роль надається методам активного пізнання та самоосвіти, використання можливостей дистанційних засобів навчання.

У розвитку інформаційного суспільства якісна освіта стає одним із головних чинників успіху, а педагог є одночасно й об'єктом, і провідником позитивних змін. Ефективно здійснювати освітній процес, забезпечувати відповідальне використання засобів цифрових технологій для управління інформацією, комунікації, створення контенту здатна лише інформаційно грамотна особистість. Саме тому формування та розвиток інформаційно-цифрової компетентності вчителів є важливою складовою їхньої професійної самореалізації.

«Цифрове покоління», яке сьогодні успішно пробиває собі шлях у майбутнє, уміло використовує новітні технології та вимагає адекватної реакції від педагогічних працівників. Сучасні учні хочуть навчатися не тільки ефективно, а й швидко й мобільно. Запровадження системи змішаного навчання – один із способів надання їм такої можливості.

У змішаному навчанні частина традиційного навчального часу замінена онлайн навчальною діяльністю, що може включати в себе надання посилання на ресурси й завантаження текстів і матеріалів, управління онлайн-вікторинами та полегшення подання завдання на самостійну роботу, виконання тестових завдань, інтерактивних вправ, проведення навчальних занять у форматі відеоконференцій за допомогою відповідних ресурсів. Таким чином, змішане навчання розуміється як поєднання формальних засобів навчання – роботи в класах, вивчення теоретичного матеріалу та інноваційних дистанційних форм навчання. Змішана форма навчання органічно поєднує в собі як денні, так і дистанційні форми навчання.

Саме гармонійну взаємодію традиційної та онлайн-освіти я називаю змішаним навчанням.

Змішане навчання допускає збереження загальних принципів побудови традиційного навчального процесу. Ідея застосування елементів асинхронного й синхронного дистанційного навчання при змішаному навчанні полягає в тому, що певну частину навчального матеріалу учні освоюють у традиційних формах навчання, а іншу частину – за технологіями мережевого навчання. Співвідношення частин визначається готовністю школи в цілому до подібної побудови навчального процесу в умовах воєнного стану, вимогами «карантинних обмежень», а також бажанням і технічними можливостями учнів.

Онлайн частина – під час першого етапу учні опрацьовують теоретичний матеріал самостійно, фіксують незрозумілі нюанси, які потребують пояснення педагога; закріплення інформації відбувається в будь-які зручні для учня час і місце.

Офлайн частина – учні обговорюють пройдений матеріал в аудиторії, з'ясовують незрозуміле раніше; учитель застосовує різні методи інтерактивних вправ і гейміфікації для можливості відтворення інформації аудиторією.

Організація змішаного навчання потребує пошуку більш ефективних засобів контролю. Саме тому пошук іде в напрямі забезпечення оптимальної організації та моніторингу якості навчального процесу. Реалізація цих вимог під час навчального процесу може бути досягнута за умови застосування методів, які не передбачають значних витрат навчального часу на виконання тестових завдань здобувачами освіти й часу викладача на їх перевірку. *Провідною ідеєю своєї роботи вбачаю підготовку учнів до виконання різнорівневих тестових завдань на різних етапах уроку з використанням інтерактивних форм роботи та перевірку рівня знань учнів за допомогою тестів:*

1. Використання тестових завдань для визначення та перевірки рівня знань учнів з основ правознавства.

2. Застосування різноманітних інтерактивних форм і методик на уроках із метою підготовки учнів до виконання різнорівневих тестових завдань.

Таке поєднання дає можливість:

- розробити оперативну систему процесу підготовки та власне проведення контролю, що дозволяє об'єктивно оцінювати знання учнів, виявляти наявні прогалини в знаннях, навичках і уміннях у окремих учнів та у всього класу для внесення необхідних коректив в процес навчання, для вдосконалення його змісту, методів, засобів і форм організації під час змішаного навчання;
- формувати вміння учнів щодо виконання тестових завдань, їх ефективного використання для вивчення, засвоєння та перевірки знань учнів, проведення поточного й тематичного оцінювання рівня знань школярів;
- формувати навички самостійної та групової підготовки до правильного виконання тестів шляхом застосування на уроках окремих форм інтерактивного навчання як методу підвищення ефективності засвоєння знань учнями.

У своїй педагогічній діяльності для контролю якості підготовки учнів з основ правознавства використовую різноманітні види та форми проведення уроків із застосуванням тестових технологій на різних етапах цих уроків і підготовки до їх проведення, використовуючи інтерактивні форми навчання як офлайн, так і онлайн.

В умовах дистанційної та змішаної форм навчання суттєво зросла актуальність онлайн-платформ і сервісів, які сприяють взаємодії вчителя з учнями за допомогою тестів та інтерактивних вправ.

Тести – це не лише зручний спосіб оцінювання, а й ефективний навчальний інструмент.

Серед тестів виділяють два види: 1) тести, що навчають; 2) тести, що узагальнюють. Різниця між ними полягає в їх застосуванні. *Навчальні тести* виявляють рівень набутих учнями/ученицями знань, допомагають з'ясувати незасвоєний матеріал, відкоригувати подальше навчання. *Тести узагальнення* використовують наприкінці вивчення теми, щоб визначити підсумковий рівень отриманих результатів.

Для швидкого закріплення навчального матеріалу застосовують *тести з кількома варіантами відповідей* (щоб примусити учнів обмірковувати кожен варіант, бажано відповіді зробити схожими між собою).

У своїй роботі користуюся найбільш простими, повнофункціональними програмами для створення комп'ютерних тестів «MyTest» та «Test-W», які безкоштовно можна скачати з Інтернету. Власне «MyTest» і «Test-W» – це система програм (програма тестування учнів, редактор тестів і журнал результатів) для створення та проведення комп'ютерного тестування, отримання аналізу результатів, виставлення оцінки за відповідною шкалою.

Одним із простих і зручних сервісів для роботи в мережі Інтернет є GoogleForms. За його допомогою створюють різні типи завдань: текст (коротка текстова відповідь, яку потрібно вписати самостійно); текст абзацу (довга текстова відповідь, що складається з кількох абзаців); множинний вибір (вибір однієї правильної відповіді з кількох); прапорці (використовують для створення запитань із кількома правильними відповідями, які потрібно відзначити галочкою); вибір зі списку (вибір однієї правильної відповіді з поданого переліку), інші типи.

У своїй діяльності більше використовую вітчизняні сервіси – освітні проекти «Всеосвіта» та «На Урок». Так, тести на «Всеосвіті» і «На Урок» дають можливість не лише прослідкувати результат кожного учня, а й зробити загальний аналіз щодо визначення найскладнішого та найпростішого запитання для здобувачів освіти. Для конструювання тестів можна використовувати ілюстрації, що робить їх ще більш різноманітними й цікавими для школярів. На «Всеосвіті» можна створювати завдання різних типів: з однією правильною відповіддю; з полем для вводу відповіді; із заповненням пропусків у тексті; на встановлення послідовності; з кількома правильними відповідями; на встановлення відповідності, а також інші.

Завдання вчителя – завантажити тести на відповідну платформу, а учням/ученицям надати код доступу. Все інше зробить комп'ютерна система: перевірить правильність виконання, оцінить, зробить аналіз успішності групи. Вибір форми й виду тестового завдання залежить від навчального матеріалу та знань, що тестуються. Виберіть такий тип завдання, який вимірює запланований результат навчання найприйнятніше [2, с.15].

Для підготовки й аналізу виконання тестових завдань використовую елементи інтерактивного навчання. Я схиляюсь до визначення цього поняття О. Пометун і Л. Пироженко: «Сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умов постійної, активної взаємодії всіх учнів. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове навчання в співпраці)...» [3, с.7].

На мою думку, особлива цінність інтерактивного навчання в тому, що учні навчаються ефективної роботи в колективі. На жаль, навіть старшокласники часто не мають цих навичок. У класі зі слабкою організацією колектив відразу пасивний, керівника доводиться призначати «згори», але обов'язково знайдеться «непокірний». Тобто не відбувається нормального процесу розподілу ролей, взаємодії, прийняття рішень та їх виконання. Учні не здатні, оскільки не вміють, а не вміють тому, що їх не навчили співпрацювати. А саме ці навички будуть корисними й постійно застосовуваними в дорослому житті. За умови правильного, спланованого та систематичного застосування інтерактивних методів цю проблему можна розв'язати.

Сучасна ж талановита дитина вже не хоче бути лише слухачем, тому такі учні із захопленням беруть участь в інтерактивному навчанні. Вони активно вливаються в таку систему як одну з форм діалогового навчання: «Інтерактивний – означає здатність взаємодіяти чи знаходитися в режимі бесіди, діалогу з чим-небудь (наприклад, комп'ютером) або ким-небудь (людиною). Отже, інтерактивне навчання – це перш за все діалогове навчання, у ході якого здійснюється взаємодія вчителя та учня» [1, с.4]. Оскільки в школі класи зазвичай поділяю за чисельністю на невеликі групи, то найчастіше використовую при очній формі навчання такі методи: засвоєння нового матеріалу методом «Ажурної пилки»; коректно висловлюватись, розширювати свій юридичний кругозір спонукає гра «Зрозумій мене»; допоможе в цьому і застосування методичних прийомів створення проблемних ситуацій; самостійність і активність учнів розвиває «Мозковий штурм» (його корисність полягає в тому, що він дає можливість не тільки визначати велику кількість ідей із запропонованої проблеми, а й навчити учнів реально оцінювати ситуацію та можливості реалізації їхніх пропозицій); робота в парах (учні працюють у парах, виконуючи завдання: парна робота вимагає обміну думками й дозволяє швидко виконати справи, які у звичайних умовах є часомісткими або неможливими); робота в трійках (по суті, це ускладнена робота в парах); робота в малих групах (найсуттєвішим тут є розподіл ролей); метод «ПРЕС».

Інтерактивна робота в малих групах дає змогу набути навичок спілкування та співпраці. Після того як вчитель об'єднав учнів у малі групи і вони отримали завдання, група за короткий час (3 – 5 хв) повинна виконати це завдання та представити результати роботи своєї групи.

Під час дистанційного навчання використовую інтерактивні сервіси «Jigsawplanet» (створення пазлів), «Word It Out» (хмарні теги слів), «Learningapps» (створення та виконання інтерактивних вправ різної форми та складності).

Підсумовуючи, можемо зробити висновок. Застосування тестових технологій у поєднанні з формами інтерактивної роботи на уроці та практичне їх використання дає можливість не лише систематизувати й узагальнити величезний матеріал, а й значно підвищує рівень розуміння учнями основних питань навчального змісту, складного матеріалу. Таким чином, змішане навчання не витісняє традиційне – «вчитель-учень», а ефективно інтегрується в нього. Забезпечення максимального розвитку пізнавальних інтересів особистості можливе лише за умови поєднання творчої активності вчителя і учнів.

Список використаних джерел

1. Інтерактивне навчання: нові підходи. *Відкритий урок*. 2002. № 5 – 6.
2. Наумова В. Ю. Розробка тестових завдань і тестів: основи технології. К. 2006. 24 с.
3. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія і практика. К., 2002. 136 с.

Сучасні засоби візуалізації навчального матеріалу на уроках правознавства в умовах дистанційного навчання

Шмат Наталія

Освіта є одним з основних невід'ємних прав людини, проголошене Загальною декларацією прав людини, закріплене в Конституції України та галузевих законах. Серед сімнадцяти цілей сталого розвитку 2015 – 2030 рр., що були ухвалені на Саміті ООН, четвертою ціллю є якісна освіта, що передбачає «забезпечення всеохоплюючої та справедливої якісної освіти й заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх».

12 березня 2020 року, згідно з постановою Кабінету Міністрів України, навчання в усіх закладах освіти України було переведено в дистанційний формат через пандемію COVID-19. А з лютого 2022 року й по сьогодні в Україні основною перешкодою для навчання є війна. Дистанційна освіта внесла свої корективи в освітній процес: перелаштовуватися довелося всім, актуальним став пошук нових методів викладання начального матеріалу, що мало б зберегти інтерес до предмета й позитивно впливало на якість освіти. Нині перед освітою постає проблема пошуку подання інформації для здобувачів освіти, яка буде оптимальною та зрозумілою в сучасних умовах.

Часто XX століття називають текстовою цивілізацією, тоді як XXI століття є епохою зображень. Саме тому унаочнення викладу навчального матеріалу за допомогою різних інформаційно-комунікаційних технологій та засобів візуалізації є одним із важливих напрямів модернізації змісту освіти. *Візуалізація – це діяльнісний процес, прийом для подання текстової інформації чи її перетворення в графічний образ для зручного аналізу та осмислення об'єкта. Візуалізація повинна бути зрозумілою, логічною і нести те смислове навантаження, що заклав автор [2, с. 13].* Активне застосування візуальних методів на уроках сприяє більш ефективному формуванню у здобувачів освіти основних компетентностей, що дозволяє бути затребуваними в сучасному динамічному світі.

При цьому одним із головних завдань освіти є технологізація освітнього процесу через онлайн-засоби. Сучасна освіта полягає в оволодінні педагогами новими методами та засобами, одним із таких інструментів на етапі реформування освіти є *технологія візуалізації навчальної інформації.*

Найперше й найпоширеніше як *методичний та дидактичний супровід уроку* правознавства використовуються *мультимедійні презентації*, створені за допомогою програми PowerPoint. Вони виконують такі функції: ілюстративна (забезпечують принцип наочності при вивченні того чи іншого питання нової теми); структурування навчальної інформації; організація пояснення нового матеріалу в різних формах: розповіді, евристичної бесіди, діалогу, вирішення проблемних ситуацій та ін., забезпечення емоційного забарвлення (використання музичного супроводу, відео, ілюстрацій).

Велике інформативне навантаження несуть навчальні та науково-популярні фільми, фрагменти медіароліків на youtube-каналі. Вони формують свідомість сучасного здобувача освіти, підвищують ефективність навчання. Залежно від мети перегляду здобувачі освіти формують таблиці, план, короткий конспект. Це потужний ресурс для формування мовленнєвої та інформаційної компетентності. Для прикладу, добірка відео «Права людини та Інтернет» – проєкт, спрямований на формування знань і навичок свідомого користування Інтернетом, навчання прав людини онлайн і запуск механізмів реагування на їх порушення.

В умовах постійних повітряних тривог і відключень електроенергії *зручною є платформа для дистанційного та змішаного навчання «Всеукраїнська школа онлайн»*, яку запустили Міністерство освіти і науки України спільно з Українським інститутом розвитку освіти та Міністерством цифрової трансформації України з метою забезпечення рівного доступу до якісної шкільної освіти. Також можна записати демонстрацію власного заняття з правознавства. Такий відеоурок учні можуть переглядати тоді, коли їм необхідно. Подібні записи уроків актуальні й для дітей, які з різних причин не змогли бути на уроці чи перебувають за кордоном і навчаються за українською державною програмою.

Цифрові технології та сучасне обладнання постійно розширюють можливості педагога в демонстрації навчального матеріалу. Здобувачі освіти можуть не лише дивитися чи слухати, а й взаємодіяти з інтерактивною наочністю.

Інфографіка (інформаційна графіка) – це візуальне подання інформаційних даних, форма передавання знань. Тематичний плакат може містити схеми, діаграми, відео, короткі написи. Зручним для створення інфографіки є вебсервіси Easelly, Canva. Основною особливістю інфографіки є її мінімалізм, за якого все несуттєве має бути вилучено, а сама інформація передана максимально точно. Сучасні умови «цифровізації», «диджиталізації», пандемія COVID-19, воєнний стан зобов'язують педагога володіти техніками інфографіки для подання та передавання навчального матеріалу. Це допомагає підвищувати компетенції підлітків у предметній галузі, а педагогам – удосконалювати роботу з інформаційно-комунікаційними технологіями та створення готового освітнього продукту, що для них має особистісне значення. Використання інфографічних матеріалів на уроках є доцільним, щоб зацікавити здобувачів освіти; подати багато інформації в компактному вигляді; швидко передати матеріал за допомогою зображень; використати менше тексту; залучити їх до роздумів над темою; дослідити кожну частину інфографіки; зробити висновки [7, с. 122].

Сервіс ThingLink зробив популярним так звані інтернет-плакати. Адже це чудовий спосіб на одному зображенні розмістити відразу багато матеріалів із навчальної теми. На зображенні знаходяться активні точки, які відповідають за певну дію – перехід за посиланням, прослухати аудіо, показ відео, показ тексту тощо. Такий плакат може об'єднати все, що вчитель хоче показати під час заняття.

Одним із прийомів візуалізації інформації на уроках правознавства є створення «хмари слів». Хмара слів – це візуальне подання списку певних категоріальних понять, об'єднаних спільною темою. Цей прийом можна використовувати на різних етапах уроку. Також він може стати й основним планом уроку під час вивчення нової теми.

Цікавим і зручним також є онлайн-генератор ребусів. За допомогою цієї програми можна зашифрувати будь-яке слово у вигляді ребуса. Для цього необхідно перейти за посиланням і ввести слово чи фразу. Програма відразу згенерує ребус і запропонує декілька його варіантів. Застосування ребусів на уроках стимулює абстрактне мислення, розвиває увагу та логічне мислення учнів, мотивує їх до навчання.

Максимально структурувати навчальну тему можна за допомогою ментальної карти або карти знань. Ментальні карти – це сукупність діаграм і схем, котрі у вигляді візуалізації демонструють думки, тези, пов'язані між собою та об'єднані загальною ідеєю [3, с. 37]. Головне завдання використання візуалізації на уроках – зацікавити здобувача освіти, змотивувати його самостійно досліджувати певну галузь, вивчати для себе щось нове, цікаве, корисне. *Зручним для створення ментальних карт є вебресурс Coggle,* що дозволяє здобувачам освіти самостійно чи в команді створити графічний конспект, схеми, систематизувати нову інформацію, впорядкувати власні ідеї та презентувати їх. Цей інструмент візуального мислення допоможе краще зрозуміти й запам'ятати новий матеріал.

Креативним і легким у сприйнятті видом наочності може бути комікс, який створюватиме або вчитель, або учні. Комікс передає історію через діалоги або думки персонажів. *Для створення власних коміксів можна використовувати вебресурс Pixton.* Але є й готові комікси. *Цікавою є збірка «Конституція у коміксах»* – проєкт, який має освітню мету в легкій сучасній формі дати дітям основи знань про Конституцію України, політичний лад, права та обов'язки. Книгу можна безкоштовно скачати з мережі Інтернет.

Ефективним способом активувати навчальну діяльність здобувачів освіти є інтерактивне відео, яке переривається в потрібних місцях і вимагає від учнів якоїсь активності, наприклад, розглянути схему, виконати вправу, відповісти на тестове запитання. Це можливо зробити за допомогою LearningApps, на якому, до речі, містяться вже готові інтерактивні вправи.

Візуально привабливим способом подачі інформації за допомогою відео є відеоскрайбінг, який дещо нагадує малювання на звичайній дошці, що супроводжується аудіопоясненням.

За допомогою генератора QR-коду можна швидко створити штрих-код і зашифрувати інформацію, зокрема текст, відео, зображення і т. п. Перевагою застосування QR-коду на уроках правознавства є легке його розпізнавання за допомогою сканування камерою смартфона та швидкий доступ здобувачів освіти до інформації.

Під час уроків з основ правознавства вчителю слід формувати свідому громадянську позицію дітей. Адже взаємодопомога, здатність розуміти й оцінювати правові події, явища та процеси, формування критичного мислення, аналіз життєвих ситуацій відповідно до чинних правових норм, протидія ворожій пропаганді, підтримання власного емоційного ресурсу є важливими складовими успіху в боротьбі з російськими загарбниками.

Узагальнюючи викладене, сформулюємо висновок. Використання на уроках правознавства візуалізації інформації є актуальною потребою суспільства та освітньої спільноти в цілому. Організація освітнього процесу з використанням нових форм візуального представлення інформації розширює можливості середовища взаємодії учасників освітнього процесу.

Використання засобів та інструментів візуалізації на уроках правознавства робить урок цікавішим, сприяє активізації критичного та креативного мислення, збільшує можливість реалізації діяльнісного підходу, оскільки здобувачі освіти наочно уявляють предмет розмови, а відтак створює сприятливі умови для осмислення запропонованої інформації та сприяє формуванню предметних компетентностей роботи з різноманітною інформацією.

Саме тому в сучасному освітньому процесі актуальним є використання візуалізації та пошук ефективних інструментів для створення якісних візуальних матеріалів, але при цьому педагоги мають урахувати особливості сприйняття навчальної інформації сучасною учнівською молоддю та переходити до застосування різноманітних нових цікавих форм і методів подання інформації.

Список використаних джерел

1. Білоусова Л. І. Онлайнві інструменти візуалізації в діяльності сучасного педагога / Л. І. Білоусова, Н. В. Житеньова // Науковий журнал «ScienceRise: педагогічна освіта». – 2018. – № 7. – С. 8–15. DOI: <https://doi.org/10.15587/2519-4984.2018.1515573>.
2. Житеньова Н. В. Візуалізація: основні поняття та визначення / Н. В. Житеньова // Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. – Випуск 25: Управління інформаційно-навчальним середовищем як концептуальна основа результативності фізико-технологічної освіти. – С. 123–127. DOI: <https://doi.org/10.32626/2307-4507.2019-25.123-1276>.
3. Лавренова М. В. Ментальні карти як новації в освітньому процесі / М. В. Лавренова // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»: зб. наук. пр. / ред. кол. Товканець Г. В. та ін. – Мукачево: Вид-во МДУ, 2019. – Випуск 1. – С. 36–40. DOI: [https://doi.org/10.31339/2413-3329-2019-1\(9\)-36-40](https://doi.org/10.31339/2413-3329-2019-1(9)-36-40).
4. Липчевська І. Л. Візуалізація в освіті: сучасний підхід до використання наочності / І.Л. Липчевська // Світ дидактики: дидактика в сучасному світі: зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 21–22 вересня 2021 р. – Київ: «Видавництво Людмила», 2021. – С. 196–197.
5. Цехмістрова А. І. Інфографіка в освітньому процесі / А. І. Цехмістрова, Н. В. Олефіренко // Науково-дослідна робота студентів як чинник удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя: зб. наук. пр. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди; [редкол.: О. А. Жерновнікова та ін.]. – Харків, 2020. – Вип. 19. – С. 117–122.
6. Цілі сталого розвитку [Електронний ресурс] // United Nations Development Programme. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku>.
7. Шевченко Г. В. Створення інфографіки в сервісі «Canva для навчання» / Г. В. Шевченко // Вересень: науково-методичний, інформаційно-освітній журнал. – 2021. – № 3 (90). – С. 121–132.

Освіта є одним з основних прав людини, що закріплене у 26 статті Декларації прав людини, Конституції України та в галузевих законах. Четверта ціль сталого розвитку ООН до 2030 року, виконання якої здійснює також і Україна, передбачає «забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх».

Один зі способів навчання та засвоєння інформації – це візуалізація. Це означає перетворення абстрактної інформації на графічні зображення, що полегшує засвоєння матеріалу та запам'ятовування його на довший термін. Візуалізація може бути корисною при навчанні будь-якої теми, включаючи правові знання. *Застосування візуалізації на уроці сприяє набуттю учнями необхідних компетенцій та надає можливість розв'язувати такі дидактичні завдання:* забезпечувати науковість навчання; розвивати пізнавальні інтереси й здібності учнів; забезпечувати здобуття учнями більш ґрунтовних знань; прискорювати темп вивчення та запам'ятовування навчального матеріалу; активізувати самостійну роботу учнів.

Інтернет-майданчики, такі як ТікТок, стають усе популярнішими серед користувачів, особливо молоді. ТікТок є соціальною мережею, де користувачі можуть ділитися короткими відео, музикою, використовувати вбудовані ефекти та фільтри. Таким чином, *він може бути ефективним інструментом для візуалізації правових знань.*

Ураховуючи зацікавленість здобувачами освіти соцмедійного застосунку ТікТок, вирішено було уроки з основ правознавства надавати саме через цю платформу. Це китайський соцмедійний застосунок для створення та поширення відеофайлів і онлайн-трансляцій, а також найпопулярніша платформа для коротких відео. Застосунок дозволяє користувачам створювати музичні, танцювальні, комедійні та інші відео тривалістю до 3 хвилин, але зазвичай до 15 секунд. За даними статистики, ТікТок має понад 1 мільярд активних користувачів по всьому світу, більшість із них – представники молодіжної аудиторії.

Я створила акаунт у ТікТок [tiktok.com/@basicspravo](https://www.tiktok.com/@basicspravo). У профілі опублікувала «*Основи правознавства для школярів! Вивчаємо свої права та обов'язки разом!*». Довелося вивчити програми для створення та монтування коротких відео, одна з них CapCut – це безкоштовний та якісний відеоредактор. Для себе вирішила, щоб зацікавити та мотивувати учнів, необхідно надавати інформацію більше в казковій чи ігровій формі, тому використала мультфільмредактор фотографій ToonApp – це найкращий додаток, щоб легко мультфільмувати себе.

Правова інформація може бути візуалізована через короткі відео, де показуються ситуації, що стосуються певних правових питань. Це можуть бути приклади порушення правил дорожнього руху, правил поведінки в громадських місцях, правил працевлаштування та інші. Такі відео можуть бути викладені зі спеціальними або неформальними поняттями. Таким чином, візуалізація може бути великим допоміжним інструментом для зрозуміння складних правових концепцій.

Також візуальні засоби, які використовуються в ТікТок, можуть бути ефективним способом навчання правових понять і принципів. Наприклад, короткі відео зі стилізованими персонажами, які демонструють правильні та неправильні дії, можуть бути цікавим і запам'ятовуваним способом навчання.

Крім того, *TikTok може допомогти у підвищенні правової грамотності молодого покоління*. За даними досліджень, молоді люди віддають перевагу коротким і змістовним форматам відеоконтенту, тому TikTok може стати ідеальним каналом для передачі правових знань молодим людям.

Однак, необхідно звернути увагу на те, що правова грамотність має бути підтримана різними методами, включаючи традиційну освіту й навчання. Крім того, ***потрібно бути обережними при використанні візуальних засобів у TikTok, щоб уникнути спотворення правових понять і принципів.***

Наприклад, створення відео зі стилізованими персонажами, які порушують закон, може створити неправильні уявлення про те, що можна дозволяти собі в реальному житті. Тому при використанні візуальних засобів у TikTok для навчання правових понять необхідно враховувати важливість точності та правильності передачі інформації.

Отже, візуалізація правових знань і навчання в TikTok може стати ефективним способом підвищення правової грамотності та зважених причин можуть знижувати рівень довіри до правосуддя.

Зокрема, візуалізація правових знань може бути корисною для підвищення рівня правової грамотності серед молодого покоління. TikTok є однією з найбільш популярних соціальних мереж, особливо серед підлітків і молоді, тому він може стати ефективним інструментом для поширення правових знань та забезпечення доступу до інформації про права та обов'язки громадян.

Проте використання TikTok для візуалізації правових знань може мати свої виклики. Зокрема, важливо дотримуватися принципу точності та достовірності інформації, яка подається в такому форматі. Неправильно трактовані або неправомірні правові норми можуть призвести до негативних наслідків, включаючи помилкові рішення в повсякденному житті.

Також важливо враховувати можливість поширення неправильної або неповної інформації через соціальні мережі. У зв'язку з цим потрібно забезпечити можливість перевірки інформації та джерел, які використовуються для створення відео. Важливо забезпечити захист персональних даних користувачів і дотримуватися правил їх обробки.

Крім того, *важливо визначити цільову аудиторію та дотримуватися її потреб, інтересів.* Правова інформація може бути складною для сприйняття середньою або молодією аудиторією, тому важливо забезпечити доступність та зрозумілість поданої інформації.

Крім зазначеного вище, є інші плюси TikTok для навчання правових знань.

1. *Доступність.* TikTok є безкоштовною платформою, доступною для всіх користувачів із доступом до Інтернету. Це дозволяє учасникам освітнього процесу отримати доступ до навчальних матеріалів у будь-який час та з будь-якого місця.
2. *Зручність використання.* TikTok пропонує короткі та зрозумілі відео, що дозволяє учням/ученицям швидко й ефективно засвоювати складні правові терміни та концепції. Відео можна переглянути кілька разів, щоб повністю зрозуміти матеріал.
3. *Інтерактивність.* Користувачі TikTok можуть коментувати та ставити лайки під відео, що дозволяє залучити до навчання більше людей і створити активну спільноту. Коментарі можуть доповнити й уточнити матеріал, що було викладено у відео.
4. *Креативність.* TikTok дозволяє створювати короткі відео з використанням різноманітних ефектів і фільтрів, що дозволяє вчителю/вчительці бути творчими та привабливими для учнів/учениць.

Необхідно звернути увагу також на недоліки використання TikTok

1. *Неповний контекст.* Короткі відео на TikTok не завжди можуть передати повний контекст і деталі правової проблеми. Це може призвести до неправильного розуміння правових питань і відсутності повноцінного навчання.
2. *Недостатня глибина.* Також короткі відео на TikTok можуть бути недостатньо глибокими для поглибленого вивчення складних правових термінів і концепцій. Це може вплинути на якість навчання та знання, отримані учасниками освітнього процесу.
3. *Недостатній контроль якості.* Хоча TikTok дозволяє коментувати та ставити лайки під відео, немає гарантії на якість і точність наданих правових знань. Це може призвести до поширення неправдивої інформації та помилкових тверджень.
4. *Обмеження часу.* Короткий формат відео на TikTok може бути обмежено в часі та недостатньо для викладання всієї необхідної інформації щодо правових питань. Це може призвести до поверхневого розуміння матеріалу й недостатньої підготовки учнів/учениць.

Мені подобається з перших уроків мотивувати учнів для вивчення предмета основ правознавства. За основу беру українські казки. Українські казки – це не тільки джерело народної мудрості та моралі, але й своєрідний «проект» національної правової культури. У казках передається низка правил, норм і цінностей, а також показується, які наслідки чекають на тих, хто порушує закон. Однак, навіть у казках можна знайти приклади порушення права та незаконних дій. За допомогою TikTok я змогла більше вмотивувати учнів до вивчення предмета.

Посилання на власну сторінку надала учням. Найвідомішу казку «Колобок» можна переглянути за посиланням [7]. Учні зацікавили мої елементи уроків, і тому наступне відео вони створили самі[8].

Головним героєм є колобок, який, покинувши дім, вирушив у подорож і зустрів на своєму шляху різних звірів, які хотіли його з'їсти. Кожен із них, порушуючи закон, намагався зловити колобка без дозволу власника. Таким чином, ми бачимо порушення права власності та права на недоторканність особи.

Українська Конституція встановлює низку законів, прав і свобод, які гарантуються кожному громадянину. У казці «Колобок» можна виділити декілька статей Конституції, які можуть бути порушені:

Стаття 24. Гарантії права на життя. У казці «Колобок» відбувається вбивство колобка, що суперечить гарантіям права на життя.

Стаття 41. Свобода пересування та вільний вибір місця проживання. У казці «Колобок» колобок змушений рухатися та змінювати місце проживання без власної волі через небезпеку, що створюють йому інші персонажі.

Стаття 46. Свобода думки та слова. У казці «Колобок» деякі персонажі намагаються пригноблювати колобка через його розмір, висловлюючи дискримінаційні думки.

Стаття 50. Право на судовий захист. У казці «Колобок» немає жодної згадки про те, щоб колобок отримав справедливий судовий захист після того, як його було вбито.

Ці порушення статей Конституції України нагадують нам про важливість дотримання прав і свобод кожного громадянина.

Продовжуючи тему правопорушення в казках, з'явилися відеоролики на основі казки «Рукавичка». Казка «Рукавичка» – це фольклорний твір, який не містить у собі прямих порушень кримінального чи адміністративного законодавства. Проте, можна

виділити деякі моменти, які можуть відповідати певним статтям Кримінального та Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Необґрунтована агресія та насильство – у казці ведмідь нападає на тварин і має намір завдати шкоди героям казки. Це може відповідати статті 125 (Погроза вбивством або заподіяння тілесних ушкоджень) Кримінального кодексу України.

Порушення правил догляду за дітьми – у казці маленька рукавичка неслухняно втікає від бабусі та дідуся, що може спричинити небезпеку для її життя та здоров'я. Це може відповідати статті 184 (Неналежне виконання батьківських обов'язків) Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Приховування інформації – у казці герої намагаються приховати свої дії від ведмеда, що може відповідати статті 383 (Приховування від органів дізнання або слідства відомостей про злочин) Кримінального кодексу України.

Стаття 193 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за злочини проти власності, зокрема за крадіжку майна. У казці «Рукавичка» можна знайти елементи крадіжки, оскільки головна героїня забрала рукавичку, яка належала іншій людині, і використовувала її як свій житловий будинок без дозволу власника. Таким чином, у казці можна знайти елементи порушення статті 193 Кримінального кодексу України. Проте, слід зазначити, що казка – це художній твір, а не реальна ситуація. Тому порушення права власності в казці не є підставою для кримінальної відповідальності, але може бути використане як приклад некоректної поведінки та порушення етичних норм [9].

У казці «Лисичка- сестричка та сірий вовк» розповідається про особливості риболовлі. Наприклад, згідно із Законом України «Про рибальство та рибне господарство» у зимовий період (з 1 грудня по 30 квітня на території України) забороняється риболовля водних біоресурсів на території рибогосподарських територій усіма способами, крім використання риболовних сіток і багрів.

Якщо порушення заборон на риболовлю взимку передбачено місцевими нормативними актами або спеціальними умовами, то порушення цих норм може бути кваліфіковано як адміністративне правопорушення і притягти відповідальність згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Казки є багатим джерелом народної мудрості та моралі, вони нагадують нам про важливість дотримання законів і правил у житті кожного громадянина. Тому на уроках правознавства можна використовувати такі казки:

- «Золота рибка» (головний герой казки порушує договір, який він укладав із золотою рибкою: це нагадує про те, що в договірних відносинах необхідно дотримуватися умов, які були взяті на себе);
- «Ріпка» (у цій казці дід не міг вирвати ріпку з городу, тому запросив на допомогу всіх своїх родичів і знайомих; вони всі разом порушили право на власність того, хто вирощує рослини, але на кінець казки все ж удалося дістати ріпку: це нагадує про те, що порушення права на власність не завжди може бути покаране, але воно все ж необхідне для того, щоб зберігати громадський порядок);
- «Коза-дереза» (у цій казці коза-дереза не могла дістатися до верхівки дерева, де знаходилися її діти, тому запросила на допомогу тварин, які не мали на це жодного права: це нагадує про те, що порушення права на власність може призвести до конфліктів і протистоянь між людьми).

Проте, варто зауважити, що казка є художнім твором, і її персонажі та ситуації не повинні розглядатись у контексті реального життя.

Для вивчення програмового матеріалу я створила ролики за такими темами: «Ти – споживач» [10], «Шлюб і сім'я» [11], «Умови шлюбу» [12], «Як стати власником» [13], «Конституція України» [14], «Органи державної влади» [15] та інші.

У наш час соціальні мережі стали потужним інструментом комунікації, а також джерелом інформації та знань. ТікТок є однією з найпопулярніших соціальних мереж, яка має мільярди користувачів по всьому світу.

Навчання з використанням ТікТок може стати дієвим способом візуалізації правових знань і викликати інтерес до права в молодого покоління. Відео на ТікТок можуть бути короткими й цікавими, відображати повсякденні ситуації та реалії, що допомагає зрозуміти складні юридичні поняття.

Проте, важливо враховувати, що право – це складна та серйозна наука, а саме відео не може замінити повноцінне навчання в закладах освіти. Також необхідно пам'ятати, що правова інформація має бути точною та достовірною, що може стати проблемою при використанні соціальних мереж, де з'являється багато недостовірної інформації.

Отже, можемо зробити висновок, що навчання з ТікТок є корисним доповненням до повноцінного навчання, яке сприяє візуалізації та усвідомленню правових знань, але при цьому важливо бути обачними й перевіряти інформацію.

У своєму блозі публікую ролики, які створюю сама, а також додаю відеоролики своїх учнів. Візуалізація допомагає учням швидше запам'ятати та засвоїти матеріал на належному рівні. А головне, навчальні ролики дають змогу навчатися будь-де та в будь-який час. Для розповсюдження своїх навчальних відеороликів використовую різноманітні хештеги, такі як #школа, #право, #роботи учнів, #prostopravo, #law&order тощо.

І в підсумку моя фраза для ТікТок: «Хочете дізнатися більше? Підпишіться на [tiktok.com/@basicspravo](https://www.tiktok.com/@basicspravo)»

Список використаних джерел

1. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – с. 141. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14_6.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV// Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: станом на 20.03.2023 //Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984, додаток до № 51, ст.1122 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
5. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс]: Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 21-22, ст.135. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
7. Казка «Колобок» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.tiktok.com/@basicspravo/video/7013789208569580806?is_copy_url=1&is_from_webapp=v1.
8. Казка «Колобок» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.tiktok.com/@basicspravo/video/7015238769397779717?is_copy_url=1&is_from_webapp=v1
9. Казка «Рукавичка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vm.tiktok.com/ZMYvABqNg/>
10. «Ти – споживач» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vm.tiktok.com/ZMYvAEuHJ/>
11. «Шлюб і сім'я» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vm.tiktok.com/ZMYvDRQLK/>
12. «Умови шлюбу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vm.tiktok.com/ZMYvDFb9G/>
13. «Як стати власником» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vm.tiktok.com/ZMYvAvyHB/>
14. «Конституція України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vm.tiktok.com/ZMYvDRTnQ/>
15. «Органи державної влади» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vm.tiktok.com/ZMYvDNsb7/>

Метою шкільної правової освіти є набуття учнями знань, умінь, навичок, ставлень і ціннісних орієнтацій. Сучасні вчителі правової галузі освіти ставлять перед собою завдання сформувати учнівську адаптивність і мобільність, уміння ефективно діяти в різноманітному світі. Учні нового покоління повинні ставити життєві цілі та плани й досягати їх. Актуальні виклики сьогодення потребують трансформації змісту освіти для розв'язання таких проблем, як відбір і застосування освітніх форм, методів, прийомів і засобів навчання. Правові знання допоможуть оптимізувати завдання здібно-орієнтованої підготовки до успішного дорослого життя. Стан готовності вчителів упроваджують оновлений зміст освіти, змінюють процедури оцінювання навчальних досягнень учнів, запроваджують нові методи навчання.

Правознавство як навчальний предмет сприяє особистісному розвитку та творчій самореалізації кожного учня/учениці через визнання загальнолюдських цінностей, здатності розуміти й оцінювати правові явища та процеси, формувати критичне мислення, аналізувати життєві ситуації відповідно до чинних правових норм.

У 2023/2024 навчальному році чинними є навчальні програми «Основи правознавства. 9 клас» і «Правознавство (профільний рівень). 10-11 класи». Програми розміщено на офіційному вебсайті Міністерства. В умовах правового режиму воєнного стану в законодавстві України, починаючи з 24 лютого 2022 року, були прийняті норми тимчасового характеру. Зокрема, це стосується примусового відчуження майна, управління об'єктами державної і комунальної власності, оподаткування, надання адміністративних послуг тощо. У зв'язку з цим при ознайомленні учнів/учениць зі станом поточного законодавства варто співставляти та порівнювати дію постійних і тимчасових правил, норм і процедур [1, с. 10]. Основи правових знань, які закладені в навчальній програмі, досягаються при спільній роботі учнів і вчителя на уроках.

Уроки правознавства орієнтовано на такі завдання:

- закласти основи системи правових поглядів і переконань учнів;
- ознайомити учнів з основами конституційного ладу України, дати початкові знання з цивільного, сімейного, трудового, кримінального та інших галузей права;
- поглибити знання учнів про походження, типи та форми держави, історію творення української державності;
- сформувати навички правомірної поведінки, виконуючи соціальну роль громадянина, глави чи члена сім'ї, робітника, фермера, підприємця, студента чи учня, власника майна тощо;
- виховати в учнів переконання у необхідності суворого дотримання законів, непримиренності до протиправної поведінки;
- виробити у школярів уміння аналізувати суспільно-політичні події в Україні та світі, спираючись на знання з теорії та історії держави і права, користуватися вітчизняними нормативними та міжнародно-правовими актами, різноманітними джерелами права, юридичною літературою [5, с. 101].

Ефективне навчання потребує використання технологій, що допомагають здобути знання, а також розвинути соціальні та інтелектуальні навички, необхідні громадянам демократичного суспільства. Більш ефективними є підходи, спрямовані на те, щоб залучати учнів до активного, спільного, заснованого на критичному аналізі

навчання [3, с. 32]. Учитель не повинен «підносити» дітям матеріал, він повинен учити учнів самостійно шукати істину, робити власні висновки, застосовувати свої знання на практиці, тобто розвивати критичне мислення [4, с. 11].

Вибір учителем правознавства методів і прийомів навчання учнів предмета на компетентнісно орієнтованому уроці залежить від того, як відбувається цей процес. У науковій і методичній літературі представлено різні підходи до класифікації інтерактивних методів навчання [2, с. 29].

При підготовці до уроків з основ правознавства я використовую сучасні технології навчання: критичного мислення, діалогові, проблемного навчання, ігрові технології.

Для складання успішної схеми уроку застосовую різні форми навчання:

- кооперативне навчання впроваджую в урок завдяки роботі в парах, групах («Акваріум», « Два – чотири – всі разом», «Ротаційні трійки»);
- колективно-групове навчання застосовую через методи «Мозковий штурм», «Ажурна пилка» та інші;
- ситуативне моделювання пропоную учням через судові та громадянські слухання;
- опрацювання проблемних питань використовую через дискусії, мінітурніри, «Школи думок».

Пропоновані учням на уроках із основ правознавства правові ситуації мають за змістом відтворювати загальні (типові) випадки / дії, що найчастіше трапляються в житті та з якими може зіткнутися неповнолітня особа. При цьому ситуація (проблема, сюжет) має бути такою, що може реально статися. *Аналіз правових ситуацій можна застосовувати на будь-якому етапі уроку з основ правознавства:* для мотивації (тут доцільні короткі односюжетні ситуації); у ході опанування учнями нових знань, формування вмінь і навичок (правова ситуація та її аналіз може слугувати основою цієї частини уроку); при узагальненні та перевірці знань учнів (можна повертати учнів до правової ситуації, запропонованої на початку уроку). Але найефективнішим цей метод буде в основній частині уроку, коли учні можуть відразу скористатися конкретними знаннями для розв'язку відповідної правової ситуації.

Ефективне використання методу аналізу правових ситуацій на уроках основ правознавства сприяє також закріпленню правових знань учнів і виробленню в них таких умінь: працювати з правовою інформацією, розробляти план дій, знаходити оптимальний варіант розв'язання, приймати правильне рішення, викладати власну думку в усній і письмовій формі, переконливо обстоювати та захищати її тощо. Крім цього, у ході аналізу правових ситуацій в учнів формуються навички критичного оцінювання різних думок, самоаналізу, самооцінювання (як елементів критичного мислення) та взаємооцінювання.

Важливе значення в ході навчального процесу має проведення правових занять. *Практичні заняття з правознавства відіграють вагомую роль у формуванні правової компетентності тих, хто навчається, сприяють розвитку мислення та культури мови, у тому числі й володінню юридичною термінологією* [3, с. 118–119].

Для забезпечення ефективності практичного заняття вчителю правознавства необхідно: а) підготувати учнів до виконання практичної роботи, коли вони мають не лише добре знати зміст теоретичного матеріалу, на основі якого виконуватимуться практичні завдання, а й бути ознайомлені з прийомами їх виконання; б) забезпечити всіх учнів відповідними джерелами інформації – посібниками, довідниками, списком Інтернет-ресурсів тощо; в) контролювати хід виконання роботи, вчасно надавати допомогу учням, не обмежуючи їхньої активності та самостійності; г) організувати аналіз і оцінювання виконання учнями практичних завдань [5, с. 27].

У навчанні учнів правознавства доцільно проводити практичні заняття різного типу: з вивчення нового матеріалу, повторювально-узагальнювальні, юридичні практикуми. На власних уроках я підбираю доцільні форми навчання. Наприклад, на практичних заняттях, де ми вивчаємо новий матеріал, я пропоную виконання нескладних практичних завдань для підтвердження теоретичних знань, зокрема це практичні заняття з таких тем: «Соціальні норми в житті людей», «Власність неповнолітніх», «Влаштування дітей, позбавлених батьківських прав» тощо. Практичні заняття повторювально-узагальнювального характеру я проводжу після вивчення теми, розділу. Юридичні практикуми частіше зустрічаються для розв'язання юридичних задач із тем того чи іншого розділу. На таких уроках учні виробляють уміння працювати колективно, а також швидко та якісно опрацьовувати джерела, аналізувати матеріал, чітко висловлювати власну думку, слухати й поважати погляди інших, зображати схематично свої знання. Вагоме значення під час практичних занять із правознавства має робота учнів із джерелами права, що є одним із найважливіших предметних умінь на уроках правознавства. Тому *практичні заняття спрямовують на вироблення в учнів умінь шукати, аналізувати нормативно-правові акти, застосовувати їх положення, а також складати юридичні документи.*

Отже, як підсумок, зазначимо, що саме життя вимагає від нас упровадження в практику методик розвитку критичного мислення. Діалоговий характер цих методик сприяє активізації роботи всіх учнів, дає дітям упевненість у своїх силах, поштовх до оволодіння новими матеріалами. Зростає зацікавленість предметом, бажання здобути більш глибокі знання [2, с. 5]. Зміст предмета «Основи правознавства» відповідає сучасним освітнім викликам і спрямований на набуття учнями ключових і правової предметної компетентностей, тому й потребує надсучасного підходу.

Джерела та література

1. Додаток 5 до листа Міністерства освіти і науки України № 1/13749-23 від 12 вересня 2023 року: Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році
2. Баханов К. Традиційні та інноваційні системи, технології та моделі навчання: монографія. Запоріжжя: Просвіта, 2000. 344 с.
3. Будас А. П. Методика навчання правознавства студентів економічних спеціальностей: дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.02 «Теорія та методика навчання (Історія та суспільствознавчі дисципліни)» / А. П. Будас. – К., 2012. – 209 с.
4. Мариновська О. Я., Барабаш О. Д. Педагогічна технологія критичного мислення *Джерела*. 2001. № 3–4. С. 63 – 66.
5. Т. О. Ремех. Методика навчання учнів 9-го класу основ правознавства: методичний посібник. К.: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.
6. Чужикова В. Г. Методика викладання права: навч. посіб. К.: КНЕУ, 2009. 425 с.

Дискусійні методи на уроках правознавства як засіб розвитку критичного мислення та оптимізації пізнавальної діяльності учнів/учениць

Жиглова Юлія

Світ сьогодні – це демократія, глобалізація, стрімкі соціально-культурні перетворення, інформаційний бум. Тому, щоб реалізуватися в суспільстві, людина повинна вчитися практично все своє життя. Відповідно, у сучасній школі змінюється парадигма навчання від репродуктивного до діяльнісного, що потребує аналізу, порівняння, оцінних суджень, генерування ідей, висування гіпотез, співробітництва. Таким чином, якість сучасної освіти визначається не стільки кількістю

того, що дитина знає і чого вона навчилася в школі, скільки вміннями здобувати нові знання та використовувати їх у життєвих ситуаціях. За цих умов роль учителя полягає не в передачі готових знань, умінь і навичок, а в організації такого процесу навчання, у якому розвиваються критичне мислення учнів, уміння та навички їх практичного застосування.

Основна мета навчального курсу «Основи правознавства» – не завчити певні поняття чи норми правових актів, а навчити діяти в життєвих ситуаціях, приймати правомірні рішення та реалізовувати їх. На сьогодні учень/учениця повинні вміти висловлювати свою думку, обговорювати різноманітні ситуації та проблеми, зіставляти інформацію з різних джерел, обґрунтовувати своє ставлення, тому впровадження дискусійних методів на уроках правознавства вважаю **актуальним**.

Організація дискусії надає можливість кожному учню висловити свою думку та захистити її, зайняти позицію, надати ідею, відповісти на запитання, ознайомитися з різними точками зору.

Дискусія (від лат. discussio – дослідження, розгляд) – діалогічний метод творчої діяльності групи осіб, побудований на публічному, відкритому, доброзичливому **обговоренні** (з обов’язковою повагою як до своїх прихильників, так і до опонентів) актуального, але спірного питання та спрямований на певний позитивний результат. Дискусія – діалог не внутрішній, а зовнішній, відкритий. Предметом дискусії є питання, яке має бути проблемним, важливим у цій ситуації, водночас викликати неоднозначні думки та пропозиції. За результатами дискусії не може бути переможців і переможених. Дискусія як метод вирішення проблеми зазвичай конструктивна, тобто спрямована на певний позитивний результат, на просування в розв’язанні спірного питання.

Для організації дискусії дотримуюсь алгоритму:

1. Планую обговорення (можна організувати на будь-якому етапі уроку: актуалізації, мотивації, основному викладенні матеріалу, закріпленні, повторенні).
2. Обираю дискусійне питання або проблему (актуальну, цікаву).
3. Продумаю способи, за допомогою яких можна розпочати обговорення (прийоми, що створюють проблемні ситуації, викликають у дітей здивування, захоплення, інтерес до змісту нової інформації та процесу її отримання. Це може бути епіграф, малюнок, ребус, коротка розповідь, фото, відеофрагмент, витяг із нормативно-правового акта, ситуація).
4. Надаю запитання, щоб забезпечити розуміння з теми (визначення поняття, приклади життєвих ситуацій).
5. Узгоджую з учнями/ ученицями правила роботи під час дискусії.
6. Добираю джерельну (інформаційну) базу (нормативно-правові акти, ілюстрації, сайти).
7. Готую інтерактивні вправи.

На сьогодні відомі різні форми проведення дискусій.

Суперечка – дискусія, що має характер міжособистісного конфлікту, де кожний захищає своє «я».

Полеміка – зіткнення з ідейним супротивником (опонентом).

Дебати – обмін думками на зборах, засіданні.

Диспут (від лат. **disputare** — міркувати, розбирати, сперечатися) – публічна дискусія, що спеціально організована для певної аудиторії.

Модернізація української освіти спрямована на розширення арсеналу методичних прийомів, тому впроваджуються нові форми дискусій.

Фасилітована дискусія як одна з форм педагогічного спілкування полягає в колективному обговоренні певної проблеми, що має на меті колегіально наблизитися до результату (знаходити рішення, відкривати нові ідеї, утворювати консенсус). **Фасилітація** (від англ. facilitation – допомога, полегшення, сприяння) – це організація процесу колективного розв’язання проблем у групі. Саме коли людина залучена до прийняття рішення, коли її думка почута та включена при розгляданні остаточного рішення, вона більш схильна далі реалізовувати це рішення [3]. При написанні **проектів на правову тематику** діти не тільки засвоюють знання, але й пропонують алгоритм реалізації та дотримання визначених норм. Наприклад: «Організація велопробігу» (обговорюються: право на відпочинок, правила водіння велосипедом, маршрут, безпечний рух), «Чисте подвір’я» (обговорюються: право на екологічну безпеку, екологічне виховання, можливості утилізації сміття), «Встановлення відеокамер у місті: безпека чи порушення приватності?».

Сучасні виклики розвитку демократії свідчать про необхідність зміни парадигми характеру суспільної комунікації з епізодичної та змагально-конкурентної до регулярної та дорадчої (деліберативної). Демократією майбутнього називають деліберацію, котрій притаманні взяття до уваги позиції меншості, соціальна емпатія, пошук консенсусу. Термін *деліберація* лише входить у різні сфери сучасної політики, освіти, медіа, є новим і перспективним трендом у розвитку культури демократії та передбачає вдумливий і зважений підхід до вирішення різних суспільних питань.

Деліберативна демократія має на меті розвиток умінь громадян співпрацювати й домовлятися з іншими, а її характер передбачає регулярне залучення громадян до обговорення та вирішення загальнодержавних чи місцевих суспільних проблем. Особливо це стосується проблем, до вирішення яких у суспільства різні підходи та бачення.

Засади деліберації реалізуються через різноманітні форми й методи навчання. Однією з них є «**Дискусія деліберації**», у ході якої молоді люди мають можливість для обговорення різноманітних дискусійних питань, пошуку компромісів і прийняття спільних рішень. На відмінну від інших традиційних форм організації дискусій, «Дискусія деліберації» робить акцент не лише на аргументованому представленні своєї позиції, а передусім, на емпатичному сприйнятті позиції опонента, пошуку компромісу. Важливим етапом організації дискусії деліберації є акцентування не лише аргументів однієї сторони, але й аналіз та прийняття окремих аргументів опонента – задля спільного порозуміння. Технологія «Деліберативної дискусії» була розроблена організацією Street law (США). На сайті Всеукраїнської асоціації «Нова Доба» можна ознайомитися з технологією проведення та методичними розробками «Дискусії деліберації» [1]. На основі дискусії побудовані методи **технології критичного мислення**, які я використовую у своїй діяльності. Наприклад, «**Займи позицію**». Імовірно, сама можливість того, що учень/учениця може стати в одній частині класу чи іншій та висловити свою точку зору («за» чи «проти», «не визначився»), а потім під впливом аргументів опонентів змінити свою позицію, викликає зацікавлення учнів. **Приклади питань для обговорення:** Чи вважаєте ви позитивним явищем виникнення держав у людському суспільстві?, Чи була Україна державою до 1991 року (на підставі ознак держави)? Чи відповідає сучасна Україна характеристикам, зазначеним у статті 1 Конституції України: Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава? (підсумком дискусії можуть стати запропоновані шляхи та заходи щодо забезпечення удосконалення демократії в Україні). Чи варто впровадити в юридичну практику України правовий прецедент? «Важливіше мати дім, їжу і предмети першої необхідності, ніж говорити те, що хочеться».

Під час обговорення проблемної ситуації за допомогою інтерактивної вправи «ПРЕС» формуються навички обстоювання своєї особистої думки. **Приклади питань для обговорення:** Які закони регулюють іноді дуже складні відносини серед тварин, птахів (біологічні, правові)? Наведіть приклади з власного життя, коли ви стали учасником/учасницею правовідносин, правомірних/неправомірних дій. Визначте, чи є правопорушення на поданих фотографіях. Якщо є, то доведіть яке саме – злочин чи проступок? Запропонуйте заходи, які б на вашу думку, допомогли зменшити кількість правопорушень у вашому населеному пункті. Висловіть свою думку щодо доцільності зниження або підвищення віку притягнення до юридичної відповідальності різних видів. Референдум і вибори: право чи обов'язок? «Багатії щасливіші за бідняків».

Методи «Мікрофон», «Незакінчене речення» дають змогу кожному сказати щось швидко, по черзі, відповідаючи на запитання або висловлюючи свою позицію, тому ефективні для зародження дискусії. **Приклади питань для обговорення:** В Україні закони приймає парламент (Верховна Рада) і немає жодного, прийнятого на референдумі. Я вважаю, якщо б іноді або деякі закони приймалися на референдумі, це сприяло б Я вважаю, бути громадянином України – почесно, тому що.... Бути громадянином – це відповідально, тому що... Держава обмежує окремі права й обов'язки осіб, які не мають українського громадянства, тому що....

Проведення дискусії поєдную з **ігровою технологією** під час рішення задач із різних галузей права – цивільного, трудового, сімейного, адміністративного, кримінального, конституційного. Ігровий момент викликає додатковий інтерес. Під час проблемно-рольової гри дискусійного характеру учні відтворюють ставлення персонажа, що імітується, до конкретної життєвої ситуації. Такий підхід надає роботі на уроці компетентнісного спрямування, оскільки учнів/учениць необхідно навчити застосовувати свої знання для аналізу різноманітних, іноді досить складних життєвих ситуацій, допомогти знаходити рішення, що відповідатимуть вимогам чинного законодавства [2].

Цікавими виявилися **уроки справедливості** (справедливо розсудити звірів: «Кіт проти Кицьки», «Ведмідь проти Лиса»...), на меті яких ознайомити дітей з місією суду в суспільстві. *Завдання таких уроків:* продемонструвати на прикладі, що можуть бути різні точки зору на одну ситуацію і для вирішення спору потрібен суд. Учні/учениці діляться на дві групи: одні за позивача, інші – за відповідача. Вони вільно обирають, на чію користь вирішити суперечку, аргументуючи свою думку. Коли аргументи закінчуються, учні/учениці мають можливість поміняти свою думку, остаточно визначитися – за кого вони. Допускається, що хтось із дітей не визначився або має власну думку, відмінну від інших [4].

«**Мозковий штурм**» і «**Сенкан**» – популярні методи висування творчих ідей заданої теми, які активізують творче мислення. Навколо ключових понять можна організувати дискусію. Наприклад: «Корупція», «Влада», «Вибори», «Права людини», «Демократія», «Закон» і Україна.

Щоб дискусія була результативною, перед її початком необхідно з учнями визначити **правила роботи**. Правила можна оформити у вигляді плаката й за потреби звертатися до них. **Наприклад:**

1. Усі відкрито висловлюють свої думки.
2. Усі точки зору повинні поважатися (критично ставитися до думок, але не до людей).
3. Слухайте інших, не перебиваючи, навіть якщо з ними не згодні.
4. Не говоріть занадто довго та занадто часто (не ухилятися від теми й бути лаконічними у висловлюваннях).
5. Говорить лише одна особа (не говорити одночасно кільком особам).

6. Дотримуйтеся позитивних ідей та стосунків (намагатися знайти найкраще розв'язання проблеми, а не переспорити співрозмовників).

7. Не критикуйте себе та інших (бути доброзичливим і терпимим до інших думок).

Якщо під впливом дискусії у частини учасників кардинально **змінилися погляди**, то це означає, що подіяв **«ефект переконання»**. Він буде навіть тоді, коли в декого зародилися тільки певні сумніви щодо правильності своїх поглядів. **«Нульовий ефект»** дискусії буває тоді, коли погляди, думки більшості людей не змінилися.

Отже, можемо зробити висновок, що в процесі дискусії народжуються нові думки, які, у свою чергу, активізують мислення учнів, їх інтерес до предмета, що вивчається; розвивається вміння самостійної роботи з джерелами, підвищується якість засвоєння матеріалу.

Список використаних джерел

1. <https://www.novadoba.org.ua/projects-diskusiya-deliberacii-ua>
2. Машика В.Т. Олімпіадні завдання з правознавства. 9-11 класи. Х.: Вид. група «Основа», 2017.
3. Фасилітування роботи у малих групах: практичний посібник для тренерів. К., ФОП Демчинський О. В., 2017.
4. Читай В. В. «Справедливці». К.:ТОВ «ВІ ЕН ЕЙ ПРЕС», 2019.

Формування в учнів ключових компетентностей у процесі дослідницької діяльності на уроках правознавства (з досвіду роботи)

Шумаков Олексій

*На світі є тільки один спосіб, що спонукає кого-небудь щось зробити... І він полягає в тому, щоб примусити іншу людину схотіти це зробити.
Пам'ятайте: іншого способу немає.*

Ці слова стали справжнім девізом моєї роботи. Третій рік поспіль працюю над темою «Формування в учнів ключових компетентностей у процесі дослідницької діяльності на уроках правознавства»

Провідною ідеєю досвіду є глибоке засвоєння навчального матеріалу й осмислення його на уроці правознавства, формування міжособистісних відносин в учнів під час пошуку та розв'язанні проблемних питань.

Предмет досвіду: система форм, методів, прийомів і засобів розумового розвитку учнів.

Об'єкт досвіду: інтерактивні форми навчання.

Для створення психологічно сприятливої атмосфери в класі стосунки з учнями я намагаюся будувати на принципах паритетності (ось тут виникає і відчуття поваги, і виховання творчої людини, здатної самостійно, критично, неординарно мислити, і відбувається становлення особистості, адже всі стають співучасниками пізнання, процесу пошуку відповіді на екзистенційні питання).

«Як знайти загальні закономірності, що забезпечують творчу самореалізацію учнів під час навчання?» Без застосування ефективних педагогічних ідей, використання проблемного та продуктивного навчання, інтерактивних технологій – не обійтися.

Коректно висловлюватись, розширювати свій юридичний кругозір спонукає гра «Зрозумій мене», коли учень отримує завдання, не називаючи терміна чи поняття, розкрити їх зміст так, щоб його зрозуміли інші.

Як правило, учням подобається брати участь в імітаційних іграх: «Вибори», «Судовий процес» тощо. Важливе значення має використання відеоматеріалів безпосередньо до проведення цих ігор. Візуальне подання інформації активізує розумову діяльність учнів, забезпечує перехід від елементарного пізнання до аналізу, порівнянь, висновків. Телебачення пропонує різні програми, які імітують судовий розгляд цивільних і кримінальних справ. *Ще однією цікавинкою є використання відеоматеріалів судової практики в процесі практичних занять.* Одразу така форма занять перетворюється на активний процес розумової діяльності, суперечок опонентів, аналізу ситуації, у яких народжується істина. Після перегляду відеосюжету, який фактично є лише основою для подальшого обговорювання, як правило, починається жвава дискусія, обмін думками. Виступаючі намагаються довести свою точку зору й обґрунтувати її законом.

Метод проєктів я намагаюся максимально адаптувати до спеціалізації учнів, їх вікових особливостей. На мій погляд, він дуже гнучкий та багатогранний. Як один із варіантів методу проєктів можна використовувати мультимедійну презентацію та портфоліо учнів.

Допоможе в цьому застосування методичних прийомів створення проблемних ситуацій: підведення учнів до пропозиції оптимізації розв'язання ситуації; зіткнення суперечностей практичної діяльності; аналітична діяльність учнів; постановка конкретних питань (на узагальнення, обґрунтування, конкретизацію, логіку, спосіб міркування); постановка проблемних задач.

Другий метод передбачає два типи альтернатив: особистісні («Якби я був Президентом України...») та суспільні («Яким був би подальший розвиток України, якби 1 грудня 1991 року народ проголосив проти незалежності?»). Пошук альтернативи спрямовує фантазію учнів на аналіз минулого і сучасного, підштовхує до планування майбутнього, виховує громадянську свідомість і відповідальність.

Продуктивне навчання, що базується на вільному виборі та зацікавленості, захопленості учнів, відповідає цілям випереджувального розвитку можливостей учнів, виховує в них автономність, активність, самостійність і творчість. Така організація навчального процесу дає учню змогу сформулювати індивідуальний досвід одержання конкретного результату й швидше опанувати навчальним змістом теми.

Для реалізації продуктивного навчання на уроках використовую індивідуальну, групову та колективну форми навчальної діяльності.

Для реалізації диференціації навчання, проаналізувавши навчальний матеріал і виявивши можливі труднощі, які можуть виникнути перед різними групами, складаю розгорнутий план уроку, де є питання до різних груп і окремих учнів.

Під час роботи в групі відбувається спільне виконання поставлених завдань. Працюючи в групі, учні вчаться говорити, обговорювати проблему, вислуховувати думки співрозмовника, а в нагороду за вміння слухати і співпрацювати вони отримують колективну мудрість інших.

Саме така форма роботи створює особливі умови для формування ключових компетентностей, насамперед, комунікативних, які передбачають оволодіння способами взаємодії з людьми, вміння спілкуватися, дотримання культури дискусій, уникнення категоричності, визнання своїх помилок.

Одним із найбільш вагомих засобів активізації пізнавальної діяльності є використання *проблемних завдань і вирішення юридичних задач.* Цей підхід використовую на різних етапах уроку. Вивчення нового матеріалу намагаюся зробити активним процесом, залучити учнів до більш інтенсивної розумової роботи. Проблемні завдання при постановці певної ситуації, де можуть виникати правові колізії, змушують

учнів вирішувати теоретичні питання, висловлювати певну позицію, робити правильні висновки.

Індивідуалізація навчання нерозривно пов'язана з діалогічним навчанням. Завдання вчителя полягає в тому, щоб навчити дитину самостійно знаходити закономірності, а не в тому, щоб тільки давати їй закони в готовому вигляді.

Самостійність і активність учнів розвиває метод «Мозковий штурм». Його корисність полягає в тому, що він дає можливість не тільки визначати велику кількість ідей із запропонованої проблеми, а й навчити учнів реально оцінювати ситуацію та можливості реалізації їхніх пропозицій.

Сьогодні важливе значення має самостійна робота учнів. *І треба зазначити, що самостійна робота може приносити справжнє задоволення* (робота з дидактичними посібниками, документами, збірниками, додатковою літературою, відеоінформацією, задокументованими судовими справами та ін.)

Здійснюючи таку роботу, з'являється можливість підготувати учнів до глибшого засвоєння знань із правознавства та сформувати групу помічників-консультантів. *Знання учнів-консультантів можуть спонукати інших до глибшого вивчення предмета в позаурочний час,* до читання додаткової літератури, до спілкування з ровесниками й дорослими, які володіють додатковими знаннями з предмета. Так виховується потреба постійно поповнювати знання з різних джерел, діти стають активними учасниками навчального процесу.

Глибокому розумінню основ правознавства сприяють позакласні заходи, які є логічним продовженням процесу формування інформаційних компетентностей сучасної особистості. У цьому контексті особливо можна виділити зайнятість учнів у роботі шкільного клубу «Правознавець», де сформована лекторська група, консультативна група, проводиться інформаційно-просвітницька робота й підготовка до олімпіад і турнірів.

Розвиток пізнавальних інтересів, глибоке розуміння фундаментальних понять здійснюються під час підготовки та проведення рольових, ситуативних ігор, дискусій, моделюючих завдань.

Важко переоцінити корисність зустрічей з компетентними людьми, оскільки ці заходи пов'язують із практикою все те, про що на теоретичному рівні розповідав учитель.

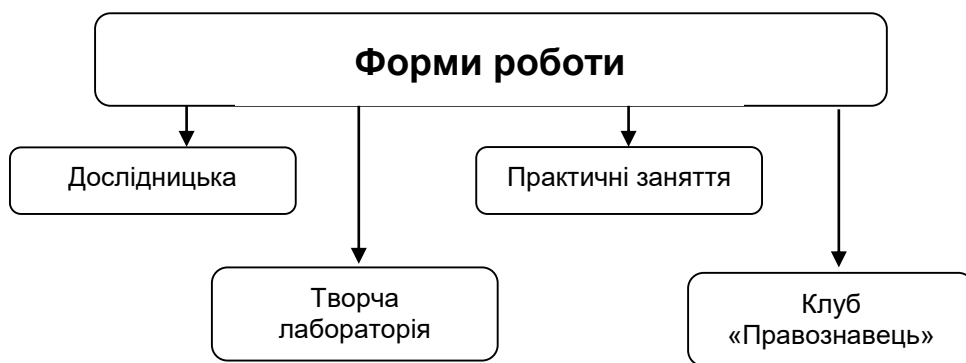
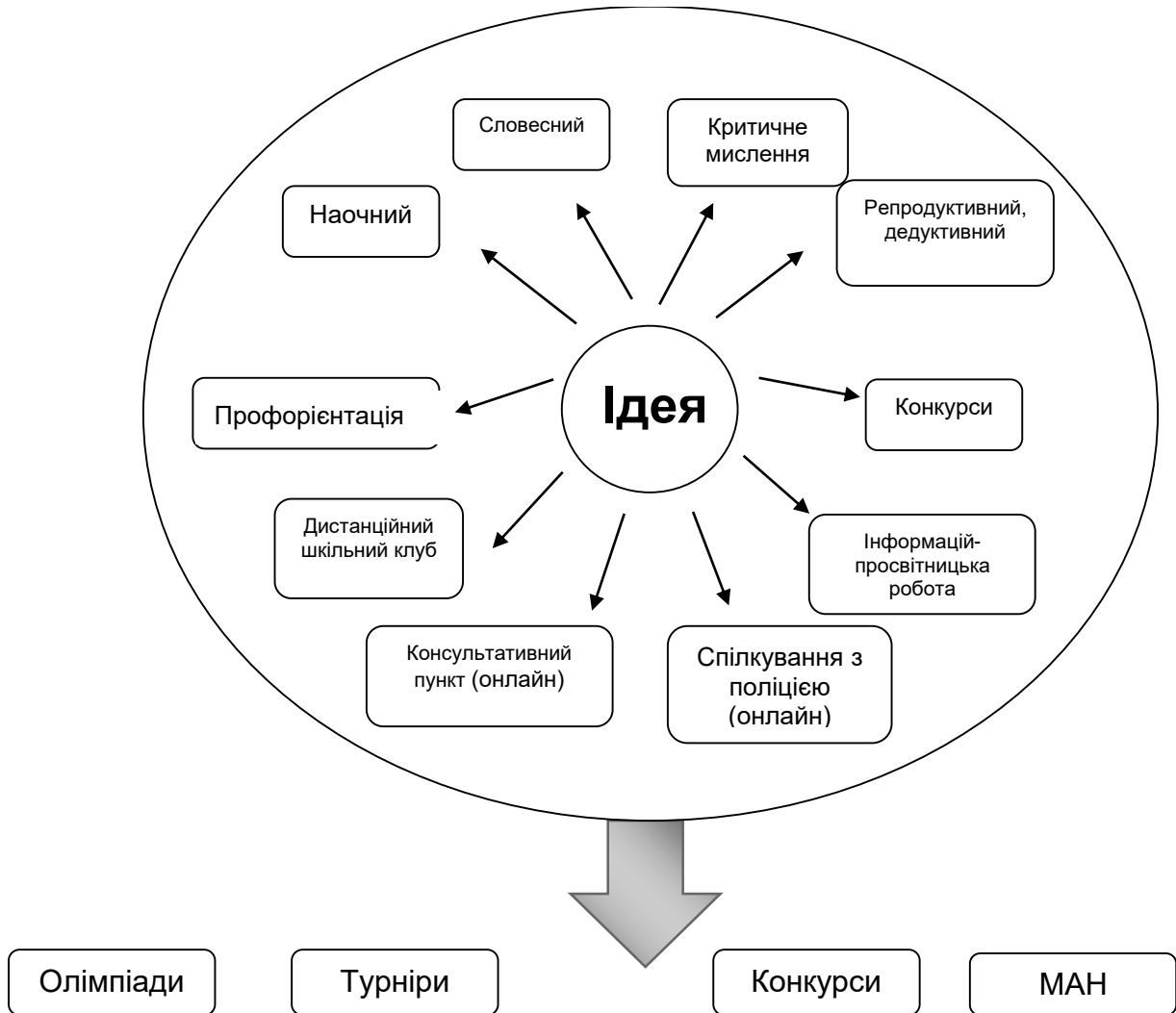
Підсумовуючи, можемо стверджувати, що використання різноманітних форм навчання на уроках правознавства дає певні результати: безперервна актуальність діяльності учнів у межах шкільного клубу «Правознавець»; зацікавленість предметом, бажання учнів займатися самоосвітою за напрямом правознавство; мої випускники стають активними студентами ХНЮУ імені Я. Мудрого; учні, які закінчили школу, і надалі беруть участь у конкурсах.

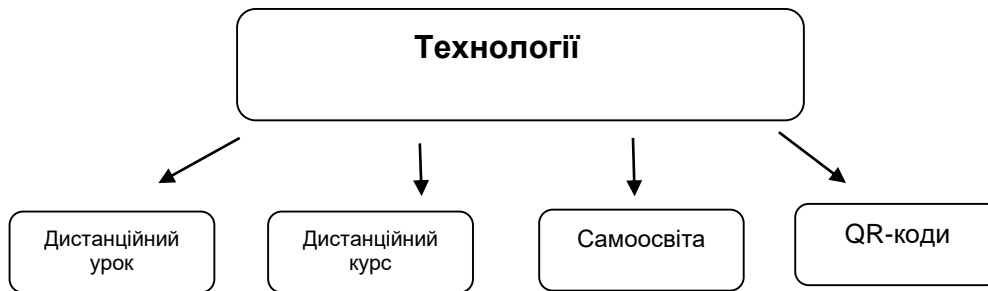
Отже, забезпечення максимального розвитку пізнавальних інтересів особистості можливе лише за умови поєднання творчої активності вчителя та учнів. Завдяки цьому підвищується успішність учнів, формується їх правосвідомість, учні посідають призові місця в конкурсах, олімпіадах і турнірах від районного до всеукраїнського рівнів.

Превенція

Правова держава

Методи

Правова характеристика понять «людина», «особа», «громадянин». Громадянство України

Терещенко Олена

Мета: сформувати розуміння інституту громадянства, поняття «громадянство» та громадянську компетентність учнів;

- розвивати вміння використовувати теоретичні знання про громадянство України в реальному житті;
- розвивати вміння працювати з правовою літературою;
- виховувати почуття патріотизму.

Обладнання: Конституція України, Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, витяги із Закону «Про громадянство України», підручники.

Запис на дошці:

Епіграф до уроку: *Я зрозумів, що не один
Існую я в людському морі,
В громаді, наче в добрім хорі,
Почесне місце є для всіх
І для дорослих, і малих,
І для жінок, й чоловіків,
Для бідняків і багатих
У світі є закон один:
Людина – це громадянин.*

І. Кушнірчук

Поняття до теми: людина, особа, громадянин, «право крові», «право ґрунту», апатриди, біпатриди, громадянин.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування умінь.

Хід уроку

1. Повідомлення теми та мети уроку.

Темою нашого уроку є «Громадянство України». Ми спробуємо з'ясувати з вами, який правовий зв'язок існує між людиною і державою, визначитися з термінами «людина», «особа», «громадянство». Визначимо основні ознаки поняття «громадянство» на основі роботи з текстом Конституції України й Закону України «Про громадянство»

2. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Кожна людина живе в тій чи іншій державі, тому має зв'язки із суспільством, у якому вона живе. Кожна держава визнала характер взаємозв'язків суспільства та особи, держави і громадянина. Головним обов'язком держави є забезпечення прав і свободи людей, які живуть у ній, створюють багатства країни та захищають її.

3. Актуалізація опорних знань.

План уроку

1. Поняття « людина», «особа», « громадянин».
2. Особливості інституту громадянства в законодавстві України.
3. Підстави набуття громадянства України.
4. Умови припинення громадянства України.
5. Проблеми громадянства дітей.

Учитель. У демократичній державі основна увага приділяється забезпеченню та утвердженню прав людини. Конституція України зазначає, що вільний і повноцінний розвиток людської особистості можливий лише в суспільстві. У різних науках, у тому числі й державно-правових, для позначення людської істоти можуть використовуватися різні поняття: «людина», «особа», «громадянин». Позначаючи один і той самий об'єкт, кожен із цих термінів характеризує різні якості однієї й тієї самої істоти.

Як ви розумієте терміни «людина», «особа», «громадянин» ?

Відповіді учнів починаються зі словосполучення: « Я вважаю, що ...»

Учитель. *Людиною* називають розумну суспільну істоту. Вона вирізняється тим, що живе в суспільстві подібних до себе та отримує матеріальні блага насамперед від нього. У цьому суспільстві вона є і членом сім'ї, і представником певної соціальної чи демографічної групи, і представником певного етносу чи нації. Наприклад, якщо ви учень, то у вас виникають стосунки з іншими учнями, учителями, із директором школи.

Поняття «*особа*» саме й використовується для позначення людини-учасника суспільних відносин і свідомої діяльності. Іноді його розуміють також як систему суспільно вагових рис, що характеризують індивіда як члена суспільства або спільноти людей, хоча в цьому випадку здебільшого вживають термін «особистість».

Якщо поняття «*особа*» опосередковує відносини людини із суспільством, то поняття «*громадянин*» – відносини людини з державою. Такі відносини, звісна річ, базуються на відносинах людини із суспільством, адже належність людини до певного суспільства є первинною, а до держави – вторинною. Навіть історично держава народилася значно пізніше людського суспільства. Зв'язок між людиною та державою має певну особливість. Вона полягає і проявляється насамперед у тому, що цей зв'язок є правовим. Сама держава утворена для захисту людини, і її взаємини з нею спираються на норми права.

Якщо поняття «особа» охоплює як громадян конкретної держави, наприклад, України, так і іноземців, і осіб, які взагалі не мають громадянства, то термін «*громадянство*» вказує на такий правовий зв'язок, який притаманний людині та конкретній державі.

Як ви вважаєте, що є спільне та відмінне між поняттями « особа» і «громадянин»?

Учень. Спільним для поняття «особа» і «громадянин» є те, що вони стосуються тієї самої людини, але «особа» визначає її місце в суспільстві, а «громадянин» – у державі.

Учитель. Поняття «громадянин» виникло ще в античні часи у Стародавній Греції та Стародавньому Римі й означало рівний і рівноправний член держави та його приналежність до держави.

І зараз «*громадянство* – це постійний правовий зв'язок між особою та певною державою, що визначає права і обов'язки людини й забезпечує можливість її участі в усіх сферах суспільного життя».

Інститут громадянства – один із важливих інститутів конституційного законодавства України. Він є сукупністю конституційно-правових норм, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з отриманням і припиненням громадянства України. Ці норми містяться насамперед у Конституції та Законі № 2996-IX «Про внесення змін до Законів України «Про громадянство України» (2023).

Знайдіть у Конституції України підтвердження моїм словам.

Учениця. Конституція України визнала право на громадянство невід'ємним правом кожної людини. В Україні існує єдине громадянство (ст. 3).

Учень. Усі громадяни України, незалежно від підстав і порядку отримання українського громадянства, мають рівні права і виконують однакові обов'язки перед державою.

Учитель. Користуючись ст. 1 Закону України «Про громадянство України», дайте відповідь на запитання:

Хто такі іноземці, апатриди, біпатриди?

Учень. Іноземці – особи, які проживають на території певної держави, але мають громадянство іншої держави.

Учениця. Апатриди – особи, які проживають на території певної держави, але не є її громадянами і не мають доказів своєї належності до громадянства іншої держави.

Учень. Біпатриди – особи, які мають подвійне громадянство.

Учитель (клас розділено на 3 групи, кожна з яких має своє завдання):

– **I група** працює з підручником і відповідає на запитання:

Які є підстави для отримання громадянства України?

– **II група** працює з підручником і відповідає на запитання:

Які є умови прийняття до громадянства України?

– **III група** працює з підручником і відповідає на запитання:

Які є умови припинення громадянства України?

Відповіді учнів

Учитель. А як же визначається громадянство дітей у Законі України «Про громадянство України»?

Учень. Стаття 12 «Громадянство дітей, батьки яких є громадянами України».

Учениця. Стаття 13 «Громадянство дітей, один з батьків яких є громадянином України».

Учень. Стаття 14 «*Набуття громадянства України дітьми осіб без громадянства*».

Учень. Стаття 15 «Громадянство дітей, батьки яких невідомі».

Учениця. Стаття 27 «*Необхідні згоди дітей при зміні їх громадянства*».

Учитель (клас поділений на 5 груп).

У кожній групі є юридична задача, яку ви повинні проаналізувати за законом і дати відповідь (додатки).

Відповіді керівників груп.

Учитель: У світовій державно-правовій практиці відомі дві основні форми постійного правового зв'язку між особою і державою: громадянство і підданство.

Критерієм їх розмежування є існуюча в конкретній країні форма державного правління.

Які ви знаєте форми правління?

Учень. Монархія та республіка.

Учитель. Республікам історично притаманне саме громадянство, монархіям – підданство. Саме тому в Україні утвердилось та існує громадянство України, тоді як, наприклад, у Великобританії – підданство.

4. Підсумок уроку. Згідно із загальною Декларацією прав людини, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, кожна людина має право на громадянство, ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінити своє громадянство. Отже, кожна країна – учасниця ООН повинна забезпечити кожній людині це право. Стаття 3 Конституції України визнає, що в межах України існує єдине громадянство – громадянство України. Підстави набуття і припинення громадянства визначаються Законом України «Про громадянство України» від 1991 року. Закон базується на тому, що право на громадянство є невід’ємним правом людини, що всі громадяни України незалежно від підстав набуття громадянства України мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

5. Домашнє завдання:

1. Опрацювати запитання і завдання.
2. Розв’язати юридичні задачі (різного рівня):

I рівень – Які з термінів «людина», «особа», «громадянин» можливо віднести до :

- А) дитина, викрадена у маленькому віці та виросла в стаді мавп у джунглях;
- Б) біженець однієї з країн Закавказзя, який опинився на території України;
- В) професіональний суддя.

II рівень – «Особа без громадянства Мартинов В. бажає прийняти громадянство України. Українською мовою володіє в об’ємі достатньому для спілкування. Є власником малого підприємства». Які потрібно виконати умови, щоб стати громадянином України?

III рівень – «У подружжя Роберта й Корнелії, які постійно проживають у Дніпропетровську, але є апатридами, народився син». Громадянином якої держави він є?

Тема. Права людини і громадянина

Мета:

- пояснити, що таке права людини, наскільки вони важливі для життя людини;
- визначити етапи формування прав людини й розрізнити види прав;
- розвивати вміння працювати з правовими поняттями «права людини», «культурні, політичні, економічні, соціальні, громадянські права»;
- розвивати вміння працювати з правовою літературою;
- формувати навички щодо захисту власних прав і свобод, а також умінь протистояти порушенням прав і свобод людини у повсякденному житті;
- виховувати правосвідомість в учнів.

Обладнання: Конституція України, Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права.

Запис на дошці:

Епіграф до уроку: *Цінність держави визначається цінністю її громадян.*

Дж.-С. Мілль

Поняття до теми: особистість, право, права людини, свобода людини, декларація, конвенція.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування умінь.

Хід уроку

1. Повідомлення теми та мети уроку.

Темою нашого уроку є «Права людини і громадянина». Ми спробуємо на уроці прослідкувати як розвивалися права людини в різні часи, бо мають довгу й цікаву історію. Вони тісно пов'язані з розвитком моральних правил і духовних цінностей людей.

2. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Демократичне суспільство, демократична держава нерозривно пов'язані з поняттями права і свободи. Почуття свободи, рівності, власної гідності проявлялись у людства поступово – від античного уявлення про нерівність людей до філософії природних прав людини епохи Просвітництва, «Білля про права» в США та «Декларації прав людини і громадянина» у Франції. Відомий такий вислів: «Хто не знає свого минулого, той не побудує майбутнього». Тому ми почнемо з історії появи поняття «права людини».

3. Актуалізація опорних знань.

План уроку

1. Загальне поняття про права людини і про історію боротьби за їх визнання та юридичне закріплення.
2. Поняття «право людини» і «свобода людини».
3. Права людини в міжнародно-правових документах.
4. Класифікація прав і свобод людини.

Учитель. Кожен і кожна із вас у повсякденному житті, напевно, вимовляли слова: «я маю право», «це моє право», «права людини».

Як ви розумієте, що таке права людини? (10 хв)

Відповіді учнів починаються зі словосполучення: «Я думаю, що права людини – це ...».

Учитель. Шлях людства до сучасного розуміння прав людини був тривалим. Спочатку права людини існували у вигляді моральних норм, наприклад, право на повагу, на власну точку зору. Такі права існують і сьогодні. Вони важливі для людини, але не належать до правових норм і законів.

Закони, які з'явилися одночасно з виникненням держави, зробили права людини поняттям юридичним. Права людини (на життя, безпеку, власність, працю тощо) визначалися законами, але держава, переважно, обмежувала їх. Нерідко права, зафіксовані в законах держави, насправді не реалізовувалися.

У перших відомих історії державах права людини були дуже обмежені, вузькі. Наприклад, у державах Давнього Сходу закон відрізнявся дуже жорстоким ставленням до людини, часто був кастовим. За доби античності й середньовіччя, попри можливість певних верств суспільства користуватися деякими правами, про права людини в сучасному розумінні не можна говорити. Насамперед тому, що людину в рабовласницьких державах і абсолютних монархіях не вважали вільною особистістю. Законами закріплювалася нерівність людей за становими, майновими, релігійними, національними та іншими ознаками. Така нерівність унеможливлювала реалізацію прав і свобод людини. Низка подій, що наблизила добу прав людини, почалася з ухвалення у 1215 році англійської **Великої хартії вольностей**, де було зазначено: «*Жодна людина не буде заарештована і ув'язнена, або позбавлена майна, або оголошена поза законом, або вигнана ... інакше як по законному вироку рівних їй і за законом країни...*». Це була «перша ластівка» свободи людини (хай навіть дуже обмеженої) в атмосфері сваволі можновладців Середньовіччя. Після Великої хартії вольностей у європейських державах було ухвалено низку документів, які розширювали права вищих верств населення (Золота булла імператора Карла IV в 1356 році, Білля про права в Англії у 1689 році тощо). Утім, справжній відлік історії прав людини в сучасному їх розумінні починається від Великої Французької революції кінця XVIII століття. За три дні до штурму Бастилії

«герой Старого і Нового світу» **маркіз Лафает**, котрий нещодавно повернувся зі Сполучених Штатів, **представив** Національним зборам **проект Декларації прав людини і громадянина**, сказавши при цьому: **«Щоб нація стала вільною, їй достатньо цього захотіти»**. **Історія довела: потрібно також, щоб цього «захотіла держава», щоб вона була готова поділитися своєю владою з пресою, громадянською думкою ...»** Невдовзі після **14 липня 1789 року Національні збори Франції проголосували за XI статтю Декларації: «Вільний обмін думками і поглядами є одним із найцінніших прав людини ...»**. Але нова республіка, що засудила монархів, незабаром вдалася до практики жорсткого терору й перетворилася на диктатуру. Французам знадобилося ще майже 100 років, щоб у їхній країні запанувала демократія та виникли умови для реалізації прав людини.

У Сполучених Штатах, що перемогли у війні за незалежність, боротьба за права людини тривала успішніше. Творці американської Конституції (1789 р.) оголосили народ суверенним. Під час затвердження найбільшу стурбованість у представників штатів викликала відсутність у ній положень, які б захищали і штати, і їхніх громадян від можливої сваволі центрального уряду. З огляду на це **в 1791 році штати ухвалили перші десять поправок до Конституції Сполучених Штатів, відомі тепер як Білль про права**.

Поміркуйте і дайте відповідь: Які ви знаєте міжнародно-правові документи ХХ століття, що регулюють права людини? Коли і чому вони з'явилися?

Учень. У середині ХХ століття, після Другої світової війни, 10 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН була ухвалена Загальна декларація прав людини, де вперше в історії людства сформульовані основні права і свободи людини, котрі сьогодні в цілому світі вважаються стандартами, зразками для національних юридичних документів (розділів конституцій про права громадян).

Учениця. Протягом ХХ століття було прийнято близько ста різних міжнародних договорів про захист прав і свобод людини.

Учень. Одними із нових документів є Міжнародний пакт про громадянські й політичні права, а також Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, які були прийняті в 1966 році.

Учениця. Якщо люди знатимуть усі ці документи, вони зможуть повністю реалізувати свої права, а державній владі в будь-якій країні важко буде порушувати права громадян. У юридичній літературі поряд зі словами «права людини» ви можете зустріти «свободи», наприклад, свобода слова, свобода думки. Право є тим, реалізацією чого держава гарантує, свобода ж є простором, у який державі не можна втручатися. Тому кажуть: «права і свободи людини».

Учитель. Обговоріть у парах (15 хв):

–Що означає поняття «право людини»?

–Поясніть, чи є свобода правом людини, чому?

–Чи важливо для вас особисто мати свободу? Чому?

Відповіді учнів.

Учитель. Отже, міра свободи може істотно різнитися в різних суспільствах, за різних політичних режимів. Право людини англійський філософ Томас Гоббс визначав як свободу щось робити або не робити. У суспільстві право забезпечується системою законів, обов'язкових для виконання всіма членами суспільства. **Свобода людини** – це відсутність будь-яких обмежень, тиснень у будь-чому (діяльності, поведінці), прямо не пов'язаних із суспільними правами й нормами. За німецьким філософом Гегелем, «свобода – це усвідомлена необхідність».

Клас поділений на 3 групи (демократія, тоталітаризм, авторитаризм). .

Які права людини і свободи людини притаманні цим політичним режимам?

Чому?

Відповіді груп.

Учитель. Право як загальносоціальне явище – це певні можливості (свободи) учасників соціального життя, які об'єктивно зумовлюються насамперед рівнем розвитку суспільства. Залежно від того, хто саме є «носієм» цих можливостей, розрізняють права людини, права сім'ї, права нації, права інших спільностей і груп. Права – це певні свободи людини, тобто її можливості діяти певним чином із тим, щоб забезпечити своє нормальне існування, свій розвиток, задоволення тих потреб, що сформувалися.

Права не всі однотипні. Є такі групи прав:

- Громадянські (особисті) права;
- Політичні права;
- Соціально-економічні права;
- Права на чисте довкілля, культурні права і права розвитку.

Клас розділений на 4 групи:

I група – «Загальна декларація прав людини»;

II група – «Міжнародний пакт про громадянські й політичні права»;

III група – «Міжнародний пакт про економічні, соціальні, культурні права»;

IV група – «Конституція України».

Кожна група ознайомлюється з переліком прав людини, що міститься в Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські й політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні, культурні права, аналізує ці документи й дає відповідь на запитання:

Які основні демократичні цінності проголошені в «Загальній декларації прав людини», Міжнародному пакті про громадянські й політичні права», Міжнародному пакті про економічні, соціальні, культурні права» та в «Конституції України?»

Відповіді учнів.

Учитель. Права й свободи людини в сучасному розумінні невід'ємні від її обов'язків і відповідальності перед суспільством, державою, іншими людьми. Це фундамент не тільки демократії, але й справедливості, рівноправ'я, гуманізму. До такого висновку прийшло людство в кінці ХХ століття, а крокувало до цього визначення багато століть, заплатило жорстоку ціну. І зараз, у ХХІ столітті, не закінчується боротьба ідей, пошуків найбільш досконалих форм суспільного та державного устрою – демократична боротьба за повноправну вільну людину і громадянина, за гідні умови її існування.

4. Підсумок уроку. Наша незалежна держава – Україна, що входить у світову співдружність, теж робить свої перші кроки в цьому демократичному процесі, виборює право стати цивілізованим суспільством, яке поважає людську гідність, чітко прагне дотримуватися невід'ємних прав людини й громадянина.

5. Домашнє завдання. Написати твір-есе (роздум) на тему «Чи можу я реально користуватися правами, наданими мені Конституцією України, Загальною декларацією прав людини, Міжнародними пактами про громадянські й політичні, економічні, соціальні, культурні права?».

Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина

Тема. Особисті (громадянські) права та свободи громадян України

Мета:

- формування поняття «особисті права і свободи», закріплення знань щодо основних прав і свобод громадян;
- формування навиків синтезу теоретичних знань із практикою повсякденного життя;
- розвиток мислення шляхом аналізу ситуацій та вміння правильно їх оцінювати;
- виховання в учнів розуміння цінності особи, необхідність поваги та дотримання її прав.

Обладнання: тексти Міжнародного пакту про громадські та політичні права, Європейської Конвенції з прав людини, Конституції України.

Запис на дошці. Епіграф до уроку: *Основу міцного правопорядку складає свобода та її недоторканність.*

Б. О. Кістяківський

Поняття до теми: громадські (особисті) права, честь, гідність, приватне життя, світський характер освіти, принцип відокремлення церкви від держави та школи від церкви.

Тип уроку: урок оволодіння новими знаннями.

Хід уроку

1. Повідомлення теми та мети уроку.

Темою нашого уроку є «Особисті (громадянські) права та свободи громадян України». Епіграфом до нашої теми ми взяли вислів видатного українського юриста Б. О. Кістяківського, бо саме в цих словах сконцентровано головну ідею теми, що найвища цінність – це особисті права громадянина нашої держави, їх захищеність, включаючи права на життя, особисту недоторканність людини, її житла і свободу совісті.

2. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Важлива ознака правової держави полягає в тому, що права людини в ній набувають самостійного юридичного значення і з ними мають співвідноситись усі закони. Тобто в правовій державі права людини гарантуються та реально виконуються незалежно від того, які політичні сили в ній є правлячими.

3. Актуалізація опорних знань.

План уроку

1. Захищеність особи у правовій державі.
2. Право на життя.
3. Право на повагу до гідності людини.
4. Право на свободу та особисту недоторканність людини, недоторканність житла і таємницю листування.
5. Свобода пересування та вільний вибір місця проживання.
6. Право на свободу світогляду та віросповідання.

Учитель. У правовій державі права людини набувають самостійного юридичного значення, з ними повинні співвідноситись всі закони. Ми прагнемо до побудови такої держави, а поки що в житті час від часу зустрічаємося з порушенням прав людини і громадянина.

Учитель оголошує проблемне питання уроку. **Чи є обмеження особистих прав людини порушенням прав людини і принципів правової держави?**

Клас ділиться на 5 груп. Кожна група отримує текст Конституції України, правової ситуації (додатки № 1, 2, 3, 4).

Учитель. Визначте, які права людини порушено в зазначених ситуаціях (15-20 хв).

Відповіді учнів.

Очікувані відповіді груп:

Керівник I групи. Право на життя (ст. 27 Конституції України).

Керівник II групи. Право на повагу гідності (ст. 28 Конституції України).

Керівник III групи. Право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України).

Керівник IV групи. Право на недоторканість житла (ст. 30 Конституції України).

Керівник V групи. Право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України)

Учитель. А тепер повернемося до нашого проблемного питання, яке було поставлено на початку уроку. **Чи є обмеження особистих прав людини порушенням прав людини і принципів правової держави?**

Учень. Оскільки всі ці права проголошені Конституцією України, яка є основним законом держави, то забезпечення, реалізація та захист прав людини є основним завданням і сенсом існування української держави.

Учениця. Громадянські права є невід'ємними, вони не надаються, а лише охороняються та гарантуються державою.

4. Підсумок уроку.

Учитель. Реалізація та захист прав і свобод громадян є основним завданням і сенсом існування української держави.

5. Домашнє завдання: опрацювати матеріал підручника, II розділ Конституції України.

Тема. Політичні права і свободи громадян України

Мета:

- засвоєння знань про політичні права і свободи громадян України, формування поняття «політичні права і свободи громадян»;
- формувати навички реалізації своїх політичних прав;
- розвиток в учнів уяви, умінь логічно мислити та виступати перед аудиторією, зв'язно, послідовно й доказово викладати матеріал із правових проблем;
- виховання потреби в активній політичній позиції молоді людини.

Обладнання: Конституція України, підручники, роздатковий матеріал.

Запис на дошці. Епіграф до уроку: *Рівність прав не в тому, що всі ними користуються, а в тому, що вони всім надані.*

Сенека

Поняття до теми: політичні права і свободи, свобода слова, цензура, конфіденційність інформації, національна безпека, мітинг, політична партія, громадська організація, державна служба.

Тип уроку: урок комплексного застосування знань, умінь і навичок; використання рольових ситуацій.

Хід уроку

1. Повідомлення теми та мети уроку.

Учитель. Темою нашого уроку є «Політичні права і свободи громадян України». Під час уроку ми з вами визначимо суть політичних прав, їх перелік. А згодом зможе застосовувати знання на практиці.

2. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Шляхом вивчення міжнародних документів, Конституції України виховується політична активність та повага до свобод інших людей. Політичні права і свободи, визначені Конституцією України, належать переважно лише громадянам України і створюють реальну можливість для них брати участь у керівництві державою та суспільному житті.

3. Актуалізація опорних знань.

План уроку

1. Призначення політичних прав і свобод громадян України.
2. Свобода думки і слова.
3. Свобода зборів, мітингів, походів і демонстрацій.
4. Право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації.
5. Інші конституційні політичні права.

Учитель. Політичними правами і свободами називають можливість брати участь у вирішенні державних і суспільних справ у гарантованих державою формах. Головна особливість цих прав і свобод полягає в тому, що їх носіями є не всі люди, що живуть в Україні, а лише її громадяни.

Назвіть політичні права і свободи громадян України.

Учень. Свобода думки і слова.

Учениця. Свобода мітингів, зборів, походів і демонстрацій.

Учень. Право на звернення до органів і посадових осіб державної влади і місцевого самоврядування.

Учениця. Право на об'єднання.

Учень. Право на участь в управлінні державними і місцевими справами (право на державну службу та на службу в органах місцевого самоврядування).

Учитель. Клас ділиться на 4 групи. Кожна отримує ситуацію, яку потрібно розіграти перед класом. У свою чергу, інші учні повинні дати відповідь на запитання «Які політичні права людини було порушено?» (на підготовку – 5 хв; додатки № 3, 4, 5, 7).

Відповіді учнів.

Очікувані відповіді груп:

Керівник I групи. Право на створення об'єднань громадян.

Керівник II групи. Право брати участь в управлінні державними справами.

Керівник III групи. Право на збори, мітинги, походи і демонстрації.

Керівник IV групи. Право на звернення до громадян.

Учитель. Користуючись політичними правами, зокрема виборчим правом, ми обираємо ту владу, яка підкоряється народу та створює умови для свободного життя людини, її праці, благополуччя.

(Клас ділиться на 4 групи; кожна отримує юридичну задачу, для вирішення якої потрібно використовувати Конституцію України та підручник; додатки № 6, 2).

Відповіді учнів.

Очікувані відповіді:

Керівник I групи. Ні, по-перше, засновниками молодіжних організацій можуть бути особи з 15 років; по-друге, користування вогнепальною зброєю дозволяється з 18 років.

Керівник II групи. Ні. Право на створення політичної партії в Україні мають лише громадяни України з вісімнадцятирічного віку. Політична партія повинна мати всеукраїнський статус, тобто мати свої осередки в областях України. Забороняється утворення і діяльність політичних партій в Україні, якщо їхні цілі спрямовані на порушення територіальної цілісності України.

Керівник III групи. Право на створення політичних партій в Україні мають повнолітні особи, які є громадянами України. Тому особі слід, у першу чергу, набути громадянства України. Після цього необхідно розробити програму і статут партії. Далі слід провести установчий з'їзд партії, де затверджується статут і програма й обираються керівні органи. Рішення про утворення повинне підтримуватися підписами не менш як 10 000 громадян України, які мають право голосу не менш як у 2/3 областей. Останнім кроком є подання пакета необхідних документів до Міністерства юстиції України для реєстрації.

Керівник IV групи: Порухень Конституції України зміст листівки не має. Стаття 34 Основного Закону гарантує кожному право на свободу думки і слова, вираження своїх поглядів і переконань як усно, так і письмово.

4. Підсумок уроку.

Учитель. На цьому уроці ми з вами побачили взаємну залежність між можливістю реалізувати свої політичні права і ступенем поінформованості громадянина про події і явища, що відбуваються в суспільстві, державі та світі. Тому тільки люди, які користуються своїми політичними правами та свободами, можуть впливати на ситуацію в районі, місті, країні, де вони живуть.

5. Домашнє завдання: знайти інформацію у ЗМІ про випадки порушення політичних прав і свобод або про захист і поновлення політичних прав і свобод.

Додаток №1

Завдання № 1

Водій автомобіля збив пішохода. Від отриманих травм останній помер у лікарні.

Завдання № 2

У літньому таборі відпочинку старшокласники час від часу ввечері заходили до кімнат, де проживали діти молодшого віку, і примушували їх віджиматися, пересуватися на чотирьох кінцівках, гавкати як собаки тощо, погрожуючи за невиконання та повідомлення вожатим фізичною розправою.

Завдання № 3

Двох неповнолітніх при виході з кінотеатру затримав наряд міліції. У відділенні міліції їм не повідомили причини затримання. Через чотири дні про це було повідомлено їхніх батьків, які прийшли й забрали дітей.

Завдання № 4

Із міліцейського протоколу: «...Двоє осіб (за свідченнями очевидців, чоловіка та жінки) 3.07.2003 року, виламавши двері ломом, проникли до дачного будинку у масиві «Озерний». Проте вони не встигли нічого викрасти і змушені були втекти, оскільки до будинку під'їхав автомобіль...».

Завдання № 5

Директор приватного підприємства, використовуючи міні-АТС, часто прослуховував і час від часу втручався у телефонні розмови працівників, що працювали у його фірмі.

Завдання № 6

Із газетної статті: «...Незабаром пройдуть слухання у суді, за позовом гр. Ключової, щодо друку у місцевій газеті недостовірної інформації про нього та членів його сім'ї, коли він балотувався у депутати до міської ради.»

Завдання № 7

Сімнадцятилітній Андрій Крюков вирішив з'їздити у Польщу на запрошення свого друга. Але йому відмовили у видачі закордонного паспорта, оскільки через 8 місяців він підлягає призову до Збройних Сил України і раптом до цього часу не повернеться в Україну.

Завдання № 8

За рішенням глави обласної державної адміністрації місцевої телерадіостанції, кореспонденти якої у своїх репортажах гостро критикували дії місцевої влади, було відмовлено у виділенні частотного ефіру, за «підрив державної безпеки і авторитету влади».

Завдання № 9

Із оголошення: « До російської школи приймаються діти, які розмовляють російською мовою, а їхні батьки є православними християнами».

Додаток № 2

Аналіз правової ситуації

Однією з форм роботи на уроках є аналіз правової ситуації. Для аналізу певної справи вам необхідно звернути увагу на такі основні моменти:

А. Факти: Що відбулося? Хто є учасниками справи? Що ми про них знаємо? Які факти є важливими? Які є другорядними?

Б. Проблеми: Якими нормами закону регулюється ситуація? У чому полягає конфлікт? Яке питання ми повинні вирішити для розв'язування ситуації?

В. Аргументи: Якими є ваші аргументи (зокрема, із законодавчої бази) на захист кожної зі сторін ситуації?

Г. Рішення: Яким буде ваше рішення? Якими є причини вашого рішення? Якими можуть бути його наслідки?

Додаток № 3

Правила дискусії

Дискусія дає прекрасну нагоду виявити різні позиції з певної проблеми або із суперечливого питання. Для того щоб дискусія була відвертою, необхідно створити в класі атмосферу довіри та взаємоповаги. Тому бажано знати правила культури ведення дискусії. Пропонуємо вам такі правила:

1. Говоріть по черзі, а не всі одночасно.
2. Не перебивайте того або тієї, хто говорить.
3. Критикуйте ідеї, а не особу, що її висловила.
4. Поважайте всі висловлені думки (точки зору).
5. Не смійтеся, коли хтось говорить, за винятком, якщо хтось жартує.
6. Не змінюйте тему дискусії.
7. Намагайтеся заохочувати до участі в дискусії інших.

У своєму класі ви можете доповнити ці правила, прийняти їх після обговорення та дотримуватися під час проведення дискусій.

Додаток № 4

Правила роботи в малих групах

Робота в малих групах дозволяє вам набути навичок, які необхідні людині для спілкування та співпраці (співробітництва).

Після того як учитель об'єднав вас у малі групи і ви отримали завдання, ваша група за короткий час (3 – 5 хв) повинна виконати це завдання та оголосити результати своєї групи. Пропонуємо правила роботи в малих групах, які допоможуть вам організувати свою роботу:

Швидко розподіліть ролі в групі:

Спікер (керівник групи):

- зачитує завдання групи;
- організовує порядок виконання;
- пропонує учасникам групи висловитись по черзі;

- заохочує групу до роботи;
- підбиває підсумки роботи;
- за згодою групи визначає доповідача.

Секретар: веде коротко та розбірливо записи результатів роботи своєї групи; як член групи має бути готовим висловити думку групи при підбитті підсумків або допомогти доповідачеві.

Спостерігач: слідкує за часом; заохочує групу до роботи.

Доповідач: чітко висловлює думку групи; доповідає про результати роботи групи.

1. Починайте висловлюватися спочатку за бажанням, а потім по черзі.
2. Дотримуйтесь одного з правил активного слухання, головне – не перебивайте один одного.
3. Обговорюйте ідеї, а не особи учнів, які висловили цю ідею.
4. Утримуйтеся від оцінок і образ учасників групи.

Додаток № 5

Завдання № 1

Групі громадян України Міністерство юстиції України відмовило в реєстрації політичної партії.

Завдання № 2

Громадянин Риков (79 років, хворий і не може ходити) написав заяву голові виборчої дільниці, щоб у день виборів до Верховної Ради України йому додому принесли бюлетень і скриню для голосування, але про нього забули.

Завдання № 3

Задля запобігання скоєння можливих безпорядків начальник обласного управління міліції прийняв рішення відтіснити мітинг страйкарів із центральної площі у вузьку і там його розігнати. Дозвіл, час і місце на проведення мітингу надав міський голова.

Завдання № 4

Заступник голови державної адміністрації відмовився прийняти скаргу громадян на свого підлеглого, за вини якого відбуваються регулярні затримки з виплатою пенсій у районі.

Додаток № 6

Завдання № 1

Чотирнадцятилітній громадянин Петров звернувся до місцевих органів виконавчої влади із заявою, що містила прохання про реєстрацію молодіжної організації, засновником якої він є. Мета цієї організації – вивчення прийомів рукопашного бою, правил користування холодною та вогнепальною зброєю, вивчення вибухових пристроїв і вибухових речовин. Чи буде зареєстровано цю організацію? Чому?

Завдання № 2

Чи отримають дозвіл на створення політичної партії в Україні близько 12 тисяч громадян України та Польщі віком від 16 до 25 років, що проживають компактно на прикордонних територіях, котрі вирішили утворити політичну партію, мета якої – приєднання до Польщі частини Західноукраїнських земель, на яких вони проживають?

Завдання № 3

Особа без громадянства, що має дозвіл на постійне проживання в Україні, вирішила створити політичну партію. За яких умов це можливо? Які кроки для здійснення своєї мети їй потрібно зробити?

Додаток № 7

Розігрування правової ситуації за ролями

Рольова гра – це невеличка п'єса, яку ви можете поставити на уроці. В її основі лежить імпровізація. Ви інсценізуєте запропоновані вчителем правові ситуації. Рольові ігри сприяють кращому розумінню цих ситуацій, а також допомагають учитися через досвід і почуття.

Якщо ви розігруєте правову ситуацію:

- чітко дотримуйтеся своєї ролі;
- слухайте інших «акторів» і вчителя;
- не коментуйте дій інших, перебуваючи в ролі;
- намагайтеся ставитися до своєї ролі як до реальної життєвої ситуації, у яку потрапили;
- вийдіть із ролі по закінченні сценки;
- візьміть участь в обговоренні сюжету гри.

Правомірна поведінка, правопорушення та юридична відповідальність (розробки уроків)

Терещенко Олена

Мета. Сприяти формуванню правосвідомості підлітків шляхом конкретизації норм моралі та права стосовно їхньої безпосередньої поведінки.

Обладнання: 1. Виставка літератури з означеної теми.

2. Висловлювання видатних людей.

Епіграф (написаний на дошці):

Посійте вчинок – пожнете звичку.

Посійте звичку – пожнете характер.

Посійте характер – і ви пожнете долю.

У. Текерей

Форма проведення: класна година у формі анкети думок.

1. Повідомлення теми та мети класної години:

Учитель. Конституція України проголосила нашу державу правовою. Але ця теза залишається поки що лише декларацією про наміри. І тому вважливим напрямом формування правової держави в Україні є заходи з підвищення правової культури людей. Лише людина, яка володіє правовою культурою, добре знає закони та поважає їх, сприяє формуванню правомірної поведінки.

У нашому суспільстві здійснюється принцип: найвища цінність – Людина. Ваше життя складається із вчинків. У вчинках виражається суть людини. Але у своєму житті ми повинні дотримуватися також певної відповідальності за свої дії.

Скажіть мені, будь ласка, з якими словами у вас асоціюється слово «поведінка»? (Записати всі слова на дошці.)

А тепер ми можемо зробити висновок, що **поведінка** – це дотримання основних вимог і правил людського співжиття, уміння знаходити правильний тон у спілкуванні з оточуючими. Вчинками своїми людина зустрічається з іншими людьми, у вчинках вона виражає своє особисте ставлення до природи, людей, життєвих подій. Вчинок реалізує моральну спрямованість поведінки людей (слайд 2).

Вчинок – елементарна клітина поведінки людини. Це одиничний, відносно завершений акт поведінки, викликаний прямою або хибною зовні причиною і проходить за певних обставин у конкретній ситуації.

Спробуйте визначити, які наслідки має для людини вчинок.

Очікувані відповіді:

- Вчинок має виховний результат, тобто приводить до певних змін в особистості, яка здійснила вчинок.
- Звичайно, вчинок вчинку не рівний. Одні вчинки в житті людей звичайні, інші – на рівні подвигу. Але в кожному вчинку виявляється характер людини.
- Будь-який вчинок залишає обов'язковий слід в особистості, яка його вчинила.
- Не завжди вчинок є правомірним, а частіше пов'язаний з порушенням закону.

Учитель. А що ж тоді є правомірна поведінка?

Очікувані відповіді:

- На мій погляд, правомірна поведінка – це коли людині не спаде на думку порушувати закон.
- А я вважаю, що правомірна поведінка – це коли люди будуть жити за законами суспільства, не через страх покарання.

Учитель. Відносно права поведінка людей може бути юридично нейтральною, юридично значимою. Тобто юридично нейтральна поведінка не регулюється правом і не несе за собою юридичної відповідальності. Юридично значима поведінка регулюється правом і може бути як відповідною правовим нормам, так і не відповідати їм. Якщо в першому випадку йде мова про правомірну поведінку, то в другому – про правопорушення.

Таким чином, **правомірна поведінка** – це законослухняна поведінка, яка відповідає правовим нормам. Правомірна поведінка, як правило, є поведінкою суспільно корисною та соціально значущою.

Які права законослухняного суб'єкта розрізняють залежно від характеру мотивації?

Очікувані відповіді:

- **Свідома правомірна поведінка** – це вид поведінки, при якій суб'єкт права усвідомлює необхідність, обґрунтованість і справедливість вимог правових норм і виконує їх із метою досягнення соціально корисного результату (наприклад: перехожий при відсутності автомобіля не переходить дорогу, а очікує потрібного сигналу світлофора).
- **Конформістська правомірна поведінка** – вид поведінки, при якій суб'єкт права підкоряється правовим приписам у силу копіювання оточуючих (так роблять усі).
- **Правомірна поведінка під страхом державного примусу** – вид поведінки, при якій суб'єкт права виконує вимоги юридичних норм, боячись санкцій із боку держави.

Учитель. У перехідний період (12 – 16 років) людина ще довго залишається в становищі, коли вона вже не дитина, але ще й не доросла, і тому повністю залежить від дорослих. У такий період виявляються пізнавальні здібності, цікавість, самоаналіз, мудрування, «копання в собі» з різким вираженням реакції емансипації, прагнення до самостійності, звільнення від опіки батьків, учителів. При цьому з'являється маса життєвих проблем, у тому числі невпевненість у собі, переживання власної малоцінності, нікчемності.

Починаючи з 2000 року, неповнолітніми особами було здійснено 39 854 кримінальні правопорушення, На 10 тисяч неповнолітніх припадає в середньому 129

правопорушень і злочинів. Є все: злісне хуліганство, бійки, грабежі, розбій, крадіжки, вбивства, гвалтування.

Називаючи вам цю статистику, хочу ще раз звернути увагу на епіграф нашої класної години та згадати відомі слова **Й. Гете**: *«Поведінка – це дзеркало, у якому кожен показує своє обличчя»*. А як ви вважаєте, пов'язані між собою ці вислови чи вони не мають нічого спільного?

Очікувані відповіді:

- На мою думку, вчинок безпосередньо залежить від поведінки людини.
- Я вважаю, що ми самі ніколи не замислюємося про наслідки нашої поведінки або вчинків. Нам здається, що ми діти і що нас можуть тільки полати.

Учитель. Скажіть, а чи знаєте ви, що таке мораль, моральні норми?

Очікувані відповіді:

- Це те, що нам «читають» батьки, якщо ми зробили щось не так.
- Я думаю, що мораль – це те, як люди сприймають мою поведінку або мої вчинки. І не тільки батьки.
- Моральні норми – це ставлення суспільства до мого вчинку або поведінки.

Учитель. А що таке, на вашу думку, право? А норми права?

Очікувані відповіді:

- Право – це правила поведінки в суспільстві.
- Я, готуючись до класної години, знайшла таке визначення права:

Право – це загальнообов'язкові правила поведінки, встановлені державою.

Учитель. **Мораль** – це опора права, тому що право, спираючись на мораль, регулює суспільні відносини. Усе, що забороняє право, зазвичай забороняє і мораль. Так, відомо, що будь-яке порушення норм права, як злочин, аморальне.

А тепер обговоримо питання «У чому полягає відмінність між порушенням норм моралі і права?», розглянемо ситуації (додаток А).

Відповіді учнів.

Учитель. Мораль і право не протиставляються: аморальним є все те, що небезпечно для суспільства в широкому розумінні цього слова. Тому нам потрібно відрізнити правопорушення від аморального проступку.

Порушення норм права людиною називають неправомірною поведінкою.

У теорії права неправомірну поведінку називають **правопорушенням**. Правопорушення представляє собою різновидність антисоціальної поведінки.

Що є правопорушення та протиправна поведінка ?

Очікувані відповіді:

- **Правопорушення** – це протиправне, винне діяння деліктоздатних осіб, наслідком яких є юридична відповідальність.
- **Правопорушення** – це винна, протиправна, шкідлива поведінка особи, що спричинює юридичну відповідальність.
- **Протиправна поведінка** – це така поведінка, що суперечить нормам права, порушує певні правові вимоги.
- **Правопорушення** – це протиправна поведінка, тобто така, що суперечить нормам права, порушує певні правові вимоги.

Учитель. Ви зараз проглянете два відеофрагменти, а потім визначите, яка в героїв поведінка: правомірна чи протиправна?

Відповіді учнів.

Учитель. Складом правопорушення називають сукупність ознак, які характеризують суспільно небезпечне діяння.

Назвіть склад правопорушення, використовуючи знання, отримані на уроках правознавства.

Очікувані відповіді:

- Об'єкт, суб'єкт правопорушення.
- Суб'єктивна і об'єктивна сторона правопорушення.

Учитель. Які види правопорушень ви знаєте? Що таке юридична відповідальність?

Очікувані відповіді:

- Злочин і проступок.
- Юридична відповідальність – це міра покарання правопорушника шляхом позбавлення його певних соціальних прав, благ чи цінностей, які йому належали до факту правопорушення від імені держави, на підставі закону або іншого нормативного акта з метою попередження правопорушень у перспективі й відновлення втрачених суб'єктивних прав на матеріальні та духовні цінності.

Учитель. Які види юридичної відповідальності ви знаєте?

Очікувані відповіді:

- Конституційна.
- Адміністративна.
- Дисциплінарна.
- Цивільна.
- Кримінальна.

Учитель. Визначте види юридичної відповідальності в кожній ситуації:

- управління автомобілем у нетверезому стані;
- запізнення працівника на роботу;
- крадіжка продуктів харчування з магазину;
- пошкодження старшокласником шкільної парти;
- напад хлопців на дівчину зі спробою відібрати в неї коштовності;
- повідомлення старшокласником поліції про замінування школи, що виявилось неправдивим.

Відповіді учнів.

Учитель. А чи є важелі в суспільства для того, щоб поліпшити криміногенну ситуацію серед молоді?

Відповіді учнів.

Учитель. Отже, ми з вами прийшли до висновку, що *право, яке опирається на моральні норми, є втіленням соціальної справедливості*. Серцевиною моральності є обов'язок. Обов'язок людини перед людиною, перед суспільством, перед Батьківщиною. Обов'язок особи перед колективом, обов'язок перед вищими моральними принципами. Почуття обов'язку – це пута, що зв'язують людину. Це справжня людська свобода, якщо людина вміє правильно нею користуватися.

Додаток А

Ситуація № 1

На зупинці в автобус зайшов чоловік без ноги, на милицях. На грудях у нього декілька орденських планок. Це інвалід Другої світової війни. В автобусі було тісно. Інвалід став поруч із кріслами, на яких сиділи юнак і старша жінка. Юнак побачив інваліда і зразу ж відвів очі, дивлячись у вікно. Старша жінка поступилася місцем інваліду. Але інвалід відповів їй, що в автобусі є чоловіки, і він не сяде на місце жінки. Юнак чув розмову, але навіть не повернув голови. Проїхали вони декілька зупинок, а юнак так і сидів.

Ситуація № 2

У маленькому будинку жив робітник. Йому доводилося вставати зранку о четвертій годині, іти на роботу. Повертаючись о 23 годині вечора, він побачив, що на лаві, біля дому, де він живе, сидять три підлітки з магнітофоном. Музика дуже гриміла. Робітник, виходячи з дому, попросив їх виключити магнітофон, бо не можливо було спати. Хлопці посміхались і відповіли, що сидять біля свого будинку. Робітник зітхнув і сказав: «Ви – дикуни, які не хочуть розуміти, що поруч із ними живуть інші люди».

Ситуація № 3

У 8Б класі 30 учнів. Одного дня у Сидорова пропали гроші.

Приклади вправ для інтеграції елементів медіаграмотності в теми уроків із курсу «Основи правознавства» в 9 класі

Кабак Олена

Тема 6. Правопорушення

Вправа. Репортаж із місця події (Два джерела про одну подію).

Мета:

- Ввести у словниковий обіг терміни «правопорушення», «склад правопорушення», «суб'єкт правопорушення», «об'єкт правопорушення», «суб'єктивна сторона», «об'єктивна сторона».
- Учити висувати гіпотези щодо причини неправомірної дії.
- Формувати навички критичного мислення.
- Розвивати вміння аналізу фотографій.

Набуваємо навички з інформаційної грамотності:

- використовувати хештег як один з інструментів ефективного пошуку в Інтернеті;
- критично сприймати інформацію з контенту різних сайтів;
- використовувати прийоми фактчекінгу.

Що необхідно підготувати до вправи:

1. Комп'ютер і проектор.
2. Смартфони, підключені до мережі Інтернет.
3. Презентація «Інструменти для перевірки достовірності фактів».
4. Копії зображень для аналізу.

Опис вправи

Поділити клас на дві групи та роздати матеріали з двох сайтів про одну й ту ж подію – бійку в харківському метро: Цифрові видання Харківської області «Об'єктив» і «Громада».

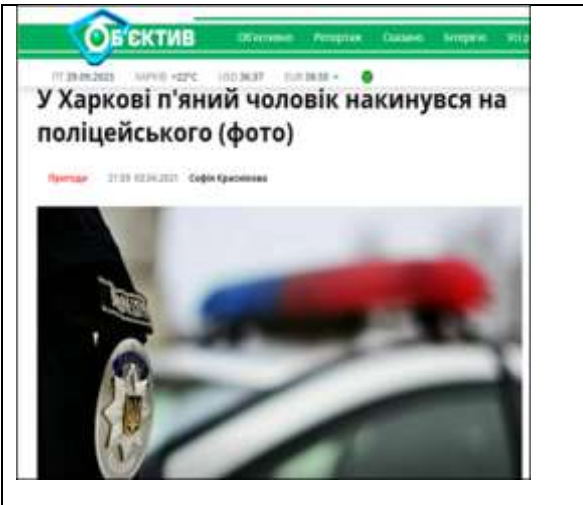
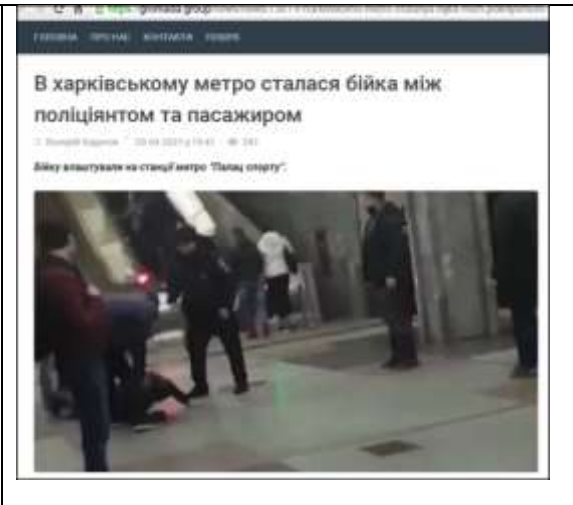
- Подивіться на загальні сторінки на поданих сайтах (або скрінах). На кожному з них йдеться про одну й ту ж подію – бійку в харківському метрополітені.
- *Хто ж влаштував бійку та як усе було?*

Ставити запитання, зупинитись, засумніватись – це перший крок до фактчекінгу інформації. Для цього необхідно уважно попрацювати з текстом статей та із поданими під ними фото.

Вікіпедія. Факт-чекінг (з англійської Fact checking) – перевірка правдивості інформації, один із напрямків журналістського контролю. Головні принципи фактчекінгу: *незалежність, неупередженість, точність*.

Кожна група, ознайомившись із матеріалом статті даного сайту, має:

- проаналізувати інформацію зі статей і фото за допомогою питань (перелік питань додається);
- визначити склад правопорушення;
- словесно відтворити ситуацію від імені поліцейського або порушника, або навіть перехожого.

	
<p>https://www.objectiv.tv/operatively/2021/04/03/v-harkove-pyanyj-muzhchina-nabrosilsya-na-politsejskogo-foto/</p>	<p>https://gromada.group/news/news/7381-v-harkivskomu-metro-stalasya-bijka-mizh-policyantom-ta-pasazhirom</p>

1. Хто написав/зняв/виготовив це?
2. Для кого це написано/знято/виготовлено?
3. Які ідеї, цінності, інформація, погляди вмонтовані в меседж?
4. Хто виграє, а кому зашкодить цей меседж?
5. Що залишилось поза меседжем?
6. Які питання викликає меседж?

Висновки. Перше фото ніякого фактажу не несе, але натякає на те, що стаття буде засуджувати порушника й написана від імені правоохоронців. А в статті написано про неадекватного агресивного чоловіка, що накинувся на правоохоронця.

На другому фото бачимо, як два правоохоронці викручують руки людині. І навряд чи б чоловік накинувся один на всіх.

П варіант вправи. Кожній групі надати одну інформацію одного із сайтів. Завдання те саме. Але влаштувати дискусію або захист.

Тема 10. Громадянство України

Вправа. Заголовок чи Clickbait (фейк)?

Мета:

- Ознайомити з поняттями «фейк», «клікбейт», «фактчекінг».
- Формувати навички критичного мислення.
- Розвивати вміння аналізувати текстовий матеріал.

Набуваємо навички з інформаційної грамотності:

- критично сприймати інформацію з контенту різних сайтів;
- виявляти клікбейти;
- відрізнити судження або упередження від фактів;
- використовувати прийоми фактчекінгу.

Що необхідно підготувати до вправи:

1. Комп'ютер і проектор.
2. Смартфони, підключені до мережі Інтернет.
3. Презентація «Інструменти для перевірки достовірності фактів».
4. Копії зображень для аналізу.
5. Роздатковий матеріал для створення пам'ятки «Як перевірити достовірність інформації».

Опис вправи

Подивіться на скрін сторінки сайту онлайн-журналу «POLITEKA» від 04.02.2021
<https://sport.politeka.net/310774-aleksandr-usik-porazil-zayavleniem-o-smene-grazhdanstva-posle-skandala-budet-normalno-deneg> 04/02/2021

- Чи вразила вас назва статті?
- Чи може таке бути насправді?
- Які питання ви б собі поставили, щоб дізнатися більше?

(Учні пропонують запитання про автора статті, приналежність сайту, про наявність інших джерел тощо).

! Зазначу, що сатиричне онлайн-видання *The Scienc ost* опублікувало статтю з назвою «Дослідження: 70% користувачів Facebook читають лише заголовки наукових статей перед тим, як коментувати». <https://verified.ed-era.com/ua/>

- Пропоную тепер прочитати текст самої статті. Пам'ятайте, головні принципи фактчекінгу: незалежність, неупередженість, точність.

- Які висновки ви зробили?

(Учні звернули увагу, що текст статті містить протилежний заголовку зміст. Це фейкова інформація).

Вікісловник. Фейк (з англійського fake) – неправдоподібне, викривлене, скособочене подання інформації.

- Як вважаєте, з якою метою автор розмістив статтю саме з такою назвою?

- Дійсно, пересічні користувачі соціальних мереж зацікавилися і перейшли на сайт, який містить ось цей клікбейт.

Вікісловник. Клікбейт (англ. clickbait від click «клацання» + bait «наживка») — зазвичай, заголовок, який змушує користувача інтернету натиснути на нього;

- Знайдіть в Інтернеті ще інформацію за цією темою. Оберіть протилежне твердження та опрацюйте статтю. Наприклад, <https://intermarium.com.ua/pytannya-zakryte-bokser-usyk-zrobyv-patriotychnu-zayavu-pro-zminu-gromadyanstva/>

-Яка з версій більше правдоподібна? Обґрунтуйте свою відповідь. Зверніть увагу на інші фейки на сторінці сайту, де був клікбейт.

Рефлексія. Пропоную створити пам'ятку «Як перевірити достовірність інформації».

Тема 18. Взаємні права й обов'язки батьків і дітей

Вправа. Факт чи судження? (Детективи)

Мета:

- Учити самостійно добирати інформацію з різних джерел.
- Формувати навички критичного мислення.
- Розвивати вміння виділяти головні ідеї з інформаційного джерела.

Набуваємо навички з інформаційної грамотності:

- використовувати соціальні мережі для ефективного пошуку контенту;
- критично сприймати інформацію;
- відрізнити судження або упередження від фактів.

Що необхідно підготувати до вправи:

1. Комп'ютер і проектор.
2. Смартфони, підключені до мережі Інтернет.
3. Презентація «Інструменти для перевірки достовірності фактів».
4. Роздруковані статті законів і постанов КМУ.
5. Поради пошуку для учнів.

Опис вправи

- Достовірність інформації можна перевірити навіть без електронних інструментів, якщо навчитися відрізнити факти від суб'єктивних думок, істину від домислів. Особливо важливим такий підхід є під час інформаційної війни, яка триває, на жаль, багато вже років.

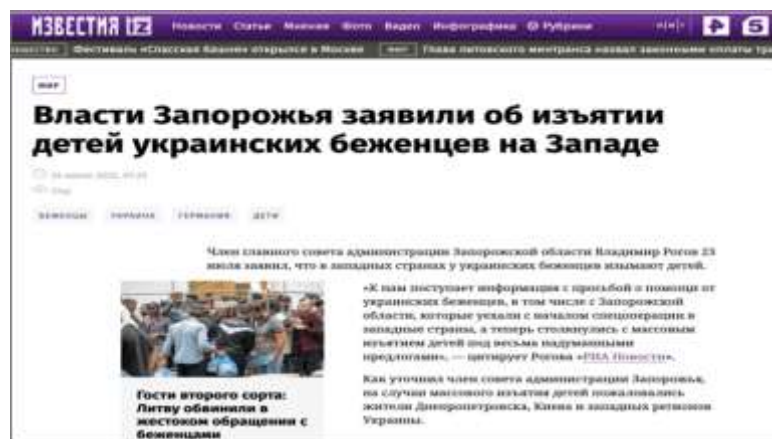
Великий тлумачний словник української мови:

Думка – це судження про щось, ставлення до чогось, оціночна інформація, недоступна для безпосередньої перевірки. Факт – це дійсна, невідгадана подія, справжнє явище. Те, що дійсно сталося, відбувається, існує.

- На початку повномасштабного вторгнення російських військ на територію України серед біженців пройшла інформація, що в Європі у батьків можуть забрати дитину. Станемо на деякий час детективами та перевіримо її. Пропоную учням твердження, пов'язані із сучасним життям, а вони у своїх гаджетах шукають відповіді, якими доводять або спростовують дане твердження.

1. У Європі соціальні служби в українців забирають дітей без вагомих підстав.

<https://voxukraine.org/fejk-vlada-zaporizhzhya-zayavyla-shho-na-zahodi-v-ukrayinskyh-bizhentsiv-zabyrayut-ditej>

- Ця інформація колаборантських ЗМІ наразі має дуже негативний вплив на проведення евакуації населення з небезпечних територій, що знаходяться в зоні бойових дій. Наголошую, що найбільш правдива інформація розміщена на офіційних державних сайтах, на сайтах державних установ і сайтах великих інформаційних агенцій або видань, які вболівають за свою репутацію (Interfax – Україна, УНІАН, Укрінформ, Українські новини та Українська правда, Liga.net, ТСН, ZN.UA). А зараз пропоную опрацювати текст статті з деяких із зазначених вище українських видань:

<https://zn.ua/ukr/UKRAINE//v-krajnakh-jes-viluchajut-ditej-u-bizhentsiv-z-ukrajini-vidomopro-240-vipadkiv.html>.

Після аналізу статті визначаємо, що вилучення дітей дійсно відбувається. Але причини на те в соціальних служб є.

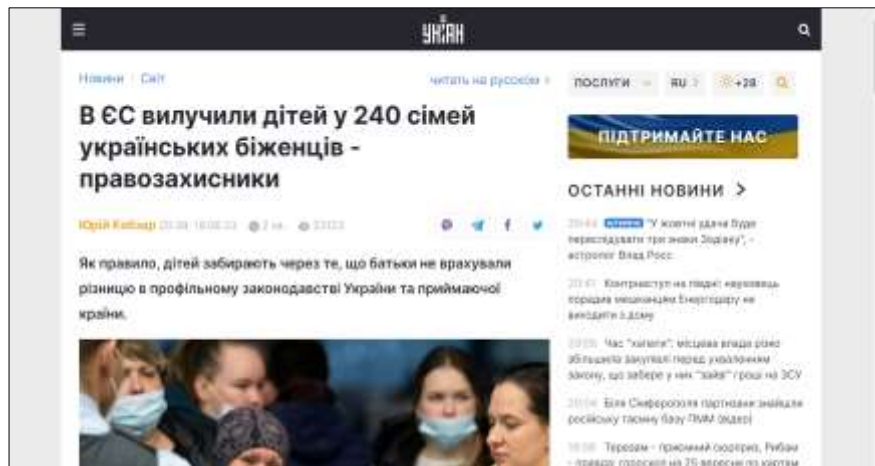
Висновок. Твердження в такому контексті «У Європі соціальні служби в українців забирають дітей без вагомих підстав» не є фактом. Це – судження людей, які або не знають самі точної інформації, або використовують такий контент із метою дезінформації та маніпуляційного впливу на психологічний стан українців.

2. Найчастішою причиною вилучення дітей з українських родин є розбіжності в законодавствах України та інших країн.

Пропонуємо опрацювати матеріал із сайту аналітичного порталу BBC News Україна - та одного із сайтів великих інформаційних агентств України – УНІАН.

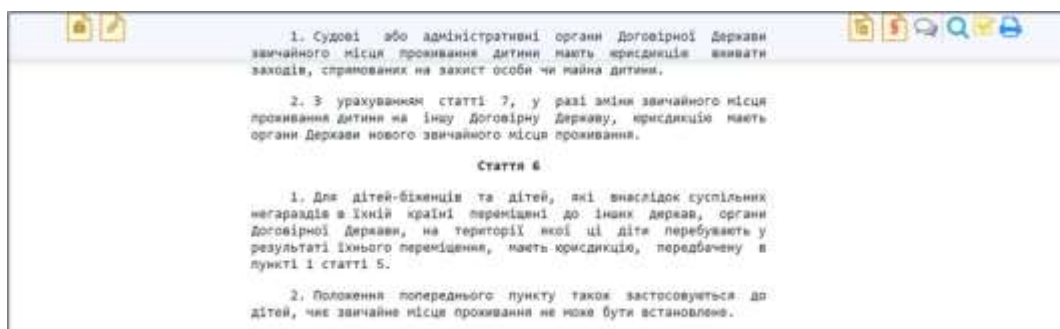
<https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c1exyll3q7vo>

<https://www.unian.ua/world/v-yes-viluchili-ditej-u-240-simey-ukrajinskih-bizhenciv-pravozahisniki-12298419.html>

- Відповідь на запитання «Чи мають право служби інших держав так діяти по відношенню до громадян України?» нам дають 5 та 6 статті Гаазької конвенції про батьківську відповідальність 1996 року, яка набула чинності для України 1 лютого 2008 року.

Шукаємо їх за посиланням: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text

- Виявляється, що юридично країни, які прихистили українців, мають право забирати дітей. Між Україною та ЄС від 19 жовтня 1996 року діє Гаазька Конвенція

щодо захисту дітей. Відповідно до неї, зміна місця проживання тягне за собою і зміну юрисдикції: на батьків та дітей поширюють закони держави, де вони перебувають.

Висновок. Твердження «*Найчастішою причиною вилучення дітей з українських родин є розбіжності в законодавствах України та інших країн*» є фактом.

3. У Європі погані закони та прискіпливі соціальні служби.

Пропоную пригадати матеріал статей 150, 151 та 152 Сімейного кодексу України на сайті <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> або на роздаткових картках.

Потім надаю можливість учням відшукати публікації з різних джерел про причини вилучення українських дітей у країнах ЄС та порівняти на цих прикладах норми, що діють у європейських країнах, та норми законів СКУ.

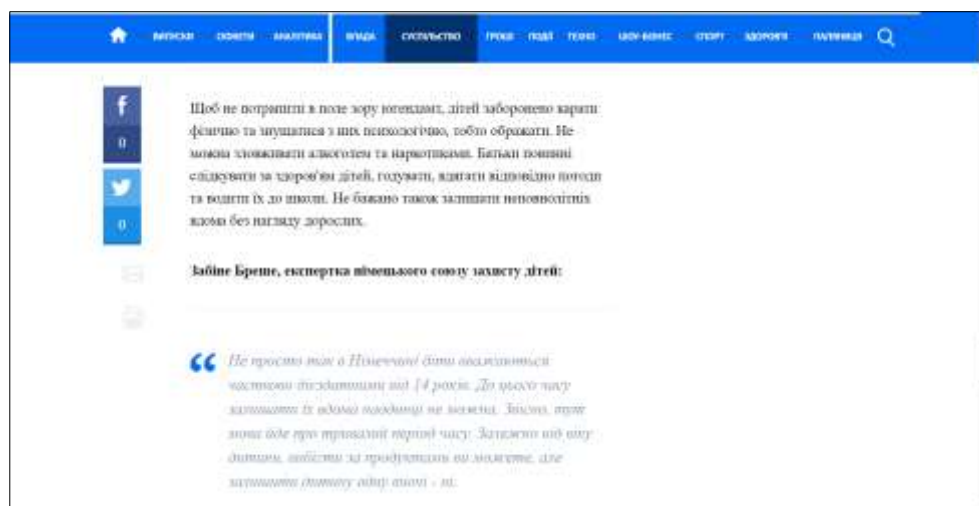
Роздатковий матеріал:

Перший приклад містить інформацію, яку мають знати не тільки батьки, а й самі наші юні дослідники.

1. <https://zaborona.com/v-yevropi-ditej-z-ukrayiny-zabyrayut-organy-opiky-yaki-privody-j-shho-robyty-v-takyh-vypadkakh/>.

2. <https://podrobnosti.ua/2476479-v-kranah-s-u-bzhentsv-z-ukranyi-zabirajut-dtej-detat.html>.

У другій статті є інтерв'ю з експерткою німецького союзу захисту дітей.
Отже, підсумуємо:

1. Незважаючи на деякі нюанси, закони України та країн Європи у своїй більшості схожі.

2. Норми СКУ у зв'язку з укоріненими традиціями дуже часто батьками порушуються.

3. Соціальні служби у зв'язку з традиціями українського менталітету не вважають деякі порушення ст. 150 порушеннями Закону України.

4. Соціальні служби країн Європи, навпаки, сумлінно виконують норми права.

Висновок. Дане твердження наразі – судження, яке має на меті посилити істеричні настрої українських біженців і внести розбрат. Населення України в основній своїй масі не є законотрусливим, тому закони в Європі для українців здаються «драконівськими».

Список використаних джерел

1. Наровлянський О. Д. Основи правознавства: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. К.: Грамота, 2017. С. 71 – 81.

2. Дезінформація та маніпуляції [Електронний ресурс] // Онлайн-курс «Very Verified» (EdEra). – Режим доступу: <https://verified.ed-era.com/ua/> -Дата перегляду:06.04.2021.

3. Кругляк М. І. Критичне мислення: матеріали III частини онлайн-курсу «Логіка, аргументація, критичне мислення». Київ, 2021. URL:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Kruhliak_Myroslava/Krytychne_myslennia.pdf?PHPSESSID=q48s99t4rfvk_hffk5od8f3qn90

4. Пометун О., Сущенко І., Баранова І. Кроки до порозуміння: навчальний посібник для учнів 10 (11) класів загальноосвітніх шкіл. К.: USAID/Україна, 2015. С. 28.

5. Як працюють соціальні медіа [Електронний ресурс] // Онлайн-курс «Very Verified» (EdEra). – Режим доступу: <https://verified.ed-era.com/ua/> . Дата: 24.06.2023.

У тезаурусі (від лат. thesaurus – скарбниця, множина, сховище) з'ясовується сутність ключових понять статей цього випуску науково-методичного журналу «Джерело педагогічних інновацій» за означеною темою. Також наведено зв'язки між поняттями, що висвітлюють множину тверджень, якою володіють автори.

Vivere est cogitare (Cicero).

Жити – це мислити.

Марк Туллій Цицерон,

106–43 до н. е., славнозвісний

римський оратор і державний діяч

Інноваційна освіта – система ідей, головною метою яких є збереження та розвиток творчого потенціалу людини. Започаткована Міжнародною академією наук вищої школи (МАН ВШ).

Інноваційна педагогічна діяльність – заснована на осмисленні практичного педагогічного досвіду цілеспрямована педагогічна діяльність, зорієнтована на зміну та розвиток освітнього процесу з метою досягнення вищих результатів, одержання нового знання, формування якісно іншої педагогічної практики.

Інноваційна компетентність педагога – система мотивів, знань, умінь, навичок, особистісних навичок педагога, що забезпечує ефективність використання нових педагогічних технологій: творча здатність генерувати нові педагогічні ідеї, високий культурно-естетичний рівень, освіченість, інтелектуальна глибина та різнобічність інтересів, толерантність, широта мислення, бажання працювати в команді та ін.

Дії щодо розвитку інноваційної компетентності педагога:

вивчення досвіду педагогів інших закладів освіти, талановитих педагогів-новаторів; ознайомлення з інноваційними освітніми технологіями, творче використання нововведень; порівняльний аналіз результатів педагогічної діяльності; проектування інноваційного змісту освіти; вивчення науково-методичної літератури; обговорення нових науково-методичних розробок; участь у науково-практичних конференціях і семінарах, науково-дослідній роботі; публікація результатів досліджень у наукових виданнях. (*За термінологічним словником «Інноваційна діяльність вчителя»*)

Інноваційна компетентність – «здатність генерувати і впроваджувати в управлінську практику нові, перспективні ідеї, освітні інновації», складова трудової функції «Забезпечення власного безперервного професійного розвитку» (*професійний стандарт «Керівника(директора) закладу загальної середньої освіти», 21. 09. 2021*);

«здатність застосовувати наукові методи пізнання в освітньому процесі», складова трудової функції «Безперервний професійний розвиток» (*професійний стандарт «Вчителя закладу загальної середньої освіти», 23. 12. 2020*).

Громадянська та соціальна компетентності в їх розвитку – невід’ємна частина постійного професійного розвитку вчителя правознавства в контексті сучасних умов розбудови українського суспільства. Вони належать до загальних компетентностей за Професійним стандартом.

Громадянська компетентність – здатність діяти відповідально та свідомо на засадах поваги до прав і свобод людини та громадянина, реалізувати свої права і обов’язки, усвідомлювати цінності громадянського суспільства та необхідність його сталого розвитку.

Соціальна компетентність – здатність до міжособистісної взаємодії, роботи в команді, спілкування з представниками інших професійних груп різного рівня.

«Модель компетентностей культури демократії» – **модель** для розвитку громадянської та соціальної компетентностей педагога, яка має такі головні елементи: *цінності, ставлення, уміння (навички), знання та критичне розуміння*.

Цінності – загальні переконання людей про цілі, яких потрібно досягти в житті: людської гідності та прав людини, культурного різноманіття, демократії, справедливості, рівності та верховенства закону.

Ставлення – загальна психологічна орієнтація, яку особа приймає щодо когось або чогось (людини, групи, інституції; питання, події, символу). Зазвичай складаються з чотирьох компонентів: переконання або думки, емоції або почуття, оцінки, схильності певним чином поводитися щодо цього об’єкта.

Уміння (навички) – здатність виконувати складну, добре організовану мисленнєву діяльність для досягнення певного результату чи мети. Визначено вісім комплексів умінь, важливих для культури демократії.

Знання – масив інформації, яким володіє людина (*розуміння* – усвідомлення смислів). Для культури демократії необхідні різні форми знання та критичного розуміння.

(За Т. Китиченко)

Комплексний показник рівня навчання учнів правознавства – правова предметна компетентність у сукупності її складників (компетенцій).

Правова компетентність – сукупність набутих учнями в навчанні правознавства правових знань, предметних умінь, характерних рис, необхідних для виконання певних дій із метою розв’язання завдань, проблем, ситуацій згідно з приписами норм права в навчанні та житті. Вона виступає сукупністю пов’язаних між собою правових компетенцій, що уналежнюються в когнітивному (правові знання), діяльнісно-процесуальному (правові вміння та позитивний соціально-правовий досвід у правовій сфері) й аксіологічному (особистісно ціннісне ставлення до правових явищ і процесів) компонентах.

Складники правової предметної компетентності:

інформаційна, логічна, діяльнісно-процесуальна, аксіологічна компетенції.

Компетентнісно орієнтоване навчання основ правознавства – *суттєва зміна функції самого вчителя*: він повинен організовувати самостійну пошукову діяльність учнів, які мають вправлятися в аналізі правових ситуацій та розв’язанні правових задач, складанні за зразком юридичних документів, в аналізі фрагментів нормативно-правових

актів, побудові схем, логічних ланцюжків, карт понять і т. ін. Таке практичне спрямування навчання сприятиме формуванню діяльнісного (процесуального) складника правової предметної компетентності учнів.

Невід’ємний складник роботи вчителя правознавства – постійний моніторинг нових сучасних концепцій у розвитку теорії права, стандартів захисту прав людини, відхід від прив’язки до законодавства та навчання учнів основних принципів, доктрин ..., в основу яких покладено права та основоположні свободи людини.

Профільне навчання правознавства – навчання, яке реалізується на засадах предметного поглиблення знань, що передбачає більш повне порівняно з рівнем стандарту опанування учнями понять, законів, теорій правової науки, формування в них складних предметних понять і вищого рівня правової компетентності в процесі активного навчання, дослідницької та проектної діяльності учнів.

Правознавство як профільний предмет старшої школи базується на юридичній науці, що вивчає право як особливу систему соціальних норм, правові форми організації та діяльності держави й політичної системи суспільства загалом, і відіграє важливу роль у професійній орієнтації учнів на діяльність у сфері юриспруденції.

(За В. Сідорчук)

Правове виховання – цілеспрямований, повсякденний і систематичний вплив держави та її органів, громадських об’єднань і організацій на свідомість людей із метою виховання в них відповідного рівня правової свідомості, правової культури, зразкової правомірної поведінки;

необхідна умова підвищення правової активності учнів, формування в них правової свідомості, правової культури, правомірної поведінки засобами, способами, методами освітнього процесу з метою подальшого зміцнення законності та правопорядку в суспільстві. Тісно пов’язане з іншими видами соціального виховання, зокрема моральним, ідейно-політичним, естетичним.

Мета правового виховання – надання учасникам освітнього процесу необхідних для нормальної життєдіяльності правових знань, формування у них правових переконань, мотивів і звичок, правомірної, соціально активної поведінки.

Основні елементи системи правового виховання:

суб’єкти, об’єкти, механізм правового виховання.

Засоби правового виховання:

система предметів і джерел правової інформації для передачі змісту правових норм, інформації тощо.

Основні форми правового виховання:

правова освіта; правова пропаганда; правова агітація; правове самовиховання.

Основні методи правового виховання:

метод переконання, метод позитивного прикладу, метод заохочення, метод примусу.

Провідні засади ефективного правового виховання:

науковість, плановість, систематичність, послідовність і диференційованість, забезпечення комплексного підходу, створення сприятливих умов для реалізації розвиненої здорової правосвідомості на практиці.

Напрями здійснення правового виховання

Створення тематичних курсів спілкування.

Уведення змісту правового виховання до шкільних заходів.

Розроблення та впровадження тематичних блоків у процесі виховної роботи.

Організація демократичного шкільного життя.

Стиль спілкування.

Створення правового простору закладу загальної середньої освіти на засадах взаємної довіри, поваги до прав і свобод людини, толерантності, забезпечення умов для розвитку в учнів почуття власної гідності.

(За Т. Чаркіною)

Правова компонента – важлива складова сучасного освітнього простору на шляху формування відповідної предметної компетентності. **Правова предметна компетентність формується** шляхом набуття практичних навичок, коли отримані теоретичні знання застосовуються в практичній площині. **Як і правова компонента освіти, відбиває всі тенденції та виклики суспільства.** Вона є важливим результатом навчання в закладі загальної середньої освіти, оскільки пов'язана із засвоєнням, аналізом і розумінням правових знань.

Необхідні складові на шляху отримання правової предметної компетентності: ситуативні завдання, методичні прийоми для активізації пізнавальної діяльності учнів, задачі на рефлексію та інші практичні завдання.

Система правової освіти та виховання в закладі освіти – складна, динамічна, залежна від економічних, політичних і соціальних чинників **модель реалізації основних напрямів діяльності закладу**, що вимагає взаємообумовленості та взаємозв'язку елементів правоосвітнього та правовиховного процесів, передбачає широке коло й активну позицію всіх задіяних суб'єктів, здійснюючи позитивний вплив на них, покликана створити умови для розвитку правового мислення в учнів і забезпечити цілеспрямоване формування в дітей прагнення діяти відповідно до закону.

Суспільствознавчий компонент освітнього процесу

ставить за мету створення умов для розвитку особистості компетентного, активного, відповідального громадянина України, члена Європейської та світової спільноти, який здатний приймати й ефективно відповідати на сучасні індивідуальні та суспільні виклики і загрози.

Особливої актуальності цей компонент набуває в період дії правового режиму воєнного стану в Україні, коли необхідно неупереджено й обґрунтовано донести інформацію про підстави обмеження конституційних прав і свобод громадян у такий час.

Інтегрований результат навчання передбачає здатність учнів застосовувати на практиці весь спектр правових знань, відповідні ціннісні орієнтири, уміння та навички, **що і є важливим підсумковим результатом реалізації правової компоненти сучасної освіти.**

(За О. Олійником, О. Солошенко)

Безпечне освітнє середовище – сукупність умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди, зокрема внаслідок недотримання вимог санітарних, протипожежних та/або будівельних норм і правил, законодавства щодо кібербезпеки, захисту персональних даних, безпеки харчових продуктів та/або надання неякісних послуг із харчування, шляхом фізичного та/або психологічного насильства, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації (булінг (цькування), поширення неправдивих відомостей тощо), пропаганди та/або агітації, у тому числі з використанням кіберпростору, а також унеможливають вживання на території закладу освіти алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних засобів, психотропних речовин. Цей термін унормувало уведення в дію Закону України «Про повну загальну середню освіту».

База системи управління охороною праці (СУОП) – нормативно-технічна документація з охорони праці (системи стандартів безпеки праці, норми і правила з охорони праці, законодавство України, Закон України «Про охорону праці»); директивна документація з охорони праці (накази, розпорядження, директиви та інструктивні листи вищих організацій, накази директора школи, рішення та приписи контролюючих органів).

(За М. Астаховою)

Мобінг у трудових відносинах – діяння роботодавця або окремих працівників трудового колективу, що спрямовані на приниження гідності та честі працівника, його ділової репутації у формі психологічного та економічного тиску, зокрема із застосуванням е-комунікацій, створення щодо нього напруженої, ворожої, образливої атмосфери, що змушує особу недооцінювати власну професійну придатність.

Явище мобінгу є мультидисциплінарним і досліджується в контексті психології, медицини, менеджменту.

(За Т. Красюк)

Насильницьке зникнення – *одне з найбільш жорстоких порушень прав людини*, абсолютний характер якого закріплений у Міжнародній конвенції 2006 року. Цей термін з'явився в 60 – 70-х роках ХХ століття. Він позначав грубе порушення прав людини та злочин, учинений прямо чи опосередковано й за підтримки органів державної влади з метою усунення неугідних осіб. Будь-який акт насильницького зникнення є образою людської гідності. Він засуджується як заперечення цілей Статуту ООН і як серйозне та кричуще порушення прав людини й основних свобод, проголошених у Загальній декларації прав людини (1950 р.) та підтверджених і розвинених у міжнародних документах, які стосуються цієї галузі.

Відповідно до Декларації: **систематичні зникнення є злочином проти людяності**, порушують право на визнання правосуб'єктності особистості та право не зазнавати катувань; вони також є порушенням права на життя або становлять загрозу для нього. Такі прояви є особливо поширеним явищем у державах, у яких відбуваються внутрішні конфлікти, та які потерпають від зовнішньої агресії.

Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (2006 р.) стала першим міжнародно-правовим зобов'язальним актом, у якому гарантується абсолютне право людини не піддаватися насильницьким зникненням.

(За Є. Войтовичем, Т. Чаркіною)

Цифрова компетентність учителя правознавства –

упевнене та ґрунтовне користування засобами інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), що є нагально необхідним для участі в сучасному соціально-економічному житті (Система цифрової компетентності громадян. DigCamp 2. 0). Цифрове середовище стимулює науковців і експертів до розроблення та апробації нових прийомів і методів формування цифрової компетентності освітян, зокрема вчителів правознавства, в умовах організації дистанційного навчання.

Методичні прийоми дистанційного мобільного навчання, орієнтовані на різні форми діяльності учнів і види технічного оснащення, ґрунтуються на концепції BYOD (Bring Your Own Device) – «прийди зі своїм пристроєм», що передбачає пріоритет використання особистих мобільних пристроїв учнів: відеонаочність, навчальні дослідницькі проекти, інтерактивне мобільне опитування та голосування, пошук інформації в мережі Інтернет, дослідження з хмарними технологіями, інтерактивне тестування та вікторина.

(За О. Волковою)

Резюме

Tamdiu descendum est, quumdiu vivis (Cicero).

Треба вчитися так довго, як довго ти живеш (Марк Туллій Ціцерон).

A recta conscientia non oportet discedere (Syrus).

Від розумних переконань не треба відступати (Публілій Сір, I ст.до н. е., римський автор збірки сентенцій).

Tanta est potentia veritatis ut se ipsam sua claritate defendat (Cicero).

Така вже сила правди, що вона сама себе захищає ясністю (Ціцерон).

Відомості про авторів

1. *Андрущенко Діана* – учитель з основ правознавства КЗ «Харківський академічний ліцей № 45 Харківської міської ради», адвокат
2. *Ашортія Євген* – учитель вищої категорії, учитель-методист, директор КЗ «Харківський ліцей мистецтв № 133 Харківської міської ради»
3. *Бабич Марина* – учитель історії та правознавства, «спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії», педагогічне звання «Старший вчитель», Комунальний заклад «Зміївський ліцей № 2 імені льотчика-космонавта Ігоря Петровича Волка» Зміївської міської ради Чугуївського району Харківської області
4. *Войтович Євген* – доцент кафедри конституційного права і галузевих дисциплін Національного університету водного господарства і природокористування, доктор філософії
5. *Волкова Оксана* – учитель історії та правознавства комунального закладу «Дергачівський ліцей № 2» Дергачівської міської ради Харківської області
6. *Григор'єва Марина* – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
7. *Грінченко Олександр* – старший викладач кафедри соціально-гуманітарної освіти КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти»
8. *Жиглова Юлія* – учитель історії КЗ «Клугино-Башкирівський ліцей» Чугуївської міської ради Харківської області
9. *Зеленова Анастасія* – учитель вищої категорії, учитель-методист, учитель історії КЗ «Харківський ліцей № 75 Харківської міської ради»
10. *Іванченко Олена* – учитель історії, правознавства Люботинської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 4
11. *Кабак Олена* – учитель історії та правознавства КЗ «Великобаччанський ліцей» Чугуївської міської ради Харківської області, учитель-методист
12. *Китиченко Тетяна* – завідувач кафедри соціально-гуманітарної освіти, кандидат історичних наук, КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти»
13. *Коханова Олена* – учитель історії та правознавства КЗ «Безлюдівський юридичний ліцей імені Героя Радянського Союзу І. Я. Підкопая Безлюдівської селищної ради», спеціаліст вищої категорії, учитель-методист, кандидат історичних наук
14. *Красюк Тетяна* – кандидат юридичних наук, доцент кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
15. *Кузьменко Олександр* – доцент кафедри права, кандидат педагогічних наук, Національний технічний університет «ХПІ»
16. *Мальований Валентин* – учитель історії, опорний заклад «Борівський ліцей (із внутрішніми структурними підрозділами та філіями)» Борівської селищної ради Ізюмського району Харківської області
17. *Махаріна Лариса* – учитель історії та правознавства Балаклійського ліцею № 2 Балаклійської міської ради Харківської області
18. *Олійник Олександр* – завідувач кафедри теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін, доцент, кандидат юридичних наук, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
19. *Писаренко Тетяна* – методист Центру інноваційного розвитку освіти Харківської академії неперервної освіти
20. *Проценко Андрій* – учитель правознавства Харківського ліцею № 47 Харківської міської ради, спеціаліст вищої категорії, учитель-методист

21. *Ретунська Поліна* – учитель історії КЗ «ХЛПВФП “Правоохоронець”», спеціаліст вищої категорії, старший учитель
22. *Семисошенко Севіль* – методист Центру інноваційного розвитку освіти Харківської академії неперервної освіти
23. *Сергієнко Всеволод* – заступник директора з навчально-виховної роботи, учитель історії та правознавства КЗ «Безлюдівський юридичний ліцей імені Героя Радянського Союзу І. Я. Підкопая Безлюдівської селищної ради»
24. *Сідорчук Валентина* – методист Центру методичної та аналітичної роботи КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти»
25. *Солошенко Олена* – доцент кафедри теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін, кандидат історичних наук, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
26. *Сосновська Зоя* – учитель правознавства КЗ «ХЛПВФП “Правоохоронець”», спеціаліст вищої категорії, старший учитель
27. *Терещенко Олена* – учитель-методист історії та правознавства комунального закладу «Мереф’янський ліцей «ПЕРСПЕКТИВА»» Мереф’янської міської ради Харківської області
28. *Чаркіна Тетяна* – старший викладач кафедри соціально-гуманітарної освіти, кандидат історичних наук, КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти»
29. *Шапалова Вікторія* – учитель історії та правознавства, Комунальний заклад «Харківський ліцей № 124 Харківської міської ради»
30. *Шмат Наталія* – учитель історії та правознавства, спеціаліст вищої категорії, старший учитель, Колонтаївський ліцей Краснокутської селищної ради Богодухівського району Харківської області
31. *Шумаков Олексій* – учитель історії та правознавства, учитель вищої категорії, старший учитель, Харківський ліцей № 139

Джерело педагогічних інновацій

Інноваційна діяльність учителя правознавства: від теорії до успіху.

Редактор: *Писаренко Т.І.*

Упорядник: *Семисошенко С.В.*

Дизайн: *Семисошенко С.В.*

Електронне видання

Харківська академія неперервної освіти
61057, м. Харків, вул. Пушкінська, 24
Тал./факс (057)731-21-31
e-mail: kvnz.hano@gmail.com
Web-сайт: edu-post-diploma.kharkov.ua